

Hävittäjähankinta 1990-luvun muuttuvassa maailmassa

Ulko-, turvallisuus- ja puolustuspoliittiset näkemykset eduskunnan keskusteluissa Suomen
Hornet-hävittäjähankinnasta

Poliittisen historian
pro gradu -tutkielma

Laatija:
Kaius Innanen

Ohjaaja:
VTT Olli Kleemola

24.10.2023
Turku

Pro gradu -tutkielma

Oppiaine: Poliittinen historia

Tekijä: Kaius Innanen

Otsikko: Hävittäjähankinta 1990-luvun muuttuvassa maailmassa – Ulko-, turvallisuus- ja puolustuspoliittiset näkemykset eduskunnan keskusteluissa Suomen Hornet-hävittäjähankinnasta

Ohjaaja: VTT Olli Kleemola

Sivumäärä: 100 sivua

Päivämäärä: 24.10.2023

Suomen turvallisuusympäristössä tapahtuneiden suurten ulko- ja turvallisuuspoliittisten muutosten yhteydessä toteutettu Hornet-hävittäjähankinta oli monella tapaa poikkeuksellinen. Taloudelliselta arvoltaan kyseessä oli siihen mennessä Suomen suurin yksittäinen hankinta, jonka merkitystä korosti käynnissä ollut lama. Virallisesti yhdysvaltalaisen F-18 Hornetin valintaa perusteltiin sotilasteknisillä ja taloudellisilla seikoilla, mutta hankinta ilmensi myös ulko- ja turvallisuuspoliittista muutosta. Hankinnan toteuttamisen siten kuin se lopulta tehtiin, tekivät mahdolliseksi Suomen turvallisuusympäristössä 1990-luvun alussa tapahtuneet muutokset.

Tässä tutkielmassa tarkastellaan eduskunnan täysistuntokeskusteluja 1990-luvun Hornet-hävittäjähankinnasta. Tarkoituksena on selvittää miten kansanedustajat ovat katsoneet hävittäjien vastaavan turvallisuusympäristön muutoksiin ja Suomeen kohdistuneisiin uhkakuviin, sekä tarkastella kansanedustajien näkemyksiä puolustuskyvyn kehittämisestä ja hävittäjähankinnan vaikutuksista. Tarkastelu on jäsennelty temaattisesti kolmeen kokonaisuuteen. Metodologisena otteena on laadullinen sisällönanalyysi.

Hävittäjähankinnasta keskusteltiin eri yhteyksissä eduskunnan käsitellessä ulko-, turvallisuus- ja puolustuspolitiikkaan liittyviä asioita. Tässä tutkielmassa tarkastelu on rajattu valtiopäivävuosiin 1990–1992, jolloin keskustelu hävittäjähankinnasta oli aktiivisimmillaan. Rajaus kattaa suurimman osan hävittäjähankinnan valmistelusta sekä hankintapäätöstä välittömästi seuranneen ajan.

Eduskunnan rooli hankinnassa tiivistyi lähinnä budjettivallankäyttöön, mikä näkyi myös keskusteluissa. Kansanedustajien mielenkiinto hankintaa kohtaan oli rajallista ja aktiivisia keskustelijoita olivat pääasiassa turvallisuuspolitiikkaan muutenkin perehtyneet edustajat. Usein asiat nousivat keskusteluihin julkisuuden kautta.

Näkemykset turvallisuusympäristön muutosten merkittävydestä jaettiin laajalti, mutta muutoksia tulkittiin eri tavoin. Pääosin hankintaa pidettiin tarpeellisenä ilmavalvontakyvyn ylläpitämiseksi, mutta hankinnan laajuudesta ja ajoituksesta oli erimielisyyttä. Eduskunnan keskusteluissa hävittäjähankintaan liitettiin useita ulkopoliittisia merkityksiä, vaikka valtionjohto pyrki välttämään sellaisia.

Ajankohtaisten konfliktien ja sotateknologian kehityksen katsottiin korostavan hävittäjähankinnan merkitystä. Laajan hyökkäyksen uhka lieventyi kylmän sodan päättyessä, mutta virallisissa uhkakuvissa ei tapahtunut suurta muutosta. Uhkakuvasto alkoi kuitenkin laajentua ja uusissa uhkakuvissa korostui turvallisuusympäristön epävarmuus. Taloustilanteen heikentyessä hävittäjähankinnan taloudelliset vaikutukset kansantaloudelle ja puolustusvoimien muuhun toimintaan herättivät huolta. Ratkaisuksi esitettiin vaihtoehtoisia hankinta- ja toimintamalleja ilmavalvonnan ja -puolustuksen järjestämiseksi.

Eduskunnan keskusteluissa suhtautuminen hävittäjähankintaan noudatteli pääosin hallitus-oppositio-jakoa. Oppositioista erityisesti vihreiden ja vasemmistoliiton edustajien näkemykset olivat kriittisiä. Kriitikki voimistui päätöksenteon läheisyydessä ja taloustilanteen heikentyessä. Kriitikissä korostuivat eriävät tulkinnat turvallisuusympäristön muutoksista sekä hankinnan taloudelliset vaikutukset. Keskeisenä argumenttina hävittäjähankinnan puolesta pidettiin hankintaan sisältyneitä vastakauppoja ja oman ilmavalvontakyvyn välttämättömyyttä.

Avainsanat: Hornet, hävittäjät (sotilaslentokoneet), Suomi, turvallisuuspolitiikka, ulkopoliitiikka, puolustuspolitiikka, maanpuolustus, uhkakuvat, 1990-luku, poliittinen historia

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkimuskysymykset ja primääriaineisto	7
1.2	Aiempi tutkimus ja lähdekirjallisuus	9
1.3	Metodologia	14
2	Kansainvälinen turvallisuustilanne ja Suomen turvallisuuspolitiikka	20
2.1	Turvallisuusympäristön muutokset ja suurvaltasuhteiden kehitys	21
2.2	Turvallisuuspolitiikan kansainvälistyminen ja hävittäjien monet merkitykset	34
3	Uhkakuvat ja hävittäjät osana puolustusratkaisua	49
3.1	”Täsmäaseet ammutaan nykyään tykinputkesta sisään” – Näkemykset sotateknologian ja sodankuvan kehityksestä	51
3.2	Uudenlaiset uhat ja turvallisuuskäsityksen laajentuminen	66
4	Puolustuskyvyn kehittäminen ja taloudelliset resurssit	71
4.1	”On kysymys siitä, rakastaako torjuntahävittäjiä vai rakastaako opiskelijoita” – 1990-luvun lama ja hävittäjien taloudellinen taakka	71
4.2	Maanpuolustusratkaisun tulevaisuus?	80
5	Johtopäätökset	88
	Lähteet	96

1 Johdanto

Valtioneuvosto kokoontui 6. toukokuuta 1992 päättämään Suomen seuraavasta torjuntahävittäjämallista¹, jonka hankintaa oli valmisteltu jo 1980-luvun lopulta lähtien. Tiedotustilaisuudessa puolustusministeri Elisabeth Rehn (r.) ilmoitti hallituksen valinneen yksimielisesti ilmavoimien seuraavaksi torjuntahävittäjäksi yhdysvaltalaisen F/A-18 Hornetin puolustusvoimien esityksen mukaisesti. Hornetin lisäksi länsimaisia vaihtoehtoja valintakilpailussa olivat ranskalainen Mirage 2000, Ruotsalainen JAS 39 Gripen ja yhdysvaltalainen F-16. Hankintakokonaisuudessa mukana oli myös neuvostoliittolainen MiG-29, mutta tarjouskilpailu oli sen osalta erilainen. Neuvostoliiton kanssa hankinta suunniteltiin toteutettavaksi runkosopimuskaupan mukaisena tavaravaihtona, eikä konetta siksi kilpailutettu suoraan länsimaisia vaihtoehtoja vastaan. Käytännössä hankinta kuitenkin toteutui lopulta länsimaisten kone-ehdokkaiden välisenä tarjouskilpailuna.²

Vaikka Hornetin valintaa perusteltiin sen sotilasteknisillä ja taloudellisilla seikoilla, ei hankinnassa ollut kyse vain seuraavasta torjuntahävittäjästä. Hankinta ilmensi myös ulko- ja turvallisuuspoliittista muutosta, joka oli seurausta 1990-luvun alussa Suomen turvallisuusympäristössä tapahtuneesta mullistuksesta. Muistellessaan hankintaa jälkikäteen puolustusministeri Rehn totesi, että hänelle hankinta *”toi vahvan tunteen siitä, että nyt me tunnustamme väriä. Me teimme sen päätöksen, näytimme kuuluvamme länteen.”*³ Samalla Rehn kertoi päätöksen merkinneen hänelle Suomen lähentymistä Natoon, joka oli kylmän sodan jälkeisessä asetelmassa Suomelle merkittävä ulko- ja turvallisuuspoliittinen muutos⁴.

Vuosisadan asekaupaksikin⁵ kutsuttu Hornet-hankinta oli monella tapaa poikkeuksellinen. Taloudelliselta arvoltaan kyseessä oli Suomen suurin yksittäinen hankinta, joka ajoittui keskelle 1990-luvun lamaa. Miljardiluokan hankinnan tekeminen samaan aikaan kun valtion menoja leikattiin rajusti, herätti runsaasti keskustelua niin eduskunnassa kuin sen ulkopuolellakin. Lisäksi hankinta ajoittui ajankohtaan, jossa koko Euroopan ulko- ja turvallisuuspoliittinen ympäristö muuttui. Monet näkivät, että perinteinen sotilaalliseen voimaan perustunut

¹¹ Torjuntahävittäjällä tarkoitetaan ilmatorjunta- ja ilmataistelutehtäviin varustettua ja erikoistunutta hävittäjälentokonetta. Suomen F-18 Hornet C/D -hävittäjät on myöhemmällä kehittämisellä muutettu monitoimihävittäjiksi, jotka on varustettu sekä ilmasta ilmaan että ilmasta maahan -tehtäviin. Puolustusministeriö 2015, 34–35, 63.

² Nikunen 2018, 320–321.

³ Hirvonen 2021, 174.

⁴ Sainio 2016, 74–75.

⁵ Mm. Aho 2021.

turvallisuuskäsitys oli Neuvostoliiton kaatumisen ja kylmän sodan päättymisen myötä menettämässä merkitystään. Samalla Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittinen asema oli muuttumassa Euroopan integraation edistyessä, johon myös Suomi pyrki mukaan entistä tiiviimmin. Muun muassa nämä olivat tekijöitä, jotka vaikuttivat keskeisesti paitsi Hornet-hävittäjähankinnasta käytyyn keskusteluun, myös hankintaan itsessään.

Hornet-hankinta aloitettiin Harri Holkerin (kok.) sinipunahallituksen kaudella, mutta jatkui Esko Ahon porvarihallituksen kaudelle. Holkerin hallituksen kautta leimasivat muun muassa Suomen maaseudun puolueen (SMP) eroaminen hallituksesta vuoden 1990 syksyllä sekä neljän keskeisen ministerin ero kesken vaalikauden. Myös puolustusministeri vaihtui Holkerin hallituksen aikana, kun Ole Norrback (r.) siirtyi tehtävästä opetusministeriksi. Norrbackin seuraajaksi puolustusministerinä nousi maailman ensimmäisenä naisena kesäkuussa 1990 Elisabeth Rehn (r.), joka jatkoi puolustusministerinä myös seuraavassa hallituksessa ja muodostui hävittäjähankinnan kasvoiksi julkisuudessa.⁶

Ahon hallituksen tärkeimmiksi päätöksiksi muodostuivat hallituskauden kuluessa 1990-luvun laman hoitaminen sekä EU-jäsenyyden hakeminen. Ulkopoliittisesti hallituksen ohjelmassa sitouduttiin jatkamaan vakiintunutta linjaa⁷. Tästä huolimatta hallituskauden aikana tehdyt päätökset merkitsivät perusteellista muutosta Suomen ulkopoliitiikassa. Holkerin kaudella aloitettu torjuntahävittäjähankinta oli monella tapaa merkittävä ja sidoksissa sekä laman kurittamaan taloustilanteeseen että muuttuvaan ulkopoliittiseen tilanteeseen. Päätös hankinnan toteuttamisesta oli lopulta osoitus ulko- ja turvallisuuspolitiikassa tapahtuneista muutoksista.

Hornetin valinta osoitti, että aktiivinen tasapainoilu idän ja lännen välillä oli päättymässä. Suomi suuntautui hävittäjähankinnan myötä selvästi länteen, vaikka Neuvostoliiton MiG-29 olikin ollut hankintakilpailussa vielä muodollisesti ehdolla. Osaltaan hävittäjähankinta pohjusti tulevien vuosien kehitystä, jossa Suomi sekä liittyi Euroopan unioniin (EU) että tiivistä yhteistyötä Yhdysvaltojen ja Naton kanssa. 1990-luvun merkittävimmät ulko- ja turvallisuuspoliittiset muutokset koskivatkin Suomessa nimenomaan ulkopoliitiikkaa, kun taas puolustuspolitiikassa muutokset jäivät käytännössä vähäisiksi.

Puolustuspoliittisesti vaikeassa taloustilanteessa ja suurten muutosten keskellä toteutettu hankinta antoi ulospäin strategisen viestin lähinnä siitä, että Suomi piti kiinni vanhasta omaan

⁶ Hauvonen 2017, 177; ”Elisabeth Rehn”. Eduskunnan verkkosivut.
<<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/233.aspx>>, [luettu 5.10.2023].

⁷ Ritvanen 2021, 183.

puolustuskykyyn nojanneesta puolustuspolitiikastaan ja on valmis panostamaan siihen jatkossakin.⁸ Suomen suuntautuminen länteen voimistui nopeasti 1990-luvun aikana ja esimerkiksi puolustusvoimien entinen komentaja Gustav Hägglund piti Hornet-hankintaa tässä oleellisena tekijänä. Hävittäjähankinta ei käynnistänyt suuntautumista länteen, mutta Hägglundin mukaan hankinta avasi Suomelle lännessä enemmän ovia, kuin yksikään diplomaattinen aloite.⁹

Selkeimmin hankinnan vaikutukset näkyivät sotilaspiireissä, mutta myös muissa yhteyksissä. Hankinta vahvisti kuvaa Suomesta länsimaana paitsi ulkomailla, myös Suomessa. Jukka Tarkka onkin kuvannut hankintaa ”*poliittisen perusasennon korjausliikkeeksi*”, joka vaikutti Suomen poliittiseen kulttuuriin ja sen kehitykseen tulevina vuosina.¹⁰ Merkittävin 1990-luvulla tapahtunut ulko- ja turvallisuuspoliittinen muutos oli kuitenkin vuonna 1995 toteutunut EU-jäsenyys, joka muutti Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittista asemaa kokonaisvaltaisesti. Puolustuspolitiikassa jäsenyyden vaikutukset ovat olleet maltillisemmat, mutta vielä 1990-luvulla kysymys EU:n puolustuspolitiikan kehityksestä oli hyvin avoin.

Kaikkiaan 1990-luku oli Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikassa suurten muutosten aikaa. Suomen linjassa on jälkikäteen tarkasteltuna nähtävissä selkeä länteen suuntautunut kehityskaari, mutta kehitys ei ollut niin suoraviivaista ja determinististä kuin jälkikäteen voi näyttää. Kehitys puolueettomuuspolitiikasta EU:n ja Naton jäseneksi on johtunut monista tekijöistä ja tapahtunut pitkän ajan saatossa, mutta sen voidaan katsoa ainakin nytkähtäneen eteenpäin Hornet-hankinnan mukana. Hankinta ei ohjannut ulkopoliittisen linjan muodostumista tai suoraan johtunut linjan uudistamisesta 1990-luvun mullistusten keskellä. Hankinnan voi pikemmin katsoa olleen osoitus halukkuudesta ja valmiudesta suuntautua aiempaa vahvemmin länteen, jollaisena se oli merkittävä. Osaltaan hankinta selkeytti ulkopoliittisen linjan muodostumista uudessa turvallisuuspoliittisessa ympäristössä. 1990-luvun alun mullistukset kulminoituivat Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan johtotähdeksi muodostuneessa EU-jäsenyydessä, mutta hävittäjähankinnalla osaltaan avattiin tietä länteen.

⁸ Pesu 2017, 30.

⁹ Hägglund 2006, 249.

¹⁰ Tarkka 2017, 37.

1.1 Tutkimuskysymykset ja primääriaineisto

Tässä tutkielmassa tarkastellaan eduskunnan täysistuntokeskusteluja 1990-luvun Hornet-hävittäjähankinnasta. Tarkoituksena on selvittää miten kansanedustajat ovat katsoneet hävittäjien vastaavan turvallisuusympäristössä tapahtuneisiin muutoksiin ja Suomeen kohdistuneisiin uhkakuihin, sekä tarkastella kansanedustajien näkemyksiä puolustuskyvyn kehittämisestä ja hävittäjähankinnan vaikutuksista. Täten hävittäjähankinnasta käydyt keskustelut toimivat tarkasteluikkunana parlamentaariseen keskusteluun ulko-, turvallisuus- ja puolustuspoliitikasta 1990-luvun alussa.

Keskeisimmät tutkimuskysymykset ovat:

1. Miten kansanedustajat ovat tulkinneet Suomen turvallisuusympäristössä tapahtuneita muutoksia ja millaisia käsityksiä kansanedustajilla on ollut turvallisuuspolitiikasta?
2. Millaisia Suomeen kohdistuvia uhkakuvia kansanedustajat ovat esittäneet ja miten hävittäjien on katsottu vastaavan näihin uhiin?
3. Miten hävittäjähankinnan nähtiin vaikuttavan maanpuolustuksen toimintaedellytyksiin ja millaisia näkemyksiä edustajilla on ollut puolustuskyvyn kehittämisestä?

Tutkielma on jäsennelty temaattisesti näiden tutkimuskysymysten mukaan. Primääriaineistosta olen valinnut tarkasteltavaksi tutkimuskysymysten mukaiset kolme teemaa, joita tarkastellaan omina kokonaisuuksinaan. Teemat ovat kansainvälinen turvallisuustilanne ja Suomen turvallisuuspolitiikka, uhkakuvat ja hävittäjien rooli osana puolustusratkaisua, sekä puolustuskyvyn kehittäminen ja hävittäjähankinnan vaikutus puolustuskykyyn.

Teemat eivät ole toisistaan irrallisia, vaan sidoksissa toisiinsa ja niitä on käsitelty myös keskusteluissa yhdessä. Teemat eivät myöskään kuvaa hävittäjähankintaa tai siitä käytyjä keskusteluja kokonaisuudessaan. Esimerkiksi hankintojen organisointi ja taloudelliset vaikutukset ovat olleet keskeisiä kokonaisuuksia, mutta niiden tarkastelu ei aiheen laajuuden takia ole tämän tutkimuksen puitteissa työekonomisista syistä mahdollista.

Rajaamalla tarkastelun edellä mainittuihin teemoihin pyrin tarkastelemaan sitä, millaisena Suomen turvallisuusympäristö ja siinä tapahtuneet muutokset on nähty, miten kansanedustajat ovat katsoneet, että turvallisuusympäristön muutoksiin tulisi reagoida, sekä miten hävittäjien on katsottu soveltuvan Suomen puolustusratkaisuun ja vaikuttavan sen toimintaedellytyksiin.

Primääriaineistona toimivat eduskunnan täysistuntokeskustelut. Hävittäjähankinnasta on keskusteltu useissa eri yhteyksissä eduskunnan käsitellessä ulko-, turvallisuus- ja puolustuspolitiikkaan liittyviä asioita. Keskustelua ei käyty vain hävittäjähankinnasta itsessään, vaan hankintaa on käsitelty myös osana esimerkiksi puolustuspolitiikkaa, budjettikeskusteluja ja ulkopoliittisia kokonaisuuksia. Erityisen paljon keskustelua hävittäjistä on käyty juuri budjettikeskustelujen sekä turvallisuuspoliittisten linjanvetojen yhteydessä. Tässä tutkielmassa en tarkastele kaikkia keskusteluja yksityiskohtaisesti kokonaisuudessaan, vaan tarkasteluun on valittu huomionarvoisimmat puheenvuorot.

Primääriaineisto on kerätty eduskunnan verkkosivuille arkistoiduista täysistuntokeskusteluista. Aineiston keräämisvaiheessa on tarkasteltu eduskunnan täysistuntokeskustelujen pöytäkirjoja vuosilta 1989–1996. Primääriaineiston keräämisessä on käytetty seuraavia hakusanoja: hävittäj*, puolust*, turvallisuu*, asehank*, asekaup*, ilmavoim*, asemääräraha*, maanpuolust*, Hornet ja F-18. Esimerkiksi hakutermin ”puolust*” on jokaiselta valtiopäivävuodelta satoja osumia, eikä kaikissa keskusteluissa ole yhteyttä hävittäjähankintaan. Aineistosta tarkasteltaviksi on valittu vain sellaiset pöytäkirjat, joissa on keskusteltu hävittäjähankinnasta tai siihen suoraan liittyvistä asioista.

Seuraavassa taulukossa on kuvattu tarkasteltujen täysistuntopöytäkirjojen määrä valtiopäivävuosittain. Valtiopäivävuodet eivät täysin vastaa kalenterivuosia, vaan perustuvat eduskunnan työskentelyaikatauluihin. Tarkastellut täysistuntopöytäkirjat tarkoittavat pöytäkirjoja, joiden keskusteluissa on ollut selkeä yhteys hävittäjähankintaan. Taulukko ei kuvaa kattavasti käytyä keskustelua, sillä kukin taulukossa mainittu pöytäkirja on voinut sisältää runsaasti keskustelua, vain yksittäisen maininnan tai jotakin tältä väliltä. Tarkasteltujen pöytäkirjojen määrä antaa kuitenkin suuntaa antavan kuvan siitä, milloin keskustelu aiheesta on ollut aktiivisimmillaan.

Taulukko 1 Tarkastellut täysistuntopöytäkirjat valtiopäivävuosittain.

Valtiopäivävuosi	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Tarkastellut täysistuntopöytäkirjat	7	10	16	21	9	10	13	11

Tarkastelu on rajattu valtiopäivävuosina 1990–1992 käytyihin keskusteluihin niiltä osin, kun ne on katsottu relevanteiksi tämän tutkielman kysymyksenasettelun kannalta. Vuosien 1990–1992 keskustelut kattavat suurimman osan hävittäjähankinnan valmistelusta sekä hankintapäätöstä välittömästi seuranneen ajan.

Valtion taloustilanteen ja miljardiluokan hävittäjähankinnan yhteensovittaminen oli selvästi vaikeaa, joka näkyi myös eduskunnan keskusteluissa. Kuten edellä olevasta taulukosta käy ilmi, selkeästi eniten aiheesta keskusteltiin vuosina 1991 ja 1992. Aiheesta keskusteltiin eniten juuri näinä vuosina siksi, että eduskunta oli päättämässä hävittäjien hankkimiseen myönnettävästä tilausvaltuudesta. Tilausvaltuutus siihen varattuine määrärahoineen sisältyi vuoden 1992 budjettiin, jonka käsittelyn yhteydessä keskustelu hävittäjähankinnasta oli eduskunnassa aktiivisimmillaan.

Kun tilausvaltuus oli myönnetty ja päätös hankittavasta hävittäjästä vuoden 1992 keväällä hallituksen toimesta tehty, vähentyi keskustelu selvästi. Keskustelu siirtyi nopeasti torjuntahävittäjien tarpeellisuudesta ja hankinnan järkevyydestä siihen, miten hallituksen ja hävittäjävalmistajien mainostamat vastakaupat etenivät. Vuosina 1993–1996 hakuosumat keskittyivätkin pitkälti vastakauppoihin, joiden edistymisestä esitettiin useita kysymyksiä.

1.2 Aiempi tutkimus ja lähdekirjallisuus

Hankinnan julkisuudessa saamasta huomiosta ja monista merkityksistään huolimatta Hornet-hankintaa on Suomessa tutkittu varsin vähän. Suomalaisen sotahistorian piirissä puolustusvoimien hankintoja ja materiaalisen valmiuden kehitystä on tutkittu laajasti. Myös ilmavoimien kehitystä ja aikaisempia hävittäjähankintoja on käsitelty useissa tutkimuksissa. 1990-luvun hävittäjähankinnasta ei kuitenkaan tiettävästi ole laadittu yhtäkään väitöskirjatason tutkimusta. Osaltaan tutkimusta on vaikeuttanut se, että monet hävittäjähankintaan liittyvät asiakirjat ja tiedot ovat yhä salattuja. Tietojen salausaikaa on myös pidennetty Hornetien ollessa vielä tänäkin päivänä ilmavoimien operatiivisessa käytössä. Hankintaan liittyy myös kaupallisia salaisuuksia, jonka takia kaikkia tietoja ei ole saatavilla. Hankintaa on kuitenkin käsitelty useissa alemman tason opinnäytteissä, joiden aiheet sivuavat tätä tutkielmaa. Lisäksi hankinnasta on laadittu joitakin tietokirjamaisia teoksia, mutta näiden ei voi kaikilta osin katsoa täyttävän tieteellisen tutkimuksen kriteeristöä.

Aatusamuli Petäjä on pro gradu -tutkielmassaan tarkastellut suomalaisen lehdistön uutisointia 1990-luvun hävittäjähankinnasta. Petäjän aineisto sisältää Suomen poliittisen kentän pääpiirteittäin kattavat poliittisen keskustan, oikeiston ja vasemmiston lehdet sekä sitoutumattoman Helsingin Sanomat. Petäjän mukaan poliittinen lehdistö seurasi hankintaa ja uutisoi siitä jossain määrin, mutta suurimmilta osin aihetta käsitteli Helsingin Sanomat, jolla

oli omat hankinnan seurantaan erikoistuneet toimittajansa. Petäjä katsookin Helsingin Sanomien johdattaneen uutisointia ja aiheen ympärillä käytävää julkista keskustelua hankinnan ajan. Hankinnan korkea hinta ja ajoittuminen laman keskellä olivat lehdistössä jatkuvasti esillä. Hankintaan liitettiin myös ulkopoliittisia merkityksiä ja varsinkin vasemmistoa edustavat lehdet suhtautuivat yhdysvaltalaisen koneen hankintaan kriittisesti. Lehdistössä esitetystä kritiikistä huolimatta hankintaa pidettiin kuitenkin tarpeellisena, eikä mikään lehti vaatinut sen lopettamista.¹¹

Jami Virta tarkasteli pro gradu -tutkielmassaan hankintaprosessiin vaikuttaneita poliittisia tekijöitä. Virta katsoi, ettei hankinta herättänyt eduskunnassa ja valtioneuvostossa riittävästi mielenkiintoa. Osaltaan tämä johti siihen, että virkamiesten asiantuntijavalta korostui hankinnassa. Keskeisiä toimijoita olivat Virran mukaan parlamentaarinen puolustuspoliittinen neuvottelukunta, presidentti Mauno Koivisto, puolustusministeri Elisabeth Rehn (r.), valtiovarainministeri Iiro Viinanen (kok.) ja valtionhallinnosta koottu hävittäjätyöryhmä. Virran mukaan turvallisuuspoliittisessa tilanteessa tapahtuneet muutokset kieltämättä vaikuttivat hävittäjähankintaan, jota ei olisi voitu toteuttaa samaan tapaan vielä kylmän sodan aikana. Neuvostoliiton hajoamisen seurauksena Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittinen liikkumavara laajeni, joka mahdollisti merkittävän hankinnan pelkästään länsimaista. Virta katsoi hävittäjähankinnan olleen poliittinen signaali Suomen valmiudesta tiivistää yhteistyötä länsimaiden kanssa, mutta hankinta ei ollut merkitykseltään yhtä suuri kuin päätös EY-jäsenyyden hakemista.¹²

Myös Petri Tuominen on tutkinut hävittäjähankintaa yleisen valtio-opin pro gradu -tutkielmassaan. Tuominen tarkasteli hankintaa policy-analyttisestä näkökulmasta ja pyrki selvittämään, mitkä toimijat olivat keskeisissä rooleissa hankinnan eri vaiheissa. Hankinnan vuonna 1986 alkaneessa valmisteluvaiheessa keskeinen merkitys oli Tuomisen mukaan parlamentaarisella puolustustoimikunnalla ja pääesikunnan eri osastoilla. Hankinnan valmistelu tehtiinkin pitkälti pääesikunnan virkamiestyönä. Vuosien 1989–1991 valmisteluvaiheessa puolestaan korostui sotilas-kauppapoliittinen toimijaverkosto, missä sotilasasiantuntijoiden merkitys oli jälleen suuri. Verkoston merkitys oli Tuomisen mukaan lopullisen hankintapäätöksen muotoilussa keskeinen ja selvästi muita toimijoita suurempi. Tuomisen keskeisin johtopäätös olikin, että virkamiestasolla suoritettulla valmistelulla ja

¹¹ Petäjä 2019.

¹² Virta 2001.

sotilasasiantuntijoiden asiantuntemuksella oli erittäin suuri merkitys hankinnassa. Tämä näkyi myös siinä, että sotilasasiantuntijoiden näkemyksiä hankinnasta oli hyvin vaikeaa haastaa. Alan asiantuntemus oli keskittynyt hankintaa valmistelleeseen puolustushallintoon, eikä muualla ollut riittävää asiantuntemusta tämän haastamiseksi. Tuominen kuitenkin katsoi, että osaltaan sotilasasiantuntijoiden merkityksen korostumiseen vaikutti myös se, etteivät kansanedustajat juurikaan pyrkineet hankkimaan tietoa hankinnasta sen valmisteluvaiheessa.¹³

Lisäksi hankintaa on käsitelty sotilaallisissa tutkimuksissa ja Maanpuolustuskorkeakoulussa laadituissa opinnäytteissä, joista monet keskittyvät koneiden teknisiin ominaisuuksiin. Hornet-hankinnan turvallisuuspoliittisia vaikutuksia on yleisesikuntaupseerikurssin diplomityössään tutkinut Inka Niskanen¹⁴. Tutkielma on kuitenkin rajoitettu vain viranomaiskäyttöön, jonka takia sen hyödyntäminen tässä tutkielmassa ei ole ollut mahdollista. Niskasen tutkimustuloksia on omassa teoksessaan kuvannut entinen pääministeri Esko Aho (kesk.), jonka mukaan Niskasen johtopäätös oli, ettei hankintapäätökseen liitetty suoria turvallisuuspoliittisia tavoitteita¹⁵.

Heikki Hiilamo ja Simo Sipola ovat käsitelleet hävittäjähankintaa laajasti *Aavelasku*-teoksissaan¹⁶. Kirjoittajien näkökulma hävittäjähankintaan on korostetun kriittinen ja he kritisoivat hankintaa muun muassa hankinnan kustannuksista, vastakauppojen tehottomuudesta, puolustusvoimien vaikutusvallan liiallisesta korostamisesta sekä salailusta, jolla eduskunnan vaikutusvaltaa kavennettiin. Teoksia ei voi pitää täysin akateemisen tutkimuskirjallisuuden tunnusmerkkejä täyttävinä, vaan pikemminkin kantaaottavana tietokirjallisuutena. Laajan tausta-aineistonsa ansiosta teokset kuitenkin kuvaavat hävittäjähankinnan vaiheita melko tarkasti ja taustoittavat aiheesta käytyjä keskusteluja.

Hävittäjähankintaa on kritisoinut myös Pentti Sainio teoksissaan *Maanpuolustusta vai suurvaltapolitiikka? : Taisteluhelikoptereiden ja Hornet-hävittäjien kova hinta* (2001) ja *Armeijan hukatut miljardit : Suomen sotajohdon salaisuudet* (2016). Teoksissa ei kritisoida maanpuolustusta ja siihen panostamista itsessään, vaan argumentoidaan hävittäjä- ja helikopterihankintojen suhteettoman suurina pidettyjä kustannuksia vastaan. Sainion mukaan muun muassa Hornet-hävittäjät ovat heikentäneet Suomen puolustuskykyä, koska hankintaan käytetyt varat olisi voitu käyttää puolustuskyvyn kehittämisen kannalta parempiin tarkoituksiin.

¹³ Tuominen 1997.

¹⁴ Niskanen 2017.

¹⁵ Aho 2021, 81.

¹⁶ Hiilamo–Sipola 1994; Hiilamo–Sipola 1995.

Kuten Hiilamon ja Sipolan teoksia, Sainion teoksia ei voi pitää tutkimuskirjallisuuden tunnusmerkkejä täyttävinä. Teoksissa ei ole käytetty viitteitä, mutta uudempi teos pohjautuu varsin kattavasti aihepiiriä koskevaan kirjallisuuteen ja hyödynnän teosta keskustelujen taustoittamisessa.¹⁷

Mika Vuolle on myös kirjoittanut hankinnasta teoksessaan *Haavelasku* (1998), jonka Vuolle on koonnut hävittäjähankinnan evaluaatioryhmän muistiinpanojen pohjalta. Muistelmannomaisesti kirjoitetun teoksen näkökulma on kuitenkin varsin selkeästi hävittäjähankintaa vahvasti kannattava eikä tarkastelua voi pitää kovinkaan objektiivisena. Teoksessa ei myöskään ole käytetty viitteitä, jonka takia teosta ei tässä tutkielmassa ole käytetty.

Hävittäjähankinnan taustoja ja toteuttamisen vaiheita on kuvannut myös 1990-luvun alussa ilmavoimien komentaja toiminut Heikki Nikunen artikkelissaan Mikko Karjalaisen toimittamassa teoksessa *Suomen puolustusvoimat 100 vuotta* (2018). Lyhyessä artikkelissaan Nikunen kuvaa seikkaperäisesti hävittäjähankinnan vaiheita ja päätöksenteon taustoja.¹⁸

Myös useat muut hankinnassa keskeisissä rooleissa toimineet henkilöt ovat käsitelleet hankintaa omissa muistelmateoksissaan. Hankinnasta ja siihen liittyvistä asioista ovat kirjoittaneet muun muassa presidentti Mauno Koivisto, puolustusministeri Elisabeth Rehn sekä pääministeri Esko Aho.¹⁹ Laajimmin hankintaa on käsitellyt Aho teoksessaan *Vuosisadan asekauppa : Hornetien nousu Suomen taivaalle* (2021), missä Aho kuvaa paitsi hävittäjähankinnan ja poliittisen päätöksenteon taustoja, myös muita tapahtumia ja niiden vaikutusta hävittäjähankintaan. Muissa teoksissa hävittäjähankinnan käsittely on varsin suppeaa, mutta teokset osaltaan taustoittavat hankintaa ja siihen liittyvää päätöksentekoa.

1990-luvun alussa tapahtuneita ulko- ja turvallisuuspoliittisia muutoksia puolestaan on tutkittu laajasti niin Suomessa kuin ulkomaillakin. Tässä ei esitetä kattavaa kuvausta kaikesta aihepiiriä koskevasta tutkimuksesta, vaan tarkoituksena on antaa karkea kuvaus keskeisimmistä tässä tutkielmassa käytetyistä teoksista. Keskeisenä lähteenä ulkopoliittisten muutosten ja Suomen aseman kehityksen tarkastelussa käytän Juha-Matti Ritvasen samannimiseen väitöskirjaan pohjautuvaa teosta *Mureneva kulmakivi : Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992* (2021). Kattaviin arkistolähteisiin ja kirjallisuuteen

¹⁷ Sainio 2016.

¹⁸ Nikunen 2018.

¹⁹ Koivisto 1995; Rehn 1998; Aho 2021.

pohjautuvassa perustutkimuksessa Ritvanen tarkastelee Suomen ulkopoliittisen johdon näkemyksiä ja toimintaa 1990-luvun taitteen ulkopoliittisten muutosten yhteydessä. Teoksessa ei käsitellä hävittäjähankintaa itsessään, mutta ajankohtaisia ulko- ja turvallisuuspoliittisia muutoksia tarkastellaan seikkaperäisesti.²⁰

Hävittäjähankinnan ajallisen kontekstin taustoittamisessa hyödynnän myös Tuomas Forsbergin ja Tapani Vaahtorannan toimittamaa teosta *Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan : kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen* (1993)²¹ artikkeleineen sekä Risto E. J. Penttilän teoksia, jotka käsittelevät Suomen asemaa kylmässä sodassa ja 1990-luvun alun muutoksia²². Ajallisesti teokset ovat hyvin lähellä tapahtumia, joka näkyy myös teosten sisällössä. Teokset tarjoavat täten aikalaisten tulkintoja edustavan näkökulman ympärillä tapahtuneisiin muutoksiin. Keskeinen teema 1990-luvun alun turvallisuuspolitiikkaa käsittelevissä teoksissa on turvallisuuspoliittisen ympäristön epävarmuus, joka oli seurausta ympärillä tapahtuneista suurista ja nopeista muutoksista.

Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikkaa on tutkinut kattavasti myös professori Pekka Visuri, joka on tarkastellut puolustuspolitiikan kehitystä ja siinä tapahtuneita muutoksia useissa teoksissaan. Turvallisuus- ja puolustuspolitiikan linjausten tarkastelussa hyödynnän muun muassa Visurin teosta *Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan linjaukset*, missä kuvataan kattavasti keskeisiä turvallisuuspoliittisia linjanvetoja ja turvallisuuspolitiikassa tapahtuneita muutoksia²³.

Puolustuspolitiikan kehitystä kylmän sodan päättymisestä lähtien ovat myöhemmin tutkineet myös Jukka Tarkka ja Matti Pesu puolustusministeriön käynnistämässä tutkimushankkeessa, missä tarkasteltiin Suomen puolustuspolitiikkaan vaikuttaneita muutostekijöitä vaikutuksineen. Tarkka ja Pesu ovat julkaisseet tutkimuksesta kaksi erillistä raporttia, jotka tarjoavat näkökulmia puolustuspolitiikan pitkän aikavälin kehitykseen ja joita hyödynnän puolustuspolitiikan kehityksen tarkastelussa.²⁴

Eduskunnan keskusteluissa esitettyjen uhkakuvien tarkastelu puolestaan pohjaa sotatieteiden tohtori Jarno Limnéllin väitöskirjaan *Suomen uhkakuvapolitiikka 2000-luvun alussa*²⁵, jossa

²⁰ Ritvanen 2021.

²¹ Forsberg–Vaahtoranta 1993.

²² Penttilä 1992; Penttilä 1993; Penttilä 1994.

²³ Visuri 2003.

²⁴ Tarkka 2017; Pesu 2017.

²⁵ Limnéll 2009.

tarkastellaan uhkia, uhkakuvien muodostamista ja Suomen uhkakuvapolitiikkaa. Limnell määrittää uhkakuvat sosiaalisiksi ja subjektiivisiksi tulkinnoiksi, joiden muodostaminen valtiotasolla on perustavanlaatuinen osa valtiollisen turvallisuuspolitiikan muodostamista. Tässä tutkielmassa uhkakuvat käsitetään Limnellin määritelmän mukaisesti poliittisessa prosessissa muodostetuiksi.

1.3 Metodologia

Tässä tutkielmassa tavoitteena on jäsentää Hornet-hävittäjähankinnasta käytyä parlamentaarista keskustelua ja tarkastella keskeisiä keskustelussa esiin nousseita teemoja. Keskeisimpiä metodeja ovat poliittisen historian tutkimukselle tyypilliseen tapaan laadullinen sisällönanalyysi ja historiantutkimuksen metodi. Hyödynnän laadullisen sisällönanalyysin menetelmää aineiston systemaattisessa tarkastelussa, mutta viime kädessä tutkielma analyyseineen pohjautuu historiantutkimukselle ominaiseen lähdeaineistoon pohjautuvaan päättelyyn.

Laadullisen sisällönanalyysin metodi sopii hyvin aineistolähtöisen historiantutkimuksen toteuttamiseen. Esimerkiksi Jouni Tuomi ja Anneli Sarajärvi ovat katsoneet sisällönanalyysin menetelmän soveltuvan hyvin aineiston systemaattiseen ja objektiiviseen tarkasteluun. Laajan tekstiaineiston, kuten useiden vuosien aikana käytyjen parlamentaaristen keskustelujen, tarkastelussa tällainen metodi tukee tutkijan työskentelyä. On kuitenkin huomattava, että menetelmä itsessään ei johda uuteen tietoon, vaan vaatii tutkijan aineistoon pohjautuvia johtopäätöksiä.²⁶

Menetelmänä aineistolähtöinen sisällönanalyysi kuitenkin tukee aineiston järjestämistä ja analysointia, jossa tavoitteena on aineistosta tehtävien tulkintojen ja näihin pohjautuvan päättelyn myötä saavuttaa syvällisempi käsitys tutkittavasta ilmiöstä²⁷. Oma primääriaineistoni koostuu useiden vuosien aikana ja eri yhteyksissä käydyistä keskusteluista, jonka takia aineisto on varsin laaja. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole käsitellä kaikkia aineistooni sisältyviä keskusteluja yksityiskohtaisesti, vaan valita tarkasteluun tutkimuskysymysten kannalta olennaisimmat ja informaatioarvoltaan keskeisimmät kohdat. Laadullinen sisällönanalyysi tukee menetelmänä myös tätä tavoitetta, sillä Jari Eskola ja Juha Suoranta ovat kuvanneet

²⁶ Tuomi–Sarajärvi 2018, 117.

²⁷ Tuomi–Sarajärvi 2018, 127.

laadullisen sisällönanalyysin tavoitteeksi aineiston tiivistämisen ja sen informaatioarvon kasvattamisen²⁸.

Hornet-hävittäjähankinnasta käydyt parlamentaariset keskustelut ovat tämän tutkielman keskiössä. Keskeinen osa tämän aiheen tarkastelua on keskustelujen kontekstualisointi, eli suhteuttaminen laajempaan viitekehykseen²⁹. Käytännössä tämä tarkoittaa keskustelujen, tarkasteltavien ilmiöiden ja keskusteluissa esitettyjen väitteiden suhteuttamista omaan kontekstiinsa, osaksi aikansa poliittista ja yhteiskunnallista tilannetta.

Aineiston analysoinnissa lähestymistapana toimii historian tutkimuksen metodi, millä tarkoitan sisäistä ja ulkoista lähdekritiikkiä, tutkimuskohteen kontekstualisointia ja kirjoitusprosessin aikana tapahtuvaa tutkijan päättelyä. Keskustelujen ja niissä esitettyjen väitteiden tarkastelussa osana aikansa laajempaa viitekehystä hyödynnän esimerkiksi edellisessä alaluvussa esiteltyjä teoksia ja muuta lähdekirjallisuutta.

Tuomi ja Sarajärvi ovat omassa jaottelussaan eritelleet historiallisen ja sisällönanalyysin eroja. Heidän mukaansa historiallisen analyysin tarkoituksena on luoda menneisyydestä lähdeaineiston avulla kokonaiskuva, jotta tapahtumia voitaisiin kuvata niin kuin ne todellisuudessa tapahtuivat. Sisällönanalyysin päämääränä puolestaan ovat Tuomen ja Sarajärven mukaan tarkasteltavien tekstien inhimilliset merkitykset.³⁰ Tämän jaottelun mukaan omaa metodiani voi kuvata historialliseksi sisällönanalyysiksi. Tavoitteena ei ole Tuomen ja Sarajärven kuvaama historiallinen analyysi, koska menneisyyden kuvaaminen juuri siten, kuin se tapahtui, ei ole mahdollista. Kaikki menneisyydestä tehtävät päätelmät ovat joka tapauksessa paitsi käytettävän lähdeaineiston, myös tutkijan oman taustan ja tietojen värittämiä. Täysin objektiivista kuvaa menneisyydestä ei tämän takia olekaan mahdollista saavuttaa.

Tässä tutkielmassa tavoitteena on nimenomaan Eskolan ja Suorannan kuvaama aineiston tiivistäminen ja informaatioarvon kasvattaminen. Tavoitteena ei ole kuvata keskusteluja yksityiskohtaisesti jokaista puheenvuoroa myöten, vaan löytää ja tuoda esiin keskusteluihin vaikuttaneita kontekstisidonnaisia merkityksiä. Tavoitteena on luoda keskusteluista kokonaiskuva sekä tarkastella eduskunnan keskusteluissa Hornet-hankintaan liittyville asioille

²⁸ Eskola–Suoranta 1998, 137.

²⁹ Danielsbacka–Hannikainen–Tepora 2022, 14.

³⁰ Tuomi–Sarajärvi 2018, 117.

annettuja merkityksiä. Näihin lukeutuvat niin kansanedustajien tulkinnat erilaisista tapahtumista ja asioista, kuin keskusteluissa esitetyt toimenpide-ehdotuksetkin.

Keskeinen tähän tutkielmaan vaikuttava tekijä on se, että tutkimuskohteena ovat nimenomaan parlamentaariset poliittiset keskustelut. Tällä on vaikutuksensa niin itse keskusteluihin ja niissä käsiteltyihin asioihin, kuin keskustelujen tutkimiseenkin. Tässä tutkielmassa metodologisena lähestymistapana on konstruktionistinen kielikäsitelmä, joka on läheisesti sidoksissa tieteellisen relativismin todellisuuskäsitykseen. Tämän käsityksen mukaan kaikki todellisuudesta tehty esitykset ovat tulkintoja, joihin ovat vaikuttaneet yksilölliset tulkitsemisen ja ymmärtämisen prosessit. Todellisuutta käsittelevien keskustelujen tutkimuksessa tarkastellaan tällöin erilaisia kuvauksia todellisuudesta, jotka ovat kaikki omalla tavallaan esittäjänsä ja kontekstinsa värittämiä. Tarkastelu keskittyy tällöin erilaisten esitysten luotettavuuden, loogisuuden ja relevanssin arviointiin.³¹

Metodologisena lähestymistapana toimii myös kielellinen kontekstualismi, jonka tavoitteena on tutkittavien puhetekojen ja tekstien merkitysten ymmärtäminen omissa konteksteissaan. Kielellisen kontekstualismin perustana toimiva käsitys siitä, ettei ”oikeaa” vastausta sinänsä ole, koska kieli ja tulkinnat siitä ovat aina kiistanalaisia, korostuu poliittisia keskusteluja tutkittaessa. Eduskunnassa käytävä poliittinen keskustelu on monella tapaa erilaista, kuin tavanomainen keskustelu. Esimerkiksi Kari Palonen on tutkinut eduskunnan keskustelukulttuuria ja kirjoittanut parlamentarismista retorisenä politiikan tyylinä. Tässä tyyliä yhdistyvät Palosen mukaan poliittiset menettelytavat, parlamentaaristen puheiden poliittiset asetelmat sekä puhekulttuurin eri osa-alueet.³²

Poliittiseen keskusteluun eduskunnassa vaikuttavat esimerkiksi muotoehdot, joilla säädellään miten ja mistä eduskunnan istunnoissa voidaan keskustella. Käsittelyyn kelpaavien aiheiden kirjoja ei sinänsä ole rajattu, mutta oleellista on se, että asia täytyy tuoda eduskunnan käsiteltäväksi parlamentaariselle asialistalle. Eduskunnassa käsiteltävät asiat on siis jonkin toimijan puolesta politisoitava, eli tuotava poliittisen keskustelun kohteeksi. Tätä menettelytavallista rajoitetta keskustelulle eduskunnassa Palonen kutsuu parlamentaariseksi formalismiksi. Lisäksi keskustelua rajoittaa se, ettei asialistalle kuuluvistakaan asiakohdista voi

³¹ Eskola–Suoranta 1998, 138.

³² Palonen 2012, 61.

puhua miten vain. Parlamentaarisessa keskustelussa asiakohdista keskustellaan siten, että kysymyksenä on mitä asialle päätetään kyseisessä istunnossa tehdä.³³

Eduskunnan julkisissa keskusteluissa käsiteltävät kysymykset eivät yleensä ole erityisen vakavia tai merkittäviä, vaan keskustelu painottuu useimmiten kysymyksiin, joissa poliittiset jakolinjat ovat erityisen vahvoja. Tällaisten kysymysten politisointi on yleistä ja keskusteluissa korostuvat usein puolueelliset näkökulmat. Useimmiten tällaisia asioita käsittelevät keskustelut ovatkin suunnattu erityisesti parlamenttia seuraavalle laajemmalle yleisölle.³⁴ Julkisuus onkin yksi piirre, joka eduskunnassa käytävää poliittista keskustelua tutkittaessa on huomioitava. Useimmiten päätettävät asiat on valmisteltu jo valiokunnissa ja muissa instansseissa, jolloin eduskunnassa käytävän poliittisen keskustelun saaman julkisuuden merkitys korostuu. Julkisuudella poliittiset toimijat voivat esimerkiksi pyrkiä hallitsemaan keskustelua asiasta ja ohjaamaan sitä, miten asia käsitetään ja millaiseksi yleinen mielipide asiasta muodostuu. Matti Wiberg onkin katsonut, että eduskunnassa käytävässä julkisessa keskustelussa on kyse ennen kaikkea poliittisesta viestinnästä ja omien päämäärien ajamisesta³⁵.

Keskeinen poliittista keskustelua ohjaava rakenteellinen tekijä on eduskunnassa vallitseva hallitus-oppositioasetelma. Yhtenä opposition keskeisenä tehtävänä on hallituksen valvonta. Valvontatehtävän toteuttamisessa eduskuntapuheella on merkittävä rooli ja käytännössä sitä toteutetaan juuri eduskunnan keskusteluissa. Valvontatehtävää sekä eduskunnassa käytävää keskustelua hallituksen ja opposition välillä vaikeuttaa kuitenkin se, ettei eduskunnalla ole tietoa kaikesta hallituksen toiminnasta tai päätöksien kaikista olosuhteista.³⁶ Tämä korostuu erityisesti turvallisuuteen ja puolustukseen liittyvissä kysymyksissä, joihin liittyvä tieto on usein turvaluokiteltua. Tällaisissa kysymyksissä tietoa ei edes voida jakaa julkisesti, eikä eduskuntakaan pysty huomioimaan tällaista tietoa hallituksen toiminnasta julkisesti keskustellessaan. Tällä voi olla vaikutusta erityisesti omaan tutkimusaiheeseeni, joka liittyy läheisesti maanpuolustukseen ja turvallisuuteen, jonka takia monet Hornet-hävittäjähankintaan liittyvät asiat ovat vielä nykypäivänäkin salattuja.

Ihalainen ja Saarinen ovat määritelleet menetelmälliseksi lähtökohdaksi politiikan tutkimukseen sen, että politiikka määritellään sosiaalisesti, kulttuurisesti ja kielellisesti rakennetuiksi prosesseiksi. Nämä prosessit ovat ensisijaisesti diskursiivisia, mutta sidoksissa

³³ Palonen 2012, 165–167.

³⁴ Wiberg 2015, 223.

³⁵ Wiberg 2015, 219.

³⁶ Wiberg 2015, 213, 220–221.

materiaaliseen todellisuuteen ja sen muutokseen. Diskursiiviset politiikan teon muodot voivat siis muuttaa myös materiaalista todellisuutta – ja päinvastoin. Keskeinen osa politiikkaa onkin todellisuudesta tehtyjen tulkintojen tekeminen ja näistä tulkinnoista käytävä ideologinen – käytännössä poliittinen – kilpailu, jota käydään poliittisten keskustelujen muodossa. Tulkinnoista käydyn kilpailun lopputuloksena on usein kompromissina syntynyt päätös, eli valinta siitä miten jokin asia hoidetaan.³⁷ Pitkälti kielenkäyttöön perustuvana toimintana politiikka käsitetään tässä tutkielmassa Ihalaisen ja Saarisen määritelmän mukaisesti eri ajattelu- ja toimintatavoista käydyksi keskusteluksi. Poliitiikkaa ei kuitenkaan rajata vain varsinaiseen kielenkäyttöön, vaan se voi ilmetä myös muilla tavoilla.³⁸ Poliitiikkapuheeksi voidaan käsittää esimerkiksi jonkin asian sivuuttaminen siten, ettei siitä puhuta.

Poliittisia keskusteluja tutkittaessa on huomioitava myös se, ettei keskustelua käydä tyhjiössä. Keskusteluissa asioille annettavat merkitykset ovat sidoksissa omaan aikaansa ja kontekstiinsa, jolloin samoilla sanoilla voi kontekstista ja ajasta riippuen olla erilaisia merkityksiä.³⁹ Keskusteluun vaikuttavat paitsi yhteiskunnallinen ja ajallinen konteksti, myös poliittisen järjestelmän rakenne. Järjestelmä esimerkiksi rajoittaa poliittista toimintaa institutionaalisella rakenteellaan sekä muilla toimintaa säätelevillä reunaehdoilla. Virallisten sääntöjen lisäksi poliittiseen järjestelmään sisältyy usein myös poliittisten elinten erilaisia normeja, jotka eivät välttämättä ole virallisia eikä niitä ole välttämättä edes kirjattu mihinkään.⁴⁰ Poliittisen järjestelmän toimintaehtojen tuntemus on keskusteluja tutkittaessa tärkeää, sillä politiikkapuheisiin sisältyy monenlaisia tulkintoja ja ehdotuksia, jotka eivät välttämättä ole järjestelmässä edes rakenteellisesti mahdollisia. Tällaisten ehdotusten tunnistaminen on keskustelua tutkittaessa tärkeää, sillä ne voivat kieliä esimerkiksi poikkeuksellisen radikaaleista ehdotuksista, joita voidaan pitää kumouksellisina tai uudistusmielisinä.

Institutionaalinen poliittinen järjestelmäkään ei ole muuttumaton, vaan aika- ja paikkasidonnainen. Poliitiikan ja poliittisten keskustelujen tutkimisessa mielenkiinto kohdistuu osittain myös siihen, miten ja kenelle valtaa on järjestelmässä delegoitu.⁴¹ Keskusteluissa muutokset poliittisen järjestelmän rakenteessa voivat käydä ilmi esimerkiksi siinä, ketkä

³⁷ Ihalainen–Saarinen 2022, 124–125.

³⁸ Ihalainen–Saarinen 2022, 124.

³⁹ Ihalainen–Valtonen 2022, 30–31.

⁴⁰ Katajisto 2022, 95.

⁴¹ Katajisto 2022, 95–96.

keskusteluihin ovat osallistuneet ja missä foorumeissa keskusteluja on käyty. Suomessa esimerkiksi eduskunnan ja tasavallan presidentin voimasuhteita on vuosien saatossa muutettu.

Samaan aikaan Hornet-hävittäjähankinnan kanssa ajoittui presidentinvaalien vaalitavan muuttaminen ja presidentin valtaoikeuksien kaventaminen. Vaalitavassa siirryttiin kaksivaiheiseen kansanvaaliin ja toimikaudet rajattiin kahteen. Lisäksi presidentin oikeutta hajottaa eduskunta ja määrätä uudet vaalit kavennettiin. Lait hyväksyttiin lopulta vuonna 1991 ja ne astuivat voimaan saman vuoden heinäkuussa.⁴² Hornet-hankinta edusti siinä mielessä muutosta suomalaisessa puolustuspolitiikassa, että presidentti Mauno Koivisto pysyi hankinnasta pitkälti sivussa. Koivisto seurasi hankintaa tiiviisti ja olisi toimivaltansa puitteissa voinut osallistua hankintaan aktiivisemmin, mutta hänen kerrotaan pitäneen tärkeänä, että hankinta tehtiin sotilaiden asiantuntemukseen perustuen.⁴³ Tämä edusti merkittävää muutosta aiempaan, jolloin presidentti Kekkonen oli aktiivisesti osallistunut myös puolustusvoimien materiaalihankintojen suunnitteluun. Osaltaan tämä muutos oli tullut mahdolliseksi vasta turvallisuusympäristössä tapahtuneiden muutosten myötä, sillä puolustushankintoihin liittyy aina myös ulkopoliittisia pohdintoja⁴⁴. Suurvaltakilpailun lieventyessä ja Suomen ulkopoliittisen liikkumavaran kasvaessa käytännön puolustuspoliittiset ratkaisut eivät enää edellyttäneet yhtä vahvaa ulkopoliittista ohjausta, jonka myötä puolustushankinnoissa voitiin toimia hieman aiempaa vapaammin.

⁴² Hauvonen 2017, 169–173.

⁴³ Hiilamo–Sipola 1994, 35–36; Aho 2021, 65–66; Sainio 2016, 50.

⁴⁴ Sainio 2016, 29.

2 Kansainvälinen turvallisuustilanne ja Suomen turvallisuuspolitiikka

Turvallisuuspolitiikan toteuttajia ovat ulkopoliittika ja maanpuolustus. Ulkopoliittika on etusijalla tiennäyttäjänä ja perustan luojana. Maanpuolustus antaa kokonaisuudelle vakautta ja varmuutta.⁴⁵

Puolustusministeri Ole Norrback (r.) tiivisti edellä esitetyssä lainauksessa Suomen turvallisuuspoliittista työnjakoa vuoden 1990 keväällä. Paasikiven-Kekkosen-linjan viitoittamana Suomessa turvallisuutta rakennettiin 1950-luvulta alkaen ulkopoliittika edellä. Turvallisuuspolitiikan käsite vakiintui 1960-luvun puolivälissä kattamaan ulko- ja puolustuspolitiikan yhdistelmän, joiden tavoitteena oli Suomen koskemattomuuden turvaaminen⁴⁶. Vuonna 1993 turvallisuuspolitiikan päämääräksi määritettiin Suomen itsenäisyyden säilyttäminen ja kansalaisten elinmahdollisuuksien turvaaminen. Käytännössä tähän pyrittiin ulko- ja puolustuspolitiikan keinoin, jossa ulkopoliittika oli yhä paitsi ensisijaisena työkaluna, mutta myös määrittä sitä, mikä puolustuspolitiikassa oli mahdollista ja tarpeellista. Puolustuspolitiikalla puolestaan ohjattiin maanpuolustuksen järjestelyjä, toteutusta ja valmisteluja, tukien näin osaltaan ulkopoliittikan keinovalikoimaa.⁴⁷

Ulkopoliittisten reunaehtojen lisäksi puolustuspolitiikan mahdollisuuksia ovat rajoittaneet rajalliset taloudelliset resurssit. Eduskunnan keskusteluissa ulkopoliittikan ensisijaisuutta on perusteltu esimerkiksi sillä, etteivät Suomen resurssit ikinä riittäisi niin suurten asevoimien rakentamiseen, että turvallisuuspolitiikkaa voitaisiin tehdä joistakin muista, kuin ulkopoliittisista lähtökohdista käsin.⁴⁸ Kaikkiaan Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan tavoitteena on ollut vakauden lisääminen kansainvälisissä suhteissa, joka puolestaan on vahvistanut myös Suomen asemaa ja turvallisuutta.⁴⁹

Hävittäjähankinta ja siitä käydyt keskustelut ovat olleet vahvasti sidoksissa omaan aikaansa. Hankinta ajoittui suurten Euroopassa tapahtuneiden ulko- ja turvallisuuspoliittisten muutosten yhteyteen, joka vaikutti myös hankinnasta käytyihin keskusteluihin. Turvallisuustilanne ja siinä tapahtuneet muutokset olivat keskusteluissa keskeisiä argumentteja sekä hävittäjähankintaa

⁴⁵ PTK 68/1990 vp, O. Norrback, 31.5.1990, 2109.

⁴⁶ Visuri 2006, 13–14.

⁴⁷ Pääesikunta 1993.

⁴⁸ PTK 157/1990 vp, J. Skinnari, 15.12.1990, 5473.

⁴⁹ Väyrynen 1993, 36.

vastaan, että sen puolesta. Keskusteluissa korostuivatkin tulkinnat kansainvälisistä tapahtumista, joilla katsottiin olevan vaikutusta Suomen turvallisuuteen.

Tässä tutkielmassa turvallisuuspolitiikkaa tarkastellaan edellä kuvatun jaon mukaisesti. Turvallisuuspolitiikkaan luetaan siis sekä ulkopoliittika että puolustuspolitiikka niissä tapahtuneine muutoksineen. 1990-luvun alkupuolen keskeisiä Suomen turvallisuuspolitiikkaan vaikuttaneita tapahtumia olivat Neuvostoliiton hajoaminen ja siitä seuranneet muutokset suurvaltasuhteissa, sekä Suomen EU-jäsenyys valmisteluineen. Suomen kannalta merkittäviä päätöksiä olivat myös YYA-sopimuksen korvaaminen uusilla Venäjän kanssa solmituilla sopimuksilla sekä Pariisin rauhansopimuksessa asetetuista sotilaallisista rajoituksista irtautuminen Operaatio Paxina tunnetussa tapahtumasarjassa⁵⁰.

Muun muassa nämä muutokset vaikuttivat merkittävästi Suomen turvallisuuspolitiikkaan ja kansainväliseen asemaan sekä näistä käytyihin keskusteluihin. Muutokset myös kuvastivat Suomen ulkopoliittisessa toiminnassa tapahtunutta muutosta. Esimerkiksi rauhansopimuksen sotilasartikloista irtaantumista on kuvattu irtiotoksi perinteisesti varovaiselta ulkopoliittiselta linjalta⁵¹. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut muutosta Suomen ulkopoliitiikan sisällössä, vaan kuvasti Suomen lisääntyntä liikkumavaraa. Tässä luvussa tarkastelen eduskunnassa esitettyjä tulkintoja kansainvälisen turvallisuustilanteen muutoksista ja siitä, miten muutosten on katsottu vaikuttavan Suomen turvallisuuspolitiikkaan.

2.1 Turvallisuusympäristön muutokset ja suurvaltasuhteiden kehitys

Euroopan ulko- ja turvallisuuspoliittinen tilanne oli 1990-luvun alkupuolella vahvassa murrosvaiheessa, joka näkyi selvästi hävittäjähankinnasta käydyssä keskustelussa. Turvallisuustilanteen kehitystä pidettiin vuosikymmenen alussa pääasiassa myönteisenä, mutta muutokset aiheuttivat nopeudellaan epävarmuutta ja huolta tulevasta. Kansanedustajien näkemyksissä korostui nimenomaan turvallisuustilanteen epävarmuus, jota tulkittiin eri tavoin. Keskeisiä teemoja olivat muun muassa liennytyks- ja aseriisuntakehitys Naton ja Varsovan liiton välillä, Neuvostoliiton hajoamisesta seurannut epävarmuus ja taloudelliset vaikeudet, sekä Euroopan integraation vaikutukset turvallisuustilanteeseen. Myös konfliktit – erityisesti

⁵⁰ Ks. esim. Ritvanen 2021, 95–119.

⁵¹ Ritvanen 2021, 116.

Persianlahden sota ja Jugoslavian hajoamissodat – nostettiin keskusteluissa esiin merkittävänä tapahtumina, joiden katsottiin vaikuttavan Euroopan turvallisuuteen.

Valtioneuvoston joulukuussa 1988 asettaman parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan tehtävänä oli arvioida turvallisuustilanteessa tapahtuneita muutoksia ja niiden vaikutusta Suomen puolustuspoliittiseen tilanteeseen. Neuvottelukunta arvioi myös puolustusvoimien tilaa. Neuvottelukuntaa johti pitkän uran diplomaattina tehnyt pankinjohtaja Jaakko Iloniemi ja se koostui yhteensä 21 henkilöstä, jotka edustivat suurimpia puolueita sekä puolustuspolitiikan kannalta keskeisimpiä hallinnonaloja. Neuvottelukunnan arvio Euroopan turvallisuuspoliittisen tilanteen kehityksestä valmistui helmikuussa 1990. Jo tällöin neuvottelukunta arvioi, että Euroopan kansainvälinen tilanne oli murrosvaiheessa. Muutosten arvioitiin johtavan uuteen eurooppalaiseen turvallisuusjärjestelmään, jonka toivottiin korvaavan sotilasblokkien vastakkainasetteluun perustuneen kauhun tasapainon. Neuvottelukunnan johtopäätös kuitenkin oli, että Euroopassa tapahtuneiden turvallisuuspoliittisten muutosten myönteisestä suunnasta huolimatta muutokset olivat niin äkillisiä ja merkittäviä, että tulevan kehityksen ennakointi oli vaikeaa. Lisäksi muutokset aiheuttivat monia uusia epävarmuustekijöitä, jotka saattoivat vaikuttaa Suomen turvallisuustilanteeseen.⁵²

Neuvottelukunta katsoi muutosten johtuneen pääasiassa Neuvostoliitossa tapahtuneesta kehityksestä. Muutosten ajurina pidettiin Neuvostoliiton taloudellista tilannetta, joka oli pakottanut järjestelmän uudistamiseen. Mihail Gorbatšovin uudistamispyrkimysten myötä myös Neuvostoliiton ulkopoliittista linjaa oli uudistettu. Neuvottelukunta arvioi tämän lisänneen luottamusta Neuvostoliiton ja länsimaiden välillä, joka puolestaan mahdollisti suurvaltojen välisen liennytyksen ja aseriisunnan edistämisen. Lisäksi Gorbatšovin uudistukset olivat mahdollistaneet kansalliset uudistuspyrkimykset Neuvostoliiton sisällä. Neuvostoliitossa tapahtuvien muutosten arvioitiin vaikuttavan Euroopan turvallisuustilanteeseen myönteisesti. Neuvottelukunta arvioi esimerkiksi erityisesti suurvaltasodan todennäköisyyden pienentyneen, mutta totesi kehitykseen liittyvän paljon epävarmuutta. Uudistukset olivatkin käynnistäneet monia yhteiskunnallisia muutoksia, eivätkä olleet poistaneet Neuvostoliiton taloudellisia vaikeuksia.⁵³

⁵² Komiteamietintö 1990:57, 1–2; Sainio 2016, 37.

⁵³ Komiteamietintö 1990:57, 10.

Suomen suhtautuminen Neuvostoliiton ja turvallisuuspoliittisen tilanteen kehitykseen olikin varsin varovaista. Esimerkiksi ulkoministeriön poliittisella osastolla vuodenvaihteessa 1989–1990 laaditussa muistiossa Neuvostoliiton uudistuksien katsottiin luovan paitsi epävarmuutta, myös kansainvälisessä politiikassa näkyvää epävakautta. Vaikka Gorbatšovin uudistukset olivat lisänneet Itä-Euroopan Neuvostotasavaltojen omaa liikkumatilaa, ei kehitys Neuvostoliitossa itsessään ollut yhtä myönteistä. Ulkoministeriön johtopäätöksenä oli, että kehitys voisi vielä kääntyä arvaamattomiin suuntiin ja Suomen tulisi täten suhtautua siihen varovaisesti. Suomella ei vielä katsottu olevan aihetta uusiin johtopäätöksiin.⁵⁴

Turvallisuusympäristön muutoksia tarkasteltiin myös valtioneuvoston turvallisuuspoliittisessa selonteossa, joka annettiin eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle lokakuussa 1990. Selonteon tulkinnat vastasivat pitkälti parlamentaarisen neuvottelukunnan arviota. Selonteossa ideologisten ja poliittisten jakolinjojen todettiin lientyneen, kylmän sodan päättyneen ja suursodan vaaran väistyneen Euroopasta. Suuret muutokset kansainvälisessä toimintaympäristössä toivat kuitenkin mukanaan myös epävarmuustekijöitä, joista monet liittyivät Itä-Euroopan tilanteeseen. Tällaisia olivat muun muassa taloudelliset kehityserot idän ja lännen välillä, sekä rautaesiripun kaatumisen myötä Itä-Euroopan entisistä sosialistimaista paljastuneet ympäristövauriot. Lisäksi selonteossa arvioitiin, että kehitys tuo esille myös uusia ristiriitoja, joiden merkitystä ei vielä voitu arvioida. Johtopäätöksenä olikin, että Suomen tulisi jatkaa vakiintuneella linjallaan korostaen ulko- ja turvallisuuspolitiikan pysyvyyttä.⁵⁵

Konkreettisesti varovaisuus lähialueella tapahtuvia muutoksia kohtaan näkyi varauksellisissa reaktioissa Baltian maiden itsenäistymispyrkimyksiin vuoden 1990 keväällä. Virossa pyrkimykset konkretisoituivat vuoden 1990 helmikuussa, kun Viron korkeimman neuvoston jäsenistä koostuva joukko antoi itsenäisyysjulistuksen. Reaktiot julistukseen ja näkemykset sen edellyttämistä toimenpiteistä Suomessa vaihtelivat. Itsenäisyysjulistuksen kanssa samoihin aikoihin laaditussa ulkoministeriön poliittisen osaston muistiossa katsottiin, että Suomen tulisi tukea Viroa sen pyrkimyksissä, mutta samaan aikaan korostaa Neuvostoliitolle tämän olevan Suomen normaalia toimintaa Neuvostoliiton läheisten osien kanssa. Myös kansalaismielipide tuki Baltian maiden itsenäistymispyrkimyksiä ja vaati valtionjohdolta aktiivisempaa tukea.⁵⁶

⁵⁴ Ritvanen 2021, 87–88.

⁵⁵ Ritvanen 2021, 120.

⁵⁶ Ritvanen 2021, 127–128.

Valtionjohdon kanta oli huomattavasti varovaisempi. Erityisesti presidentti Koivisto ajoi varovaista linjaa ja korosti idänsuhteiden huomiointia kaikissa kannanotoissa. Koiviston näkemys oli, että Suomen tuli seurata tilanteen kehitystä tarkasti ja olla tarvittaessa valmis reagoimaan ja toimimaan, mutta korosti reaktioiden yhteensovittamista sellaisiksi, että ne olivat Neuvostoliiton johdon hyväksyttävissä. Suomen Viron-politiikassa Koivisto piti tärkeysjärjestyksessä merkittävimpinä suhteita Moskovaan, käsittäen sekä vallassa olleen johdon että johdossa tapahtuvat mahdolliset muutokset, suhteita Viroon ja sen pyrkimyksiin, sekä Suomen maakuvan varjelun länsimaissa.⁵⁷

Sama linja jatkui vielä Neuvostoliiton olemassaolon ajan. Suomen varovaisuus korostui vielä vuoden 1991 elokuussa Moskovassa tapahtuneen vallankaappausyrityksen yhteydessä, kun Viron ulkoministeri Lennart Meri yritti saada Suomelta tunnustuksen Viron itsenäisyydelle. Suomessa yrityksiin suhtauduttiin torjuvasti. Ulkoministeri Paavo Väyrynen (kesk.) torjui Meren ehdotuksen todeten, ettei tilanteessa ollut Suomen kannalta tarvetta uusiin kannanmäärittelyihin. Suomen linjana oli yhä tuki Baltian itsenäisyyspyrkimyksille, mutta näistä olisi sovittava Neuvostoliiton johdon kanssa ennen kuin Suomi olisi valmis tunnustamaan muutoksia.⁵⁸ Valtionjohdon pidättäytyvä ja tapahtumien seuraamista korostava linja johtui siitä, että Suomen asemassa ei vielä ollut tapahtunut suuria muutoksia. Suomen ulkopoliittikka oli yhä idän ja lännen ristipaineessa, jossa idänsuhteiden merkitys korostui läheisyytensä takia. Länsimaissa vallinneen Suomen maakuvan merkitys oli myös suuri ja sen merkitys oli kasvamassa länsi-integraation etenemisen myötä.

Turvallisuusympäristön muutoksia koskevan arvion jälkeen parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan tehtäväksi annettiin Suomen omien turvallisuuspoliittisten ratkaisujen arviointi. Neuvottelukunta aloitti helmikuussa 1990 puolustusvoimien tilanteen ja tulevaisuudennäkymien arvioinnin. Mietintö valmistui joulukuussa 1990, mutta koostui lähinnä poliittisten ja asevalvontaprosessien kuvailusta. Kansainvälisen tilanteen epävarmuus ja nopeat muutokset vaikeuttivat myös neuvottelukunnan työskentelyä, jonka seurauksena selkeän tilannearvion laatiminen oli vaikeaa. Neuvottelukunta kiinnitti kuitenkin huomiota maavoimien varustelutasoon, joka arvioitiin verraten heikoksi.

⁵⁷ Ritvanen 2021, 128–129.

⁵⁸ Ritvanen 2021, 210.

Toisaalta kansainväliset muutokset nostivat esiin kysymyksen siitä, olisiko yhtä laajoille maavoimille enää tarvetta kylmän sodan päättymisen jälkeen.⁵⁹

Neuvottelukunnan arviot turvallisuustilanteen kehityksestä muodostuivat seuraavina vuosina eduskunnassa käydyn turvallisuuspoliittisen keskustelun perusteeseiksi, jotka nostettiin useasti esiin hävittäjähankinnasta ja muista puolustuspoliittisista ratkaisuista käydyissä keskusteluissa. Keskeisin johtopäätös oli se, että turvallisuustilanteen kehitystä pidettiin myönteisenä, mutta sen ei katsottu poistaneen Suomeen kohdistuneita uhkia ja tarvetta uskottavalle puolustuskyyvälle. Turvallisuustilanteen epävarmuutta käytettiin eduskunnan keskusteluissa perusteluna niin hävittäjähankinnalle kuin muillekin panostuksille maanpuolustukseen. Kaikki eivät kuitenkaan tulkinneet neuvottelukunnan johtopäätöksiä ja turvallisuustilannetta samoin, vaan erityisesti hävittäjähankintaa vastustaneet vasemmistoliiton ja vihreiden kansanedustajat pitivät kehitystä myönteisempänä.

Euroopassa tapahtunut liennytys- ja asevalvontakehitys näkyivät suoraan eduskunnan keskusteluissa turvallisuustilanteesta. Puolueista erityisesti vasemmistoliitto piti turvallisuustilanteen kehitystä myönteisenä ja kyseenalaisti tämän perusteella tarvetta suuriin puolustusinvestointeihin. Asia nostettiin esille jo toukokuussa 1990, kun Pauli Uitto (vas.) esitti kysymyksen hävittäjähankintojen perusteista. Kysymyksessä keskeisenä argumenttina oli nimenomaan suurvaltojen liennytys ja aseriisunta, johon verrattuna Uitto katsoi Suomen olevan menossa täysin päinvastaiseen suuntaan, kun ”*pieni Suomi varustautuu edelleen hankkimalla 10–12 miljardilla markalla*” uusia hävittäjiä.⁶⁰ Myös Marjatta Stenius-Kaukonen (vas.) piti sotilasmäärärahojen vähentämistä Suomen puolueettomuuden ja rauhanpolitiikan uskottavuuden kannalta tarpeellisenä. Vasemmistoliitto ilmoittikin kannattavansa puolustusmäärärahoihin 10 prosentin vähennystä ajaneen kansalaisliikkeen esitystä.⁶¹ Pekka Haavisto (vihr.) puolestaan kyseenalaisti keskusteluissa ilmaistua skeptisyyttä turvallisuusilmapiirin lientymistä kohtaan. Haaviston mukaan Suomen olisi pitänyt vahvemmin tukea aseriisuntakehitystä omalla toiminnallaan, eikä jäädä ”*viimeiseksi linnoitukseksi Pohjolan perillä lisäämään omia puolustusmäärärahojamme*.”⁶²

Uitton kysymykseen vastasi Holkerin hallituksen puolustusministeri Ole Norrback (r.), jonka vastaus perustui pitkälti parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan arvioon.

⁵⁹ Visuri 2006, 307–308.

⁶⁰ PTK 68/1990 vp, P. Uitto, 31.5.1990, 2109.

⁶¹ PTK 157/1990 vp, M. Stenius-Kaukonen, 15.12.1990, 5470–5471.

⁶² PTK 157/1990 vp, P. Haavisto, 15.12.1990, 5471.

Norrback viittasi neuvottelukunnan keskeiseen johtopäätökseen siitä, että turvallisuuspoliittinen tilanne oli Euroopassa kehittynyt myönteiseen suuntaan, mutta muutokset olivat olleet niin äkillisiä ja merkittäviä, että tulevan kehityksen ennakointi oli vaikeaa. Turvallisuuspoliittisten johtopäätösten katsottiin edellyttävän pitkäaikaisen ja pysyvän kehityksen arviointia, joka ei vielä vuonna 1990 muutosten nopeuden ja laajuuden takia ollut mahdollista. Lisäksi muutokset olivat aiheuttaneet monia uusia epävarmuustekijöitä, jotka saattoivat vaikuttaa Suomen turvallisuustilanteeseen. Keskeisenä Norrback piti neuvottelukunnan havaintoa siitä, että uudessa tilanteessa Euroopan pohjoisten merialueiden strateginen merkitys korostui.⁶³

Norrbackin kanssa samoilla linjoilla oli ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja Markus Aaltonen (sd.), joka myöhemmin arvioi erityisesti Kuolan niemimaan merkityksen nousseen Neuvostoliiton strategisessa ajattelussa. Samanaikaisesti Pohjois-Atlantin merkityksen arvioitiin myös Naton silmissä korostuneen. Aaltosen arvion mukaan jännitys Suomen lähialueilla ei ollut lisääntynyt, mutta suurvaltojen suhteissa tapahtunut liennytys ei ollut realisoitunut Pohjois-Euroopassa sotilaallisen voiman vähennyksinä.⁶⁴

Norrbackin ja Aaltosen puheenvuorot kuvastivat uudessa tilanteessa tehtyä arviota, jonka mukaan jännitteet siirtyivät Keski-Euroopasta pohjoisemmaksi. Neuvottelukunta arvioikin, että Pohjois-Euroopan merkitys korostui myös Natolle. Konkreettisesti tämä näkyi Natoon kuuluvassa Norjassa, missä liittouman toiminta sotilaallisten toimintaedellytysten rakentamiseksi oli aktiivista. Norjaan oli muun muassa ennakkosijoitettu liittouman kalustoa, erityisesti Yhdysvaltojen asevoimien raskastakin kalustoa, mahdollisten konfliktien varalta. Lisäksi Norja oli tiivistänyt yhteistyötään liittouman kanssa ilmavoimien toimintaedellytysten parantamiseksi.⁶⁵

Suurvaltojen välisen luottamuksen asteittaisesta lisääntymisestä ja aseriisunnan edistymisestä huolimatta kaikki eivät vuonna 1990 jakaneet käsitystä, että Suomen lähialueiden sotilaallinen tilanne olisi parantunut.⁶⁶ Lähes päinvastoin, lähialueiden strategisen merkityksen katsottiin kasvaneen ja korostavan tarvetta omalle puolustuskäytölle. Tähän arvioon päätyi myös parlamentaarinen neuvottelukunta. Keskusteluissa vedottiin esimerkiksi Gorbatšovin lausuntoihin Baltian alueen ja pohjoisen Itämeren sotilasstrategisen merkityksen kasvusta

⁶³ PTK 68/1990 vp, O. Norrback, 31.5.1990, 2109.; Komiteamietintö 1990:57, 21–22.

⁶⁴ PTK 88/1990 vp, M. Aaltonen, 19.9.1990, 2873–2874.

⁶⁵ Sainio 2016, 32.

⁶⁶ Ks. esim. PTK 157/1990 vp, I. Melin, 15.12.1990, 5475–5476.

Neuvostoliiton silmissä. Henrik Laxin (r.) mukaan tämä vaikutti väkisin myös Suomeen, joka oli YYA-sopimuksessa sitoutunut huolehtimaan omasta puolustuksestaan.⁶⁷ Suomen vakiintunutta, puolueettomuuteen ja vahvaan itsenäiseen puolustuskykyyn perustunutta, linjaa pidettiin toimivana ja sen katsottiin yhä säilyttäneen merkityksensä. Keskustelussa vedottiin esimerkiksi siihen, että Suomen linja on vakauttanut Pohjois-Euroopan turvallisuustilannetta. Tämän kerrottiin saaneen tunnustusta kummastakin sotilasliitosta, erityisesti Norjalta ja Neuvostoliitolta.⁶⁸

YYA-sopimus velvoitteineen ei vielä vuoden 1990 alussa ollut menettänyt merkitystään ja vaikutti keskustelujen taustalla. YYA-sopimuksen merkitystä painottivat julkisuudessa muun muassa ulkoministeri Pertti Paasio (sd.) ja pääministeri Harri Holkeri (kok.) Esimerkiksi Holkeri korosti varovaisuutta Suomen ulkopoliitikassa ja katsoi, ettei ympärillä tapahtuvien suurten muutosten keskellä ollut järkevää lähteä uudistamaan Suomen turvallisuuspolitiikan peruselementtejä.⁶⁹ Itäblokin vaikeuksista huolimatta Neuvostoliiton ei uskottu katoavan mihinkään, eikä sen hajoamista osattu vielä tässä vaiheessa aavistaa. Ylipäänsä Neuvostoliiton mielipiteitä, tai ainakin tulkintoja Neuvostoliiton intresseistä, pidettiin tärkeinä ja niihin suhtauduttiin vakavasti. Esimerkiksi entinen suurlähettiläs Jaakko Iloniemi kuvasi asiaa niin, että Neuvostoliitolla/Venäjällä on aina ollut Suomen suunnalla ”legitiimi turvallisuusintressi”⁷⁰. Hävittäjähankintaa kannattaneiden edustajien silmissä YYA-sopimuksen velvoitteet ja Neuvostoliiton turvallisuusintressien huomiointi olivat toimivat perusteluina hävittäjähankinnalle, jonka ei katsottu uhkaavan Neuvostoliittoa.

Myös Norrbackin tilalle puolustusministeriksi kesäkuussa 1990 noussut Elisabeth Rehn (r.) oli samalla linjalla siitä, ettei voimakkaiden kansainvälisten muutosten ajankohta ollut oikea suurille muutoksille Suomen turvallisuuspolitiikassa. Rehn kertoi pitävänsä suurvaltojen liennytyä ja aseriisunnan edistymistä erittäin myönteisenä kehityksenä, kiinnittäen huomiota erityisesti marraskuussa 1990 Naton ja Varsovan liiton välillä solmittuun Tavanomaiset aseet Euroopassa (TAE) -asevalvontasopimukseen ja sotilasblokkien doktriinien uudistamiseen. Rehn katsoi sotilasblokkien siirtävän toimintansa painopistettä hyökkäykselliseen toimintaan varautumisesta puolustukseen, joka mahdollisti puolustusmenojen vähentämisen.⁷¹ Myös presidentti Koiviston kerrotaan pitäneen aseriisunnan edistymistä ja Euroopan

⁶⁷ PTK 157/1990 vp, H. Lax, 15.12.1990, 5479.

⁶⁸ PTK 157/1990 vp, H. Lax, 15.12.1990, 5472–5473.

⁶⁹ Ritvanen 2021, 90.

⁷⁰ Ritvanen 2021, 91.

⁷¹ PTK 157/1990 vp, E. Rehn, 15.12.1990, 5469.

turvallisuusympäristössä tapahtuneita muutoksia Suomen kannalta myönteisinä. Esimerkiksi Kansan Uutiset kertoi huhtikuussa 1990 Koiviston todenneen, että muutokset voisivat johtaa Suomen hävittäjähankinnan uudelleen arviointiin⁷².

TAE-sopimuksen tavoitteena oli tasapainottaa sotilasblokkien sotilaallisia suorituskykyjä ja estää sellaisen sotilaallisen voiman kerryttäminen, joka mahdollistaisi yllättävien ja laajojen sotilasoperaatioiden käynnistämisen kumman tahansa sotilasblokin toimesta. Täten sopimuksella pyrittiin lisäämään kylmän sodan pääosapuolten välistä luottamusta ja vakauttamaan Euroopan turvallisuustilannetta. TAE-sopimuksessa 16 Naton ja kuusi Varsovan liiton jäsenmaata sopivat ylärajoista keskeisille tavanomaisiin aseisiin lukeutuville sotilaallisille suorituskyvyille. Rajoituksia asetettiin muun muassa panssarivaunujen, tykistön, taisteluhelikopterien ja taistelulentokoneiden määrille.⁷³ Sopimus astui lopulta voimaan vuonna 1992 ja johti merkittäviin vähennyksiin sotilaskaluston määrissä niin idässä kuin lännessäkin. Vähennykset olivat tässä vaiheessa pitkälti seurausta kansainvälisessä tilanteesta tapahtuneista muutoksista – Neuvostoliiton hajottua tarvetta kylmän sodan kaltaisen vastavoiman ylläpitämiselle ei enää lännessäkään ollut.

Keskusteluissa turvallisuustilanteen kehityksestä ei ollut kyse vain Suomen puolustuskyvystä, vaan myös Suomen ulkopoliittisesta roolista ja imagosta. Epävarmuudesta huolimatta Euroopassa tapahtunutta kehitystä pidettiin jo vuoden 1990 lopulla niin merkittävänä, että osa katsoi sen vaativan Suomen turvallisuuspolitiikan uudelleenarviointia. Esimerkiksi Pekka Haavisto (vihr.) arvioi Varsovan liiton olevan purkautumassa ja piti myös Naton luonteen muuttumista todennäköisenä. Haaviston näkemys oli, että Suomen tulisi omalla toiminnallaan tukea aseriisunnan edistymistä sekä Etykin pohjalta luotavan kollektiivisen turvallisuusjärjestelmän rakentamista. Näiden tavoitteiden edistämiseksi Suomen olisi Haaviston mukaan tullut tukea kehitystä omilla toimillaan, jossa konkreettisena toimenä olisi ollut puolustusmäärärahojen vähentäminen.⁷⁴ Tosiasiassa mahdollisuuksia sille, että Eurooppaan rakennettaisiin ETYKin pohjalle perustuva turvallisuusratkaisu, pidettiin pieninä. Esimerkiksi Suomen Etyj edustuston päällikkö Pertti Torstila arvioi jo vuoden 1991 keväällä, ettei järjestön mahdollisuuksiin uskottu vakavasti.⁷⁵

⁷² Petäjä 2019, 54.

⁷³ Koivula 2017, 119–120.

⁷⁴ PTK 157/1990 vp, P. Haavisto, 15.12.1990, 5480–5482.

⁷⁵ Ritvanen 2021, 193.

Eduskunnassakaan kaikki eivät tulkinneet kehitystä Suomelle yhtä suotuisaksi. Esimerkiksi yksi eduskunnan kaikkien aikojen ahkerimmista puhujista, Sulo Aittoniemi (smp.), tulkitsi joulukuussa 1990 Euroopan turvallisuustilanteen olevan tulevaisuudessa ”*huomattavasti epävarmempi kuin taannoin, jolloin kaksi tasavahvaa sotilasblokkia olivat vastakkain.*” Aittoniemi katsoi kylmän sodan aikana vallinneen kauhun tasapainon taanneen vakaat ja rauhalliset olot, mutta tasapainon poistuessa tilanne muuttui epävakaaksi, eikä epävakauteen ollut nähtävissä muutosta.⁷⁶ Aittoniemen näkemys kuvasti edustajien kokemia vaikeuksia uuteen tilanteeseen sopeutumisessa. Kylmän sodan vastakkainasettelu oli Suomessakin juurtunut syvälle ja muutoksia oli vaikea tulkita. Muutamista rohkeista ehdotuksista huolimatta valtaosa edustajista vaikutti kannattavan tilanteen seurantaan ja vakiintuneen turvallisuuspolitiikan jatkamista. Nopeasti muuttuvassa tilanteessa pääosa piti puolueettomuuteen ja itsenäiseen puolustuskykyyn perustunutta turvallisuuspolitiikkaa parempana ratkaisuna, kuin äkillisiä muutoksia suuntaan tai toiseen.

Tukea uuteen tilanteeseen sopeutumisessa haettiin muiden maiden ratkaisuksista. Esimerkiksi parlamentaarinen puolustuspoliittinen neuvottelukunta totesi, että yleisestä liennytyksestä ja aseriisuntakehityksestä huolimatta yksikään valtio ei ollut reagoinut tilanteeseen asettamalla omaa puolustuskykyään kyseenalaiseksi.⁷⁷ Asia nostettiin esiin myös eduskunnan keskusteluissa jo toukokuussa 1990 Oiva Savelan (kok.) kysyessä, oliko jokin eurooppalainen maa luopunut hävittäjähankintasuunnitelmistaan turvallisuustilanteen kehityksen takia.⁷⁸ Puolustusministeri Norrbackin mukaan tällaisia tapauksia ei ollut tiedossa. Samalla Norrback huomautti, että kunkin maan turvallisuuspoliittiset ratkaisut olivat niiden omissa käsissään – samoin Suomen tapauksessa. Suomen turvallisuus- ja puolustuspoliittiset ratkaisut olivat jo pitkään erottuneet valtaosasta Euroopan maita, eikä Suomi Norrbackin mukaan uudessakaan tilanteessa vain seuraisi muiden maiden mallia, vaan tekisi tilanteesta joka tapauksessa omat johtopäätöksensä.⁷⁹

Nopeasti muuttuvassa maailmassa luontaisena verrokkina pidettiin erityisesti puolueetonta Ruotsia. Esimerkiksi Marjatta Väänänen (kesk.) kysyi hallitukselta Ruotsin reaktioista Euroopassa edistyneeseen aseriisuntaan⁸⁰. Hallitus korosti Suomen ja Ruotsin yhteistä tulkintaa puolueettomien maiden merkityksen kasvusta ja siitä, että maiden puolueettomuus vakauttaa

⁷⁶ PTK 157/1990 vp, S. Aittoniemi, 15.12.1990, 5468–5469.

⁷⁷ Komiteamietintö 1990:57, 22.

⁷⁸ PTK 68/1990 vp, O. Savela, 31.5.1990, 2110.

⁷⁹ PTK 68/1990 vp, O. Norrback, 31.5.1990, 2110.

⁸⁰ PTK 68/1990 vp, M. Väänänen, 31.5.1990, 2111–2112.

Pohjois-Eurooppaa. Ruotsin todettiin tehneen tilanteesta samat johtopäätökset kuin Suomen, eli laajempia strategisia muutoksia ei vielä 1990-luvun alussa ollut tehty. Puolustusministeri Norrbackin mukaan Suomessa ja Ruotsissa tehtävien muutoksien ajurina ei ollut Euroopan turvallisuustilanteen kehitys, vaan pienentyvistä ikäluokista johtuva demografinen muutos, joka pakotti uudistamaan asevoimien toimintaa⁸¹.

Aseriisunnan mahdollisuuksiin ja turvallisuustilanteen kehitykseen kriittisesti suhtautuneet edustajat pitivät Ruotsin pitkää perinnettä puolueettomuudesta perusteluna Ruotsin linjalle. Esimerkiksi Henrik Lax (r.) totesi Ruotsin oppineen historiasta sen, että trendit yleisessä kehityksessä eivät välttämättä ole kestäviä, jonka takia ”*uskottava puolustuskyky on paras tapa pysyä kriisien ulkopuolella*”.⁸² Tällä korostettiin tarvetta turvallisuustilanteen seuraamiselle ja pitkäaikaisten kehityskulkujen löytämiselle, joille muutokset turvallisuuspolitiikassa pitäisi perustaa.

Pääsääntöisesti suurvaltasuhteiden kehitykseen suhtauduttiin kuitenkin myönteisesti. Erimielisyyttä oli lähinnä siitä, miten kehitys Suomeen vaikuttaisi ja kuinka siihen tulisi reagoida. Esimerkiksi Markus Aaltonen (sd.) totesi kiistattomasti tukevansa aseistariisuntaa, mutta alleviivasi Suomen ja Ruotsin oman puolustuksen tärkeyttä. Aaltosen mukaan puutteet Pohjois-Euroopan puolueettomien maiden puolustuskyvyissä olisivat vaikeuttaneet suurvaltojen aseriisunnan etenemistä pohjoisilla alueilla.⁸³ Lax ja muut edustajat eivät kuitenkaan pitäneet Ruotsin linjaa täysin sopivana mallina Suomelle. Esimerkiksi Lax ei pitänyt vertailua Ruotsiin mielekkäänä, koska puolustusmäärärahat olivat Ruotsissa tasoltaan aivan eri luokkaa kuin Suomessa. Laxin mukaan Ruotsi oli viimeisten 20 vuoden aikana panostanut puolustushankintoihin yli viisinkertaisesti Suomeen verrattuna.⁸⁴ Myös puolustusministeri Rehn vetosi määrärahojen tasoon, eikä pitänyt vertailua mielekkäänä. Esimerkiksi julkisessa keskustelussa esitetyt spekulatiot Ruotsin aikeista puolittaa maavoimansa Rehn kuittasi toteamalla, että Ruotsin puolustusmenot olisivat vielä puolittamisen jälkeenkin lähes viisinkertaiset Suomeen verrattuna.⁸⁵ Toista ääripäätä edusti Sulo Aittoniemi (smp.), joka katsoi asevoimiaan heikentävän Ruotsin olevan ”*puolustuskyvylisesti pian täysi nolla*”, joka vaikuttaisi myös Suomeen.⁸⁶

⁸¹ PTK 68/1990 vp, O. Norrback, 31.5.1990, 2112.

⁸² PTK 157/1990 vp, H. Lax, 15.12.1990, 5479.

⁸³ PTK 88/1990 vp, M. Aaltonen, 19.9.1990, 2873–2876.

⁸⁴ PTK 122/1991 vp, H. Lax, 9.1.1992, 4303–4304.

⁸⁵ PTK 157/1990 vp, E. Rehn, 15.12.1990, 5471–5472.

⁸⁶ PTK 157/1990 vp, S. Aittoniemi, 15.12.1990, 5489.

Keskustelujen perusteella Suomen aseman ei juuri katsottu muuttuneen, vaan Suomen katsottiin yhä olevan erityisessä asemassa idän ja lännen välissä. Muiden, erityisesti länsieurooppalaisten, maiden ratkaisujen ei nähty suoraan soveltuvan Suomelle, vaikka niistä tukea haettiin. Suomen asema käsitettiin yhä pääasiassa kylmän sodan vastakkainasettelun mukaisesti. Edustajat katsoivat Suomen maantieteellisen sijainnin ja ”erityissuhteen” asettavan Suomelle vaatimuksia myös Neuvostoliiton turvallisuusintressien varmistamiseksi. Tämä näkyi konkreettisesti edustajien suhtautumisessa YYA-sopimukseen, joka vielä ohjasi Suomen turvallisuuspolitiikkaa. Tässä tilanteessa ei pidetty mahdollisena, että Suomi olisi voinut luopua puolueettomasta asemastaan Venäjän ”etuvartiona” ja siirtynyt turvallisuuspolitiikkaan merkittävästi lähemmäksi Länsi-Eurooppaa.

Itsenäisen ja uskottavan puolustuskyvyn tärkeyttä kansanedustajien arvioissa korostivat myös maailman tapahtumat. Markus Aaltonen (sd.) piti elokuun 1990 alussa alkanutta Irakin hyökkäystä Kuwaitiin pidettiin esimerkkinä siitä, *”kuinka puolustusvalmiudeltaan heikolle pienelle valtiolle vielä nykypäivänäkin voi käydä.”* Sotilaallisia konflikteja ei pidetty vain länsimaaisia arvoja kannattavien maiden ulkopuolelle kohdistuvana ilmiönä tai vain yhdestä suunnasta tulevana. Esimerkkinä mainittiin myös Yhdysvaltojen toiminta Panamassa, joka Aaltosen mukaan kertoi siitä, että *”sotilaallisen voiman käytössä tänäkään päivänä ei siis ole kyse ainoastaan omasta arvomaailmastamme poikkeavien olojen ilmiöistä.”* Kansainvälisen tilanteen ei siis katsottu puoltavan puolustusmenojen vähentämistä tai merkittäviä muutoksia Suomen puolustuspolitiikkaan, vaan ennemminkin alleviivaavan tarvetta vahvalle puolustukselle. Aaltonen pitikin puolustusmäärärahojen nostoa tarpeellisena, ja katsoi tämän tukevan Suomen asemaa myös siinä tilanteessa, että aseriisunta laajentuisi Pohjois-Eurooppaan. Tällaisessa tilanteessa Aaltonen katsoi, että olisi huomattavasti parempi lähtökohta aloittaa neuvottelut puolustuskyvyn vähentämisestä vahvoista lähtökohdista, kuin *”yksipuolisilla toimilla jo valmiiksi alennetulta tasolta.”*⁸⁷

Keskustelun taustalla vaikuttanutta suurvaltojen liennytyä tulkittiin siten, ettei se myönteisestä suunnastaan huolimatta ollut poistanut sotilaallisen konfliktin riskiä. Esimerkiksi Henrik Lax (r.) katsoi, että huomattavista aseriisuntoimenpiteistä huolimatta Yhdysvallat tai Neuvostoliitto eivät olleet heikentäneet puolustuskykyään siinä määrin, että se tulisi kyseenalaiseksi⁸⁸. Yleisemminkin näkemykset aseriisunnan mahdollisuuksista ja

⁸⁷ PTK 88/1990 vp, M. Aaltonen, 19.9.1990, 2873–2876.

⁸⁸ PTK 157/1990 vp, H. Lax, 15.12.1990, 5479.

turvallisuustilanteen kehityksestä muuttuivat skeptisemmiksi 1990-luvun alun kuluessa. Vaikka kehitykseen suhtauduttiin valtaosin myönteisesti, ei aseriisunnan katsottu edenneen siinä määrin, että konfliktien uhka olisi poistumassa. Erityisen kriittisesti suhtauduttiin joukkotuhoaseiden määrässä tapahtuneisiin muutoksiin, joiden määrässä tapahtunutta kehitystä puolustusministeri Rehn arvioi vuoden 1992 alussa toteamalla, että toteutunut kehitys ”merkitsee suurin piirtein sitä, että maailma voidaan tuhota vain seitsemän kertaa kymmenen kerran sijasta.”⁸⁹

Myös kehityksen vaikutuksiin Suomen kaltaisille pienille maille suhtauduttiin skeptisesti. Tilanteen ei katsottu mahdollistavan sitä, että omaan puolustuskykyynsä suurvaltablokkien välissä turvautuneen Suomen olisi mahdollista muuttaa vakiintunutta linjaansa. Tähän vetosi esimerkiksi Paavo Lipponen (sd.) peräänkuuluttaessaan puolustuskyvyn tarpeellisuutta. Lipposen näkemys oli, että suurvaltojen sotilaalliset suorituskyvyt olivat Euroopassa yhä täysin ylimitoitettuja ja Neuvostoliiton tilanne oli kehittymässä entistä epävarmemmaksi. Tällaisessa tilanteessa Lipponen piti Suomen lisäksi myös naapurimaiden etuna, että Suomi jatkaisi vakaata puolustuspoliittista linjaansa. Puolueettomuuteen ja omaan uskottavaan puolustuskykyyn perustuvaa ratkaisua Lipponen piti Pohjolan tilannetta vakauttavana, jolle oli erityistä kysyntää Euroopassa vallinneen epävarmuuden aikana.⁹⁰

Neuvostoliiton lopulta hajottua joulukuussa 1991 siitä itsenäistyneiden Itä-Euroopan maiden tilannetta ja tulevaisuutta pidettiin yhtenä Suomeen vaikuttavista tekijöistä. Suomessa erityisesti Venäjän kehitystä seurattiin tarkkaan. Eduskunnassa Venäjän kanssa solmittuja sopimuksia maiden välisistä suhteista käsiteltiin toukokuussa 1992. Jo saman vuoden tammikuussa allekirjoitetut valtiolliset perussopimukset poliittisesta, taloudellisesta ja lähialueyhteistyöstä Suomen ja Venäjän välillä pohjautuivat ETYKin päätösasiakirjan ja Pariisin rauhansopimuksen periaatteisiin. Merkittävin ero aiempaan oli se, ettei uusissa sopimuksissa ollut enää minkäänlaisia viittauksia sotilaalliseen yhteistyöhön.⁹¹ Paavo Lipponen (sd.) piti tätä merkittävänä ja katsoi sopimusten paitsi vakauttavan ulkopoliittista tilannetta, myös edustavan jatkuvuutta Suomen ja Venäjän suhteissa. Ulkopoliittisesti sopimukset eivät kuitenkaan edustaneet vain jatkuvuutta, sillä Lipponen piti merkittävänä myös sitä, että sopimukset vastasivat monien länsieurooppalaisten maiden vastaavia sopimuksia

⁸⁹ PTK 122/1991 vp, E. Rehn, 9.1.1992, 4301.

⁹⁰ PTK 54/1991 vp, P. Lipponen, 19.9.1991, 1626–1627.

⁹¹ Hauvonen 2017, 293, 298–299; Penttilä 1993, 55; Ritvanen 2021, 261.

Venäjän kanssa. EY-jäsenyyttä kannattanut Lipponen piti tätä tärkeänä ja katsoi sopimuksien pohjustavan Suomen polkua EY:n täysjäseneksi.⁹²

Suomen ja Venäjän suhteiden formalisointi ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että tilanne Suomen lähialueilla olisi täysin muuttunut. Venäjä säilyi Suomen kannalta keskeisenä toimijana, jonka epävakaa ja taloudellisesti vaikeassa tilanteessa nähtiin potentiaalia myös uhkaavaan kehitykseen. Tästä ja vuosikymmenen alkua leimanneesta epävarmuudesta huolimatta lännessä omaksuttiin seuraavien vuosien aikana ajatus yhteistyöperusteisesta turvallisuudesta, johon myös Venäjän toivottiin osallistuvan. Länsi-Euroopassa olikin toiveikkuutta suhteessa Venäjään, joka ilmeni esimerkiksi vastaavien sopimuksien muotoiluista ja Venäjälle annettusta tuesta.

Esimakua Venäjän uhkaavasta kehityksestä saatiin vuoden 1992 keväällä, kun äärikansallismielisen venäläispoliitikko Vladimir Žirinovskin lausunnot herättivät huomiota ja aiheuttivat Suomessa huolta. Asia nostettiin esiin suullisella kyselytunnilla, jossa puolustusministeri Rehn kommentoi Suomen puolustus suunnittelua, turvallisuuspoliittista tilannetta ja tulkintaansa Žirinovskista. Rehn katsoi turvallisuustilanteen kehityksen olleen Suomen lähialueilla Keski-Eurooppaa heikompaa. Keskeisiä turvallisuuskysymyksiä olivat paitsi itäisen Euroopan taloudelliset ja yhteiskunnalliset vaikeudet, myös Venäjällä esiintyneet ääri-ilmiöt. Žirinovskin lausuntoihin Rehn viittasi toteamalla, että *”mikäli joku voima kyseenalaistaa Suomen itsenäisyyden ja hänellä on kuutisen miljoonaa äänestäjää takanaan, niin emme voi olla aivan huoletta.”* Rehn ei kuitenkaan pitänyt niin kutsuttua Žirinovski-ilmiötä suoranaishana sotilaallisena uhkana, vaan totesi pitävänsä tätä vain yhtenä entisen Neuvostoliiton alueen epävarmuuden ja taloudellisten vaikeuksien ilmenemismuotona. Ratkaisevana Rehn piti sitä, että muut maat luottivat Suomen puolustuskykyyn ja pitivät sitä uskottavana. Tämän katsottiin ennaltaehkäisevän epävakauden leviämistä ja mahdollisten konfliktien kohdistumista Suomeen. Rehnin mukaan riittävän puolustuskyvyn mitoittaminen oli riippuvaista turvallisuusympäristön kehityksestä, jota täytyi johdonmukaisesti tarkkailla ja arvioida.⁹³ Vielä vuoden 1992 keväällä Suomen lähialueilla ei siis ollut nähtävissä kehitystä, jonka Rehn olisi puolustusministeri arvioinut mahdollistaneen puolustuskyvyn heikentämisen.

Kaikkiaan keskusteluissa esitetyt näkemykset Euroopassa tapahtuneista turvallisuustilanteen muutoksista jakautuivat karkeasti kahteen. Merkittävimpänä pidettiin suurvaltasuhteiden

⁹² PTK 59/1992 vp, P. Lipponen, 15.5.1992, 1765.

⁹³ PTK 58/1992 vp, E. Rehn, 14.5.1992, 1734–1735.

tapahtuneita muutoksia, jotka näkyivät konkreettisesti esimerkiksi aseriisunnan edistymisessä. Yhteisenä oli tulkinta uuden tilanteen epävarmuudesta, jolla nähtiin edustajakohtaisesti erilaisia vaikutuksia. Yhdet katsoivat epävarmuuden edellyttävän riittävän puolustuskyvyn ylläpitämistä, kun taas toiset katsoivat uuden tilanteen edellyttävän sitä, että Suomi omalla esimerkillään tukisi liennytyksen ja aseriisunnan edistymistä. Hävittäjähankintaa itsessään ei pidetty Suomen linjaa määrittävänä tekijänä, vaan se katsottiin osaksi puolustusratkaisun kokonaisuutta. Edustajien suhtautuminen hävittäjähankintaan oli kuitenkin pitkälti sidoksissa siihen, miten edustajat tulkitsivat turvallisuustilannetta. Hävittäjähankinnan ja puolustusmenojen tärkeyttä ylipäänsä korostaneet edustajat korostivat epävarmuuden uhkaavaa puolta. Turvallisuustilanteen kehitykseen optimistisesti suhtautuneet edustajat puolestaan suhtautuivat hävittäjähankintaan kielteisesti, ja katsoivat sen lietsovan asevarustelua vastoin muualla Euroopassa tapahtuvaa kehitystä. Hävittäjähankinta itsessään ei ollut edustajien kantoja määrittävä tekijä.

Vaikka kehityksen suunnasta ja vaikutuksista ei ollut konsensusta, näkemys Suomen asemasta – jonka katsottiin säilyneen pitkälti ennallaan – oli keskustelujen perusteella varsin jaettu. Edes edustajat, jotka pitivät kehitystä myönteisenä ja suhtautuivat hävittäjähankintaan kriittisesti, eivät vaatineet puolustuskyvyn alasajoa tai kyseenalaistaneet sen tarpeellisuutta. Asemaan vaikutti yhä keskeisesti Suomen sijainti Venäjän naapurissa, jonka toiminta ja näkemykset täytyi jatkossakin huomioida Suomen turvallisuuspoliittisessa päätöksenteossa. Suomen asemaa idän ja lännen välissä pidettiin yhä erityislaatuksena ja sen katsottiin edellyttävän omanlaistaan turvallisuuspolitiikkaa. Tämä näkyi esimerkiksi edustajien suhtautumisessa Ruotsiin, jonka linjasta yhtäältä haettiin tukea, mutta jota pidettiin toisaalta selvästi erilaisena kuin Suomea. Selkeämmin tarve Suomen turvallisuuspoliittisen linjan uudistamiselle nähtiin 1990-luvun alun kuluessa ja EY-jäsenyyden tullessa ajankohtaiseksi.

2.2 Turvallisuuspolitiikan kansainvälistyminen ja hävittäjien monet merkitykset

Keskustelu turvallisuustilanteen muutoksista, hävittäjähankinnoista ja Suomen ratkaisuista nivoutui ajankohtaiseen keskusteluun Euroopan integraatiosta. Neuvostoliitosta itsenäistyneiden maiden kamppaillessa epävarmuutta ja taloudellisia vaikeuksia vastaan, lännessä Euroopan integraatio oli etenemässä. Myös Suomessa suhdetta Länsi-Eurooppaan ja sen organisaatioihin haluttiin syventää, ja turvallisuustilanteen muutosten katsottiin

mahdollistavan tämän. EY itsessään oli vasta kehittymässä kohti Euroopan unionia (EU), eikä kehityksen suunnasta tai päätepisteestä ollut varmuutta ainakaan ennen vuoden 1992 helmikuussa solmittua Maastrichtin sopimusta. Tästä huolimatta ajatukset siitä, että oma puolustuskyky olisi menettänyt merkitystään, saivat keskusteluissa kritiikkiä. Keskusteluissa jäsenyyttä Euroopan yhteisössä (EY) pidettiin selvästi myös turvallisuuspoliittisena ratkaisuna. Käsitykset jäsenyyden tuomasta turvallisuudesta kuitenkin vaihtelivat. Keskusteluissa tuotiin esiin ajatus esimerkiksi siitä, että EY-jäsenyys vähentäisi Suomen tarvetta omalle puolustuskyvylle, mutta kaikki eivät jakaneet tätä näkemystä.

Vaikka turvallisuuspolitiikka käsitettiin tärkeäksi EY-jäsenyyden osa-alueeksi, piti puolustusministeri Rehn lähtökohtana sotilaallista liittoutumattomuutta myös siinä tapauksessa, että Suomi hakisi EY:n täysjäsenyyttä. Tämän katsottiin edellyttävän ulospäin suunnattua viestiä siitä, että Suomi huolehtii omasta puolustuskyvystään. Tässä hävittäjähankintaa pidettiin keskeisen tärkeänä ja Rehn katsoi Suomen uskottavuuden heikentyvän, ”*jos kavennamme luonnollista oikeuttamme ja myös velvollisuuttamme mm. ilmatilamme valvomiseksi ja puolustamiseksi.*”⁹⁴ Rehn siis piti hävittäjähankintaa siinä mielessä ulkopoliittisena viestinä ja uskottavuuskysymyksenä, että hankinnalla luotiin edellytykset itsenäisen valtion edellytyksenä ja velvollisuutena pidetylle kyvylle puolustaa itseään.

Erityisesti Henrik Lax (r.) piti turvallisuuspolitiikkaa tärkeänä osana EY-keskustelua ja toi asian esille useissa puheenvuoroissa. Lax arvioi Pohjois-Euroopan vakauden olevan EY:lle tärkeä kokonaisuus, jossa jäsenyyttä tavoitelleet Suomi ja Ruotsi olivat suuressa roolissa. Lax tyrmäsi ajatukset siitä, että jäsenyys poistaisi tarpeen puolustuskyvylle ja piti Pohjois-Euroopan vakautta tukenutta Suomen puolustuskykyä osana Suomen maakuvaa. Tämän pohjalta Lax arvioi, että puolustuksen heikentäminen voisi viedä Suomen väärään viiteryhmään ja hidastaa EY-jäsenyyden saavuttamista. Puolustuskyvyn heikentäminen olisi Laxin mukaan johtanut tilanteeseen, jossa ”*EY-maiden silmissä Suomi liitettäisiin niiden itäisen Keski-Euroopan maiden joukkoon, jotka haluavat turvallisuustakeita joko Euroopan yhteisöltä tai Natolta.*” Laxin argumenttina oli, että Suomi voisi tulla EY:n jäseneksi juuri sen takia, että Suomen puolustus oli uskottava⁹⁵. Suomea ei siis pidettäisi turvallisuuspoliittisena riippakivenä, joka olisi riippuvainen muista maista, vaan tältäkin osin itsenäisenä maana, joka kykeni huolehtimaan turvallisuudestaan.

⁹⁴ PTK 54/1991 vp, E. Rehn, 19.9.1991, 1569–1571.

⁹⁵ PTK 87/1991 vp, H. Lax, 19.11.1991, 2899–2900.

Lax kommentoi Euroopan turvallisuustilannetta myös vuoden 1992 alussa ja arvioi Länsi-Euroopan pyrkivän välttämään jännitteiden lisäämistä Venäjän kanssa. Käytännössä tämä näkyi esimerkiksi varovaisuutena siinä, että uusia sotilaallisia toimintoja ei haluttu sijoittaa Venäjän lähialueille. Lax katsoi tämän tukevan Suomen ja Ruotsin jäsenyyspyrkimyksiä. Molemmat maat olivat ylläpitäneet omaa puolustuskykyään, eikä niiden jäsenyys siten edellyttäisi uusien suorituskykyjen rakentamista tai sijoittamista Pohjois-Eurooppaan. Tämän Lax uskoi helpottavan tietä Euroopan yhteisöön, koska tiedettiin, etteivät Suomi ja Ruotsi tulisi yhteisöön turvatakuiden tai muun vastaavan turvallisuustuen perässä, vaan omilla kyvyillään ja ansioillaan.⁹⁶

EY-jäsenyyden hakeminen yhdistettiin läheisesti myös Länsi-Euroopan unioniin (WEU), jonka kehityksestä ei vielä ollut varmuutta. EY:ssä käyty keskustelu WEU:n roolista näkyi myös eduskunnassa. Henrik Lax arvioi EY:n puolustuslottuvuuden kehitystä jo vuonna 1991 siten, ettei hän uskonut WEU:n roolin laajenevan Naton kustannuksella.⁹⁷ WEU:ssa keskeisiä toimijoita olivat Euroopan suuret maat, tärkeimpinä Ranska, Saksa ja Iso-Britannia, jotka kaikki kuuluivat myös Natoon. Suurillakaan mailla ei ollut selkeää yhteistä linjaa siitä, miten ja millaiseksi WEU:ta kehitettäisiin. Esimerkiksi Iso-Britannia, Alankomaat ja Tanska kuuluivat Olli Rehnin mukaan niin kutsuttuihin atlantisteihin, jotka korostivat Yhdysvaltojen merkitystä ja näkivät WEU:n ensisijaisesti Natoa tukevana eurooppalaisena elimenä. Ranska ja EY:n komissio puolestaan tavoittelivat WEU:n vahventamista itsenäiseksi puolustustoimijaksi ja lopulta sulauttamista osaksi EY:tä, joka tekisi puolustuspoliitikassa yhteistyötä Naton kanssa. Saksa puolestaan sijoittui näiden näkemysten välimaastoon, mutta ei halunnut kyseenalaistaa Yhdysvaltojen merkitystä Euroopan puolustuksessa.⁹⁸

Tässä eri näkemysten ristivedossa oli ymmärrettävää, ettei WEU:n merkityksen merkittävää kasvua pidetty todennäköisenä ainakaan lähitulevaisuudessa. Euroopan integraation veturina oli ensisijaisesti toiminut taloudellisen yhteistyön fasilitoiminen, eikä Neuvostoliiton hajoamista seuranneessa turvallisuuspoliittisessa ilmastossa ollut sellaisia tekijöitä, jotka olisivat ajaneet akuutisti uudistamaan Euroopan puolustuspoliittisia järjestelyitä. Suomen päätöksentekoa todennäköisesti myös helpottivat vaikutusvaltaisilta EY-mailta ja suurilta Nato-mailta kuullut kannanotot kehityksen suunnasta. Esimerkiksi Iso-Britannian pääministeri John Majorin ilmoitti pääministeri Aholle selkeästi, ettei Britannia tule hyväksymään Natosta

⁹⁶ PTK 122/1991 vp, H. Lax, 9.1.1992, 4303–4304.

⁹⁷ PTK 87/1991 vp, H. Lax, 19.11.1991, 2899–2900.

⁹⁸ Rehn 1993, 210–211; Tiilikainen 2003, 100–101.

riippumattomien uusien puolustusratkaisujen luomista. Majorin mukaan tulevassa Maastrichtin huippukokouksessa tultaisiin hyväksymään pitkän aikavälin tavoitteet yhteisen puolustuspolitiikan kehittämiseksi, mutta mitään toteuttamismekanismeja ei tultaisi luomaan.⁹⁹

Euroopan yhtenäistymisen tavoitteista ja suuntaviivoista sovittiin lopulta 9.–10. joulukuuta 1991 pidetyssä Maastrichtin kokouksessa, jonka seurauksena EY muuttui poliittiseksi Euroopan unioniksi. Suomen kannalta kokous oli monella tapaa merkittävä. Kokouksessa sovittiin muun muassa uusien jäsenien mahdollistamisesta, jota varten neuvottelut voitaisiin aloittaa jo vuonna 1992. Lisäksi kokouksessa sovittiin yhteisön puolustusulottuvuuden kehittämisestä, jossa päädyttiin kompromissiratkaisuun. Ratkaisu oli samanlainen, jota Major oli Aholle kuvaillut. Yhteisen puolustuspolitiikan saralla tavoitteet jäivät laveiksi.¹⁰⁰

Olli Rehnin mukaan näkemykset WEU:n roolista osana Euroopan puolustusta olivat vielä vuonna 1993 jakautuneet pääosin kahteen. Yhdet pitivät WEU:ta Naton eurooppalaisena komponenttina, toiset taas näkivät sen EU:n omana puolustustoimijana Naton rinnalla. Maastrichtin sopimuksessa WEU:n rooli oli jätetty tarkoituksellisesti tulkinnanvaraiseksi, koska siitä ei ollut EY-maiden joukossa yksimielisyyttä. Maastrichtin sopimuksen mahdollinen tarkastaminen ja tarkentaminen oli suunniteltu vuodeksi 1996, eikä täyttä selvyyttä WEU:n roolista ollut ennen tätä. Maastrichtin sopimukseen oli kuitenkin kirjattu, ettei jäsenyys EY:ssä edellyttäisi liittymistä WEU:n, ellei hakijamaa sitä itse haluaisi.¹⁰¹

Lopulta EY:ssä saavutettiin vielä nykyisinkin käytössä oleva Maastrichtin sopimuksen pilarirakenne, jonka myötä EU:lle muodostettiin yhteinen ulko- ja turvallisuuspolitiikka sekä erillinen yhteinen puolustuspolitiikka. Yhteisen puolustuspolitiikan toteuttamiseksi WEU yhdistettiin EU:hun, vaikkei sitä suoraan sisällytetty EU:n osaksi. Ratkaisu tyydytti EU:n oman puolustuspoliittisen toimijuuden vahvistamista ajaneet maat kuten Ranskan ja Saksan, sekä Naton roolia korostaneet ”atlantistit”, kuten Iso-Britannian ja Tanskan.¹⁰² Tämän myötä EU sai oma puolustuspoliittinen toimijansa, joka ei kuitenkaan vähentänyt Naton merkitystä Euroopan konkreettisessa puolustuksessa. WEU:n keskeiset puutteet, kuten omien joukkojen ja suorituskykyjen puute, säilyivät tästä huolimatta ja Nato säilytti asemansa Euroopan puolustuksen keskeisenä toimijana.

⁹⁹ Ritvanen 2021, 273–274.

¹⁰⁰ Ritvanen 2021, 274–275.

¹⁰¹ Rehn 1993, 210–211.

¹⁰² Tiilikainen 2003, 100–101.

Valtaosa Länsi-Euroopasta nojasikin puolustusratkaisuissaan Natoon, eivätkä kansanedustajat keskustelujen perusteella uskoneet tämän muuttuvan EY:n kehityksen myötä. Tämän pohjalta Lax arvioi jo vuoden 1991 lopulla, että EY:ssä tultaisiin puolustuspolitiikkaa koskevassa päätöksenteossa edellyttämään jäsenmaiden yksimielisyyttä, vaikka yhteisestä ulko- ja turvallisuuspolitiikasta päätettäessä käytettäisiin määräenemmistöjä.¹⁰³ Tämä korosti Suomen oman puolustuspolitiikan merkitystä EY-jäsenyydestä keskusteltaessa. Natoon kuulumattomana maana puolustuspolitiikan arvioitiin säilyvän Suomen omassa päätösvallassa, vaikka Suomi osallistuisikin yhteiseen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan. Myös Ulpu Iivari (sd.) yhdisti Suomen turvallisuuspoliittisen linjan EY:n kehityksestä käytävään keskusteluun, ja piti kansallista puolustuspolitiikkaa keskeisenä osana Suomen ulkopoliittista liikkumavaraa, jolle olisi varmasti jatkossakin tarvetta¹⁰⁴.

Virallisesti Suomen EY-jäsenyyden kerrottiin pohjautuvan ensisijaisesti muihin tavoitteisiin, kuin sotilaalliseen turvallisuuteen. Jälkikäteen keskeiset päättäjät ovat kuitenkin kertoneet turvallisuuspolitiikan merkityksestä jäsenyyspäätöksessä. Esimerkiksi presidentti Koivisto kertoi jo vuoden 1993 kesällä hallituspuolueiden puheenjohtajille pitäneensä turvallisuuspoliittisia syitä merkittävimpänä EY-jäsenyyden etuna. Asia haluttiin kuitenkin pitää poissa julkisuudesta, missä keskityttiin jäsenyyden taloudellisiin etuihin.¹⁰⁵

Uudessa tilanteessa, jossa Suomen puolueettomuuspolitiikka oli kehittymässä kohti sotilaallista liittoutumattomuutta, ei Natoa pidetty Suomelle ajankohtaisena tai edes toivottavana päämääränä. Vertailukohtana käytettiin jälleen Ruotsia, joka oli turvallisuuspoliittisesti suuntautunut Suomea vahvemmin eurooppalaiseen suuntaan, erityisesti Saksaan ja Ranskaan. Suomen suuntaus ei ollut yhtä selvä, sillä lopulta esimerkiksi Hornet-hankintaa ja liittymistä Naton perustamaan Pohjois-Atlantin yhteistyöneuvostoon (NACC) pysyvänä tarkkailijajäsenenä pidettiin osoituksena kiinnostuksesta euroatlanttiseen yhteistyöhön, jossa Yhdysvallat oli yhä keskeisin toimija.¹⁰⁶

Oman ulottuvuutensa hävittäjähankkeeseen ja EY-jäsenyydprosessiin toi eurooppalaista vaihtoehtoa edustaneen ranskalaisen Mirage 2000-hävittäjän osallistuminen tarjouskilpailuun. Ranska yritti käyttää Suomen jäsenyysaikeita valttikorttinaan tarjouskilpailussa, mutta ei saavuttanut haluamaansa tulosta. Puolustusministeri Rehn on kertonut esimerkiksi Ranskan

¹⁰³ PTK 87/1991 vp, H. Lax, 19.11.1991, 2899–2900.

¹⁰⁴ PTK 120/1991 vp, U. Iivari, 8.12.1991, 4186–4187.

¹⁰⁵ Ritvanen 2021, 276–277.

¹⁰⁶ Väyrynen 1993, 36–37.

puolustusministeri Pierre Joxen vedonneen maan vaikutusvaltaiseen asemaan EY:ssä ja vihjanneen, että siitä voisi olla Suomelle hyötyä tai haittaa hävittäjävalinnan lopputuloksesta mukaan. Suomen hankintapäätöksen varmistuttua sekä Miragea valmistaneen Dassault-Breguet'n pääjohtaja Serge Dassault että ranskalaiset poliitikot ilmaisivat pettymyksensä Suomen päätökseen. Ranskalaiset olivat odottaneet Suomen valitsevan ranskalaisen hävittäjän osoituksena "eurooppalaisuudestaan". Suomen päätös yhdysvaltalaisen koneen hankinnasta herättikin ranskalaislehdistössä ihmetystä. Myös ruotsalaisten on kerrottu olleen yhteydessä suoraan Suomen valtionjohtoon yrittääkseen vaikuttaa hävittäjävalintaan. Ruotsalaiset eivät yrittäneet käyttää EY-jäsenyysspyrkimyksiä edukseen, mutta yrittivät sen sijaan painostaa Suomen valtionjohtoa taloudellisilla suhteillaan.¹⁰⁷

Eduskunnan keskusteluissa hävittäjävalintaan ei liitetty vastaavaa painolastia. Mirage ei noussut keskusteluissa erityisesti esiin, eikä sen katsottu edistävän tai haittaavan Suomen EY-pyrkimyksiä. EY-jäsenyys näkyi keskusteluissa lähinnä vain turvallisuuspoliittisen merkityksensä muodossa, eikä hävittäjähankintaa liitetty suoraan siihen. Kysymykset EY:n ja Suomen EY-suhteen kehityksestä kuitenkin korostivat epävarmuutta turvallisuustilanteen kehityksestä.

Tilanteessa, jossa ilmassa oli monenlaisia kysymysmerkkejä tulevasta, mutta ei akuuttia sotilaallista uhkaa, esimerkiksi Jouni Backman (sd.) ei pitänyt suuria puolustusinvestointeja järkevinä. Backman ehdottikin hävittäjähankintojen lykkäämistä, kunnes Suomen turvallisuus- ja puolustuspoliittisen tilanteen tulevaisuus on selvempi. Tilanteen selventymisessä EY-jäsenyyttä pidettiin huomattavana osa-alueena.¹⁰⁸ Vaikka Backman ei ehdottanut puolustuskyvyn heikentämistä, olisi hävittäjähankintojen lykkääminen voinut käytännössä realisoitua puolustuskyvyn merkittävänä heikentymisenä. Ilmavoimat arvioi käytössä olleen hävittäjäkaluston vanhentuvan vuodesta 1995 alkaen. Puolustushallinnossa koneiden toimitusajan arvioitiin olevan noin kolme vuotta tilauspäätöksestä, jonka seurauksena hankintapäätös uusista hävittäjistä olisi tehtävä viimeistään vuonna 1992, jotta uudet koneet ehtisivät korvaamaan poistuvaa kalustoa.¹⁰⁹

Hallituksen tulkinta turvallisuusympäristössä tapahtuneista muutoksista ja Suomen turvallisuuspoliittisesta linjasta muotoutui vuoden 1992 alkuun mennessä. Puolustusministeri

¹⁰⁷ Petäjä 2019, 65–66; Hiilamo–Sipola 1994, 14; Hiilamo–Sipola 1995, 10–11; Aho 2021, 64–67; Rehn 1998, 53–54.

¹⁰⁸ PTK 120/1991 vp, J. Backman, 8.12.1991, 4202.

¹⁰⁹ Nikunen 2018, 320, 324.

Rehn kutsui 1990-luvun ensimmäisten vuosien poliittista kehitystä Euroopassa vyörynomaiseksi ja totesi sen herättäneen Suomessa hämmennystä. Tällä Rehn viittasi todennäköisesti esimerkiksi keskusteluissa esitettyihin vaatimuksiin maanpuolustusmenojen vähentämistä sotilaallinen vastakkainasettelun päättymisen takia. Rehnin mielestä oli kuitenkin tärkeämpää kiinnittää huomiota lähialueiden kehitykseen, jossa sotilaallinen vastakkainasettelu ei ollut päättynyt.¹¹⁰ Hallituksen turvallisuuspoliittisen linjan ydin tiivistyi seuraavassa lainauksessa valtioneuvoston EY-selonteosta:

Kylmän sodan jälkeisessä asetelmassa korostuu Suomen puolueettomuuden ydin, pysyttäytyminen sotilasliittojen ulkopuolella, jotta maamme voisi mahdollisessa sodan tai sotilaallisen kriisin tilanteessa pysyä puolueettomana. Tämän tavoitteen tueksi Suomi ylläpitää asianmukaista, turvallisuusympäristöön nähden uskottavaa, itsenäistä kansallista puolustuskykyä.¹¹¹

Lainauksessa pohjustettiin siirtymää puolueettomuudesta sotilaalliseen liittoutumattomuuteen, jonka katsottiin EY-jäsenyydestä huolimatta edellyttävän uskottavaa puolustuskykyä. Tämän ylläpitämiseksi hävittäjähankintaa pidettiin hallituspuolueissa keskeisenä. Päätös hankittavista hävittäjistä tehtiin lopulta toukokuun 1992 alussa, kun hallitus päätti korvata käytöstä poistuvat hävittäjät hankkimalla niiden tilalle 57 yksipaikkaista ja 7 kaksipaikkaista yhdysvaltalaisen McDonnell Douglasin F-18 Hornet-hävittäjää.¹¹²

Eduskunnassa päätöstä tulkittiin eri tavoin. Esimerkiksi Paavo Lipponen (sd.) näki tyyppivalinnassa ulkopoliittisia merkityksiä. Puheenvuorossaan Lipponen viittasi julkisessa keskustelussa esitettyihin arvioihin siitä, että Suomi on lähentymässä Yhdysvaltoja turvatakuiden toivossa ja liukumassa lähemmäs Natoa. Lipponen ei nähnyt Hornetin valinnassa tällaista, mutta piti tyyppivalintaa osoituksena turvallisuuspoliittisesta valinnasta Yhdysvaltojen ja eurooppalaisten vaihtoehtojen välillä. Lipponen oli itse kannattanut ruotsalaisen JAS Gripenin valintaa seuraavaksi hävittäjäksi ja pitänyt puolustusyhteistyön syventämistä Ruotsin kanssa mahdollisena. EU:n puolustusulottuvuuden kehitykseen Lipponen suhtautui skeptisesti. Puolustusulottuvuuden tulevaisuus olikin vielä tässä vaiheessa auki Maastrichtin sopimuksesta huolimatta. WEU:ta ei kuitenkaan pidetty uskottavana puolustuspoliittisena vaihtoehtona Natolle, johon valtaosa Länsi-Euroopasta perusti puolustusratkaisunsa. Yleinen näkemys olikin, että Euroopan sotilaalliset turvallisuusratkaisut

¹¹⁰ PTK 122/1991 vp, E. Rehn, 9.1.1992, 4287–4290.

¹¹¹ PTK 122/1991 vp, E. Rehn, 9.1.1992, 4287.

¹¹² Nikunen 2018, 325.

tulisit jatkossakin pohjautumaan Natoon¹¹³. Sitoutumista Maastrichtin sopimuksessa kaavailtuun Euroopan unioniin Lipponen kuitenkin piti järkevänä ja katsoi tämän edellyttävän omaa puolustuskykyä, jota yhdysvaltalaisen hävittäjän hankinta vahvisti.¹¹⁴

Jarmo Wahlström (vas.) piti Lipposen näkemyksiä EU:sta ja sen kehityksestä rehellisinä, mutta tulkitsi asiaa toisin. Wahlström näki hävittäjien tyyppivalinnassa, EY-jäsenyyden hakemisessa ja pääministeri Ahon toiminnassa piirteitä siitä, että Suomi oli ”*rähmällään Euroopan yhteisöön ja länteen päin*”. Wahlström viittasi Ahon vierailuun Washingtonissa toukokuussa 1992, jossa Ahon kerrottiin pyytäneen presidentti Bushilta Yhdysvaltojen liittolaisille myönnettävää alennusta hävittäjien hintaan sisältyneistä kehityskustannuksista. Wahlström katsoi alennuksen pyytämisessä olevan kyse Suomen puolueettomuuden myymisestä, jota ei ”*pitäisi eikä voi hinnoitella 500–600 miljoonan markan arvoiseksi, kuten pääministeri Aho on tekemässä*”. Wahlström katsoi Ahon toiminnan merkityksen korostuvan, koska liittolaisalennuksen pyytäminen oli tehty ilman presidentti Koiviston suostumusta tai tietoisuutta.¹¹⁵ Jäsenhakemuksella tehtyä sitoutumista Maastrichtissa tehtyihin päätöksiin EU:n kehittämisestä Wahlström puolestaan piti sitoutumisena ”*puolustusliittoon, joksi aiotaan kehittää myös Euroopan unionia*”. Tämän takia Wahlström ei nähnyt linjassa esimerkiksi Lipposen mainitsemaa jatkuvuutta, vaan hän piti Euroopan muutoksien keskellä tehtyjä päätöksiä ulkopoliittisena poukkoiluna, joka ei edustanut ulkopoliitiikan peruslinjaksi väitettyä liittoutumattomuutta.¹¹⁶

Pääministeri Ahon matka Washingtoniin, joka alkoi toukokuussa 1992 viikko sen jälkeen, kun hallitus oli tehnyt lopullisen valintapäätöksen, oli valmisteltu jo ennen valintapäätöksen tekemistä. Hävittäjähankinta ei alun perin kuulunut matkan agendaan. Aho on myöhemmin kertonut, että kun ilmavoimat päätyi suorituskykyvertailussa Hornetin valintaan, Aho oli tahtonut, että lopullinen valinta tehdään ennen hänen matkaansa Washingtoniin. Kun hävittäjävalinta oli tehty, oli puolustusneuvostossa puolustusministeriön esityksestä päätetty liittolaisalennuksen pyytämisestä. Alennuksen pyytämisen ilman presidentti Koiviston suostumusta tai tietoisuutta kerrotaan olleen seurausta tiedonvälityksessä tapahtuneesta katkoksesta. Koivisto ja ulkoministeri Väyrynen eivät olleet läsnä puolustusneuvoston kokouksessa, jossa asiasta päätettiin eikä päätös tavoittanut heitä ennen Ahon matkaa. Aho ei

¹¹³ Kekäle 1991, 24.

¹¹⁴ PTK 59/1992 vp, P. Lipponen, 15.5.1992, 1765–1766.

¹¹⁵ PTK 59/1992 vp, J. Wahlström, 15.5.1992, 1771–1772.

¹¹⁶ PTK 59/1992 vp, J. Wahlström, 15.5.1992, 1768.

itse ole kommentoinut pyynnössä mahdollisesti nähtäviä ulkopoliittisia ulottuvuuksia ja vaikutti pitävän pyyntöä ensisijaisesti taloudellisena kysymyksenä. Presidentti Koiviston kuitenkin kerrotaan suhtautuneen pyyntöön kriittisesti ja katsoneen pyynnön johtaneen juuri sellaisiin ulkopoliittikkaan liittyviin epäluuloihin, joita Koivisto oli pyrkinyt välttämään. Yhdysvalloissa Suomen pyynnot johtivat lakialoitteeseen, joka olisi toteutuessaan mahdollistanut alennuksen myöntämisen, mutta lakialoite kaatui kongressissa eikä alennus lopulta realisoitunut.¹¹⁷

Presidenttinä Mauno Koiviston toiminta ja puolustuspoliittinen linja erosivat hänen edeltäjästään merkittävästi. Koivisto ei osallistunut aktiivisesti puolustuspoliittiseen päätöksentekoon esimerkiksi puolustusneuvostossa, mutta seurasi puolustuspoliittikkaa aktiivisesti. Esimerkiksi muistelmissaan Koivisto kertoi seuranneensa hävittäjähankintaa tiiviisti, mutta pysyneensä poissa hankintaa koskevasta päätöksenteosta. Koivisto korostikin hankinnan epäpoliittisuutta ja sotilaiden ammattitaidon merkitystä hankintapäätöstä tehdessä. Koivisto myös kannatti vain yhden, käytännössä länsimaisen, konetyypin valintaa eikä pitänyt itä- ja länsikaluston kilpailuttamista järkevänä. Ahon toiminta liittolaisalennuksessa kohdistui kuitenkin selvästi presidentin toimivaltaan kuuluneen ulkopoliitiikan piiriin ja Koivisto piti sopimattomana, ettei asiasta ollut sovittu hänen kanssaan ennen alennuksen pyytämistä.¹¹⁸

Hankinnan kritiikistä ja pääministeri Ahon liittolaisalennuspyynnöistä huolimatta kylmän sodan aikana vakiintuneeseen puolueettomuuslinjaan verrattuna Suomen ulkopoliitikassa tapahtuikin muutoksia. Näistä ehdottomasti suurin oli päätös hakea EY-jäsenyyttä. Euroopassa tapahtuneiden muutosten seurauksena Suomi suuntautui aiempaa vahvemmin länteen, missä mielessä Wahlströmin kritiikki oli osittain perusteltua. Muutosten nopean aikataulun seurauksena monia ulkopoliittisia asioita ei ollut käsitelty eduskunnassa siinä määrin kuin monet olisivat toivoneet, mutta toisaalta tämä ei juuri eronnut kylmän sodan aikaisesta ulkopoliitikasta. Tällöinkin ulkopoliitiikan käytännön ohjaus oli Suomessa varsin pienen piirin päätettävissä, eikä eduskunnalla ollut asiassa juurikaan vaikutusvaltaa. Wahlströmin kritiikki ja äänensävy kertoivatkin pääasiassa Wahlströmin omista mielipiteistä, jotka olivat ilmeisen kielteisiä läntisen yhteistyön syventämistä kohtaan.

Erkki Pulliainen (vihr.) tulkitsi Wahlströmin puheenvuoroa siten, että pyytäessään hävittäjien kehittämiskustannuksista perinteisesti Nato-liittolaisille myönnettyä alennusta Suomi antoi

¹¹⁷ Aho 2021, 69–70, 76–78; Hiilamo–Sipola 1994, 40–41.

¹¹⁸ Rehn 1998, 75; Koivisto 1995, 488–492; Virta 2001, 34–35.

ulkopoliittisen signaalin siitä, että haluaa tulla luetuksi samaan ryhmään Yhdysvaltojen Nato-liittolaisten kanssa. Lisäksi Pulliainen kiinnitti huomiota siihen, että liittolaisalennusta pyysi nimenomaan pääministeri, eikä ulkopoliitiikan johtamisesta vastannut presidentti. Erityisesti Wahlström katsoi, että Horneteihin liittyvät poliittiset ulottuvuudet erottivat hankinnan aikaisemmista hävittäjähankinnoista. Hornetien hankinta oli Wahlströmin mukaan selkeä signaali siitä, että Suomi oli hallituksen johdolla luopumassa liittoutumattomuudesta, eikä linjanmuutoksesta ollut ilmoitettu tai keskusteltu. Wahlströmin kuvaama ulkopoliittisen linjan muuttaminen oli Pulliaisen mukaan hallitukselta ”*tempoilevaa ja epärehellistä käytäntöä*”. Myös Pulliaisen mukaan erityisen merkittävää oli se, että hankinnassa oli kyse ulkopoliittisia ulottuvuuksia sisältävästä yhteistyöstä nimenomaan Yhdysvaltojen kanssa. Pulliainen katsoi, että Yhdysvallat oli kauppa- ja ulkopoliittisena yhteistyökumppanina aivan erilainen, kuin esimerkiksi Ruotsi tai Ranska, ja hallituksen olisi pitänyt omassa toiminnassaan huomioida tämä paremmin.¹¹⁹

Hallituksen linjaa puolusti työministeri Ilkka Kanerva (kok.), jonka mukaan väite hankintapäätöksen poliittisuudesta oli täysin väärä. Kanervan mukaan perusteet olivat täysin toisenlaisia – käytännössä sotilaalliseen suorituskykyyn ja taloudellisiin mahdollisuuksiin perustuvia – eikä muutosta Suomen hankintapolitiikan linjassa ollut tapahtunut. Päinvastoin Kanerva katsoi, että hankintapolitiikan linjana oli yhä säilynyt Suomen intressejä palveleva tarkoituksenmukaisuus, jonka pohjalta hankintoja oli tehty eri ilmansuunnista. 1990-luvun alussakin hankintoja tehtiin muun muassa Neuvostoliitosta, Itä-Saksasta sekä Yhdysvalloista. Hornetien hankinnassa ei Kanervan mukaan täten ollut ”*mitään uutta poliittista mystiikkaa, eikä tästä ole vedettävissä ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan liittyen mitään uusia johtopäätöksiä*.”¹²⁰

Kanervan kanssa samoilla linjoilla oli ulkoasiainvaliokunnassa istunut Juha Korkea-aoja (kesk.), joka piti selvänä, että Suomen kokoisen valtion tehdessä tämän mittaluokan hankinnan, liittyy siihen välttämättömästi kauppapoliittisia näkökohtia. Korkea-aojakaan ei hyväksynyt argumenttia, että keskustelut liittolaisalennuksesta tarkoittaisivat jonkinlaista ulkopoliittista viestiä. Ylipäänsä Korkea-aoja piti Hornetien hankintaa jatkeena hankintapolitiikalle, jossa puolustushankintoja oli tehty eri ilmansuunnista tarpeiden ja mahdollisuuksien mukaan.¹²¹ Kanervakin puolusti Ahon toimintaa todeten, että matka oli valmisteltu kauan ennen valintaa,

¹¹⁹ PTK 59/1992 vp, J. Wahlström, 15.5.1992, 1773–1774; PTK 59/1992 vp, E. Pulliainen, 15.5.1992, 1776.

¹²⁰ PTK 59/1992 vp, I. Kanerva, 15.5.1992, 1774–1775.

¹²¹ PTK 59/1992 vp, J. Korkea-aoja, 15.5.1992, 1776.

eivätkä hävittäjät liittyneet oleellisesti matkan agendaan. Matka kuitenkin tarjosi tilaisuuden keskustella hankinnasta, joka oli taloudelliselta arvoltaan huomattava. Eduskunnan keskusteluissa hankintaan liitettyjä ulko- ja turvallisuuspoliittisia merkityksiä Kanerva kommentoi vain toteamalla niiden kuuluneen sananvapauden piiriin. Kanervan mukaan sille ei mahdettu mitään, että jotkut näkivät hankinnassa ulko- ja turvallisuuspoliittisia signaaleja, mutta hallitus ei ollut liittänyt hankintaan sellaisia.¹²²

Puolustusministeri Rehn ja pääministeri Aho ovat kuitenkin jälkikäteen myöntäneet hankintaan liitettyjen hankinnassa olleen ulkopoliittisia merkityksiä. Ahon mukaan parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan joulukuussa 1990 antama suositus yhden konetyypin valinnasta oli käytännössä poliittinen linjanveto, joka samalla sinetöi vanhan hankintapolitiikan päättymisen. Viimeistään tavaravaihtoon perustuneen idänkaupan päättyminen vuonna 1991 vei Neuvostoliiton tarjoamalta MiG-29:ltä sen taloudellisen kilpailukyvyn, joka oli koneen merkittävin etu.¹²³ Rehn puolestaan on todennut, että hankinta ei ollut vain signaali Suomen puolustusvalmiudesta, vaan edusti myös irtautumista Neuvostoliiton poliittisesta ja taloudellisesta vaikutusvallasta.¹²⁴

Vaikka hankintaan ei hallituksen sanojen mukaan liitetty turvatakuita tai vastaavia ulko- ja turvallisuuspoliittisia merkityksiä, hankintapolitiikassa siis tapahtui muutoksia. Vielä vuosikymmentä aiemmin vastaavaa hankintaa ei olisi voitu tehdä. Suomen hankintapolitiikka perustui pitkään siihen, että hankinnat jaettiin idän ja lännen välille. Hornet-hankinta edusti uutta aikaa siinä, että niin mittava ja teknologisesti kehittynyt hankinta tehtiin vain lännestä. Tämän mahdollistivat erityisesti Neuvostoliitossa tapahtuneet muutokset, joiden myötä Suomi saattoi tehdä tiiviimpää yhteistyötä lännen kanssa. Kokonaisuudessaan MiG-29 ei kyennyt kilpailemaan teknologisesti kehittyneempien länsimaisten koneiden kanssa, ja ulkopoliittiset muutokset mahdollistivat hankinnan suorittamisen muihin tekijöihin perustuen.

Keskustelujen perusteella oli selvää, että nopeasti muuttuvassa maailmassa useat edustajat kaipaivat turvallisuus- ja puolustuspolitiikan ohjaamiseen vahvempaa parlamentaarista otetta. Monissa puheenvuoroissa peräänkuulutettiin parlamentaarista puolustuspoliittisista komiteoista ja neuvottelukunnista saatuja hyviä kokemuksia sekä niiden tärkeyttä, ja toivottiin käytännön puolustuspolitiikkaan keskittyneistä parlamentaarista elimistä jatkuvan. Useissa

¹²² PTK 59/1992 vp, I. Kanerva, 15.5.1992, 1774–1775.

¹²³ Aho 2021, 52–53, 55–56.

¹²⁴ Rehn 1998, 56–57.

puheenvuoroissa – erityisesti hankintaan myönteisesti suhtautuneilta edustajilta – pidettiin arvokkaana Suomessa pitkään vallinnutta konsensusta puolustuspolitiikasta. Puolustuspoliittisen yhteisymmärryksen ja sen ylläpitämisen tärkeyttä korostettiin. Puolustuspolitiikan parlamentaarista suunnittelua peräänkuulutti muun muassa Arja Ojala (sd.), jonka mukaan tarvetta korosti se, että lähiympäristön suuret muutokset olivat tapahtuneet parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan päätettyä työskentelynsä. Ojalan mukaan nopeasti muuttuva uusi tilanne korosti tarvetta puolustuspolitiikan uudelleenarvioinnille, jossa tulisi selvittää esimerkiksi puolustuksen painopisteet ja eri aselajien suhde Suomen puolustusratkaisussa.¹²⁵

Myös hallituksen päätöksiä ”ulkopoliittisena poikkeoiluna” pitänyt Jarmo Wahlström katsoi, että eduskunnan roolia turvallisuuspolitiikassa tulisi kasvattaa. Wahlström katsoi linjanmuutosten johtuneen juuri siitä, ettei ulkopoliittikan linjasta ollut käyty perusteellista keskustelua eikä eduskunnalla ollut valtaa linjan muodostamisessa. Wahlströmin katsoi, että eduskunnan vaikutusvalta oli ulkopoliitiikassa typistetty vain hallituksen ehdotuksien hyväksymiseen tai hylkäämiseen, joka ei jättänyt tilaa vaikuttamiseen linjan muodostamisessa.¹²⁶ Eduskunnan vaikutusmahdollisuudet olivatkin monessa mielessä rajalliset. 1990-luvun alussa ulkopoliittikka oli vielä varsin presidenttijohtoista, sekä perustui pitkälti ministeriöissä tapahtuneeseen virkamiestason valmisteluun.¹²⁷

Laman aiheuttaman taloudellisen paineen katsottiin kuitenkin korostavan tarvetta laajemmalle keskustelulle turvallisuuspolitiikasta. Hävittäjähankintaa kritisoineiden edustajien keskeinen argumentti hävittäjähankintaa vastaan olikin taloudellisten syiden lisäksi juuri se, että hankinnan katsottiin perustuvan vanhentuneelle käsitykselle Suomen turvallisuuspoliittisesta tilanteesta. Esimerkiksi Esko Helle (vas.) totesi suullisella kyselytunnilla vuoden 1992 alussa, että ulkopoliittikan lisäksi turvallisuuspolitiikan toisen osan muodostavasta puolustuspolitiikasta tarvittavaa uudelleenarviointia ei ollut tehty, ja peräänkuulutti tällaisen suorittamista.¹²⁸

Myös Jaakko Laakso (vas.) kritisoi hävittäjien tilausvaltuuksien ajamista ilman kattavan turvallisuus- ja puolustuspoliittisen keskustelun käymistä. Laakso yhtyi Paavo Nikulan (vihr.) näkemyksiin siitä, että sodankäynti oli muuttunut teknologian kehityksen myötä, ja katsoi

¹²⁵ PTK 122/1991 vp, A. Ojala, 9.1.1992, 4300–4301.

¹²⁶ PTK 59/1992 vp, J. Wahlström, 15.5.1992, 1768.

¹²⁷ Virta 2001, 38–39.

¹²⁸ PTK 25/1992 vp, E. Helle, 19.3.1992, 883.

hävittäjähankinnan perustuneen vanhentuneisiin lähtökohtiin. Laakso vetosi myös siihen, että Suomi oli aiemminkin tullut toimeen vähäisemmällä määrällä hävittäjiä, vaikka turvallisuustilanne oli tällöin ollut vielä nykyistäkin kireämpi. Tällä Laakso viittasi erityisesti kylmän sodan maailmanpoliittisesti kireimpiin jaksoihin, jolloin Suomella oli ollut vain 40 torjuntahävittäjää.¹²⁹ Kylmän sodan ja kauhun tasapainon ollessa kireimmillään Suomen hävittäjäkaluston merkitys oli kuitenkin ollut erilainen. Sotilasliittojen vastakkainasettelussa puolueettoman Suomen ilmavoimien merkitys oli lopulta vähäinen, sillä pohjimmillaan vastakkainasettelu keskittyi sotilasblokkien välille. Viime kädessä Neuvostoliiton tavoitteena oli ollut pitää Suomi suhteellisen heikkona, mutta riittävän vahvana. Tällöin 40 hävittäjän vahvuiset ilmavoimat olivat riittäneet estämään Suomen alueen esteettömän hyväksikäytön, mutta toisaalta mahdollistaneet sen, että Neuvostoliitto olisi halutessaan voinut ottaa ilmatilassa ohjat omiin käsiinsä varsin vähäisin panostuksin.

Kokonaisuudessaan Suomen turvallisuusympäristöä leimasivat 1990-luvun ensimmäisinä vuosina epävarmuus ja suuret muutokset. Muutosten suunnasta, tulevasta kehityksestä ja näiden vaikutuksista Suomen turvallisuuteen ei ollut konsensusta, mutta kehitykseen suhtauduttiin varovaisen myönteisesti. Myös turvallisuuspoliittista päätöksentekoa leimasi varovaisuus, joka näkyi esimerkiksi siinä, että nähdyn kehityksen perusteella valtaosa edustajista ei ollut valmis muuttamaan Suomen turvallisuuspoliittista linjaa. Vakiintunutta linjaa pidettiin toimivana, ja sen uskottiin toimivan myös uudessa tilanteessa. Esimerkiksi puolustusministeri Rehn vetosi muutosten keskellä totuttuun linjaan, jota hän vakuutti kannattavansa toteamalla: *”olemme ja tahdomme myös tulevaisuudessa olla liittoutumaton ja puolueeton maa, joka säilyttää itsenäisen päätösvaltansa puolustuskysymyksissä.”* Tämän Rehn katsoi edellyttävän tarvittavia resursseja puolustuksen hoitamiseksi, jotta olisi jotain mistä päättää itsenäisesti.¹³⁰

Muutoksia turvallisuuspoliittiseen linjaan ei poissuljettu täysin, mutta niiden katsottiin vaativan laajempaa tarkastelua ja vahvempia perusteluja turvallisuusympäristön kehityksen suunnasta. Hävittäjähankintaan kriittisesti suhtautuneiden vasemmistoliiton ja vihreiden edustajien lisäksi myös sosiaalidemokraatit kaipasivat laajempaa keskustelua. Välineeksi esitettiin uuden parlamentaarisen puolustuspoliittisen elimen perustamista, jonka tehtävänä olisi Ulpu Iivarin (sd.) mukaan arvioida *”mitä vaikutuksia Euroopan turvallisuus- ja sotilaspoliittisen tilanteen muutoksilla olisi Suomen puolustusstrategioihin”*. Arvioinnin tarpeellisuudesta ei juuri ollut

¹²⁹ PTK 51/1991 vp, H. Laakso, 17.9.1991, 1355.

¹³⁰ PTK 54/1991 vp, E. Rehn, 19.9.1991, 1569–1571.

erimielisyyttä, mutta Iivari itsekkin piti arviointia työläänä ja pitkäkestoisena. Lisäksi Iivari oli skeptinen siitä, johtaisiko tällainen arviointi uusiin johtopäätöksiin, koska ”*sen verran selkiintymätön on tilanne vielä niin Suomen lähialueilla kuin koko Euroopassakin.*”¹³¹ Epävarmuudesta huolimatta eduskunnan roolin kasvattamista turvallisuuspoliittisen linjan muodostamisessa pidettiin suurten muutosten keskellä tärkeänä.

Kansanedustajien puheenvuoroissa hävittäjähankintaan liitettiin selvästi ulkopoliittisia painoarvoja. Hävittäjähankinnan ulkopoliittinen merkitys riippui kuitenkin aina puhujasta ja hänen omista tulkinnoistaan. Keskusteluista on havaittavissa, että hallitus korosti omassa viestinnässään sitä, ettei hankintaan ole liitetty mitään ulko- tai turvallisuuspoliittisia merkityksiä. Tätä korostettiin niin presidentti Koiviston lausunnoissa kuin useissa puheenvuoroissa ministereiltä ja hallituspuolueiden kansanedustajiltakin. Toisaalta hallitus kuitenkin liitti hankintaan turvallisuuspoliittisia merkityksiä. Hankinnan tärkeyttä perusteltiin EY-keskustelujen yhteydessä sillä, että jäsenyys tulisi yhä edellyttämään uskottavaa itsenäistä puolustuskykyä, jossa hävittäjät olivat suuressa roolissa. Itsenäistä puolustuskykyä pidettiin muutenkin tärkeänä, sillä sen katsottiin olevan itsenäisen maan edellytys ja velvollisuus.

Hallitus ei puheissaan määrittänyt hankinnan merkitystä sen mukaan, mistä maasta hävittäjät valittaisiin. Huomattavaa on kuitenkin se, ettei neuvostoliittolaisesta hävittäjävaihtoehdosta keskusteltu eduskunnassa käytännössä lainkaan. Vaikuttaa siltä, että vakiintuneen hankintapolitiikan odotettiin jatkuvan ja neuvostoliittolainen hävittäjä muodostaisi osan ilmavoimien uudesta kalustosta ikään kuin automaationa. Neuvostoliiton lopulta hajotessa huomio keskittyi muihin asioihin, eikä MiG-29:n poistumiseen hävittäjäspekulaatioista kiinnitetty huomiota.

Oppositio ja erityisesti hankintaa aktiivisesti kritisoineet vasemmistoliiton ja vihreiden edustajat puolestaan liittivät hankintaan monia merkityksiä. Kaikkiaan hallitus-oppositiojakolinjat olivat keskusteluissa selkeästi havaittavissa niin suhtautumisessa hävittäjähankintaan kuin turvallisuustilanteen muutoksiinkin. Erityisen merkittäväksi koettiin se, että hankinta tehtiin lopulta juuri Yhdysvalloista. Hävittäjien katsottiin sitovan Suomen suurvaltakamppailusta hegemoniseen asemaan siirtyneeseen Yhdysvaltoihin seuraaviksi vuosikymmeniksi. Ranskalaista vaihtoehtoa ei puolestaan pidetty keskusteluissa ulkopoliittisesti erityisen merkittävänä, vaikka Ranska itse yrittikin asiaa korostaa. Läheinen

¹³¹ PTK 120/1991 vp, U. Iivari, 8.12.1991, 4186–4187.

suhde Ruotsiin näkyi erityisesti siinä, että muuttuvassa tilanteessa mallia haettiin Ruotsista. Mallia ei kuitenkaan pidetty täysin soveltuvana, vaan useimmat näkivät Suomen aseman ja linjan vielä omanlaisenaan. Ruotsalaisessa hävittäjässä nähtiin mahdollisuuksia Suomen ja Ruotsin suhteen tiivistämiselle, eikä asialle annettu juuri muuta ulkopoliittisesti merkitystä. Lopulta mahdollisuudet yhteistyön syventämisellekin jäivät varsin suppeiden mainintojen tasolle, eivätkä saaneet laajempaa huomiota.

3 Uhkakuvat ja hävittäjät osana puolustusratkaisua

Puolustuskykyä ylläpidetään ja rakennetaan uhkia vastaan, mutta uhat eivät ole objektiivisia totuuksia. Uhka ymmärretään tässä tutkielmassa Kokonaisturvallisuuden sanaston mukaisesti mahdollisesti toteutuvaksi haitalliseksi tapahtumaksi tai kehityskuluksi.¹³² Turvallisuusympäristössä esiintyy uhkina pidettäviä ilmiöitä, mutta tällaiset uhat eivät tule annettuina, vaan ovat aina tulkintoja kyseisistä ilmiöistä ja niiden kehityksestä. Käytännössä uhkakuvat ovat aina jonkin toimijan tai useiden toimijoiden arvioita siitä, miten uhkana pidetty ilmiö tulee kehittymään.

Sotatieteiden tohtori Jarno Limnell on väitöskirjassaan määritellyt uhat sosiaalisiksi konstruktioiksi ja politiikan teon välineiksi. Uhkana pidetyistä ilmiöistä tehtäviin tulkintoihin vaikuttavat aina tulkitsijan omat näkemykset ja intressit, jolloin tulkinnat ovat aina subjektiivisia ja kiistanalaisia. Uhkien määrittely on poliittista toimintaa, jossa erilaiset tulkinnat ja toimijoiden intressit kilpailevat keskenään, muodostaen lopulta uhkakuvan – eli tulkinnan uhkana pidetystä ilmiöstä, sen vaikutuksista ja siitä, miten uhkaan pitäisi reagoida.¹³³

Erityisen poliittisia uhkakuvat ovat silloin, kun ne ovat julkisen toimijan kuten valtion julkisesti esittämiä. Tällaiset uhkakuvat on tarkoitettu viestiksi siitä, millaisena kyseinen toimija näkee ympäristönsä, toimijaan kohdistuvat uhat ja muut ympäristössä vaikuttavat toimijat. Tällaiset viestit on tarkoitettu laajalle yleisölle paitsi valtion sisällä, esimerkiksi suunnittelun pohjaksi ja valtion kansalaisten tiedottamiseksi, myös ulospäin muille valtioille ja muille toimijoille. Tällaisia uhkakuvauksia ovat esimerkiksi Suomen virallisesti esittämät uhkakuvat, jollaisia on esitetty erilaisissa selonteoissa. Erityisesti tällaiset uhkakuvat, jotka palvelevat samanaikaisesti useita eri tarkoituksia ja ovat suunnattu erilaisille kohdeyleisöille, ovat kompromisseja useiden toimijoiden erilaisista tulkinnoista ja intresseistä. Tällaiset kuvaukset ovat siis pohjimmiltaan sosiaalisia ja poliittisia rakennelmia. Uhkakuvia ei siis tulisi tarkastella vain objektiivisina totuuksina, vaan politiikan tuotoksina kuten muitakin poliittisia valintoja.¹³⁴

Erityisen selvästi uhkakuvien poliittisuus on nähtävissä Suomen kylmän sodan aikaisissa uhkakuvissa. Kylmän sodan aikana puolustuspolitiikka oli alisteista ulkopoliitikalle, joka

¹³² Sanastokeskus 2017, 40.

¹³³ Limnell 2009, 3.

¹³⁴ Limnell 2009, 65.

määrittä myös julkisesti esitettäviä uhkakuvia. Puolustuspoliitiikan tavoitteeksi esitettiin sellaisen puolustuskyvyn ylläpito, joka mahdollisti itsenäisen puolustuskyvyn ja ulkopoliittisen puolueettomuuden säilyttämisen. Käytännössä tämä edellytti kykyä oman alueen koskemattomuuden valvontaan ja uskottavaa kykyä hyökkäyksen torjuntaan, jotka ennaltaehkäisivät mahdollisia uhkia.¹³⁵ Julkisen uhkakuvana oli Suomen alueen käyttö suurvaltojen välisessä konfliktissa. Puolustuskyvyn tavoitteena oli alueellisen koskemattomuuden varmistaminen, jolla estettäisiin myös Suomen alueen hyväksikäyttö kolmatta osapuolta vastaan. Julkinen uhkakuva Suomen alueen hyväksikäytöstä oli seurausta Suomen ulkopoliittisesta asemasta itäisen ja läntisen sotilasblokin välissä. Tällä uhkakuvalla alleviivattiin Suomen puolueettomuutta ja sitä, ettei Suomi toiminut kumpaakaan sotilasblokkia vastaan, vaan oli valmis huolehtimaan oman alueensa koskemattomuudesta.

Tästä julkilausutusta puolueettomuuspolitiikkaa tukeneesta uhkakuvasta huolimatta todellinen uhkakuva oli erilainen. Julkisen uhkakuvan taustalla oli selkeämpi ja yksityiskohtaisempi Neuvostoliiton uhkaan perustuva uhkakuva, mihin käytännössä varauduttiin. Tällaisen uhkakuvan julkilausuminen ei kylmän sodan ulkopoliittisessa ympäristössä kuitenkaan ollut mahdollista, jolloin varautuminen ja valmistautuminen siihen täytyi kätkeä julkisesti esitetyn epämääräisemmän uhkakuvan taakse.¹³⁶

Uhkakuvat muuttuivat 1990-luvulla ensimmäisellä puoliskolla nopeasti muun maailman mukana. Tässä tutkielmassa keskeisiä ovat hävittäjähankinnasta käydyissä keskusteluissa esitetyt uhkakuvat ja niistä johdetut kansanedustajien toimenpide-ehdotukset. Erilaiset uhkakuvat ovat vaikuttaneet niin hävittäjähankintoihin kuin muuhunkin puolustuspoliitiikan toteuttamiseen. Uhkakuvilla sekä puolustettiin hävittäjähankinnan tarpeellisuutta että kritisoi hankintaa tarpeettomana. Keskusteluissa esitetyt näkemykset korostavatkin uhkakuvien subjektiivisuutta ja poliittisuutta, kun samoja ilmiöitä on keskustelijan mukaan käytetty sekä hävittäjien puolesta että vastaan. Tässä luvussa tarkastelen kansanedustajien esittämiä uhkakuvia, eli näkemyksiä siitä mikä Suomea on uhannut ja miten hävittäjien on katsottu vastaavan näihin uhkiin. Erityisesti tarkastelu keskittyy sotilaallisiin uhkiin, jolla tarkoitetaan sotilaallisen toiminnan tai kapasiteetin aiheuttamia uhkia, jotka voivat vaikuttaa valtiolliseen itsenäisyyteen ja koko yhteiskuntaan.¹³⁷

¹³⁵ Möttölä 1993, 80.

¹³⁶ Iloniemi–Linnéll 2018, 25–26.

¹³⁷ Sanastokeskus 2017, 42.

3.1 ”Täsmäaseet ammutaan nykyään tykinputkesta sisään” – Näkemykset sotateknologian ja sodankuvan kehityksestä

Suomen uhkakuvapolitiikassa keskeisiä teemoja ovat olleet sotilaallisten uhkien suuri painoarvo ja Venäjä. Näiden voidaan katsoa juontuvan Suomen historiasta, jossa pitkä historia Venäjän vallasta sortovuosineen sekä erityisesti 1900-luvun sotien kokemukset Venäjän sotilaallisesta uhasta ovat piirtyneet osaksi kansallista identiteettiä. Historiallinen näkökulma onkin yksi keskeisistä uhkakuvien rakentamiseen ja arviointiin liittyvistä tekijöistä.¹³⁸ Kansalliseen identiteettiin sisältyvä historia on ollut keskeisenä tekijänä muokkaamassa suomalaista käsitystä turvallisuudesta ja ylläpitämässä sotilaallisia uhkakuvia. Suomessa turvallisuusajattelun perustana on viimeistään 1940-luvun jälkeen pohjimmiltaan ollut ajatus sotilaallisesta turvallisuudesta, josta ei voida tinkiä. Sotilaallisiin uhkiin varautumista on pidetty tärkeänä, vaikka tällaisia uhkia ei olisi pidetty ajankohtaisina.¹³⁹

Tämä näkyi konkreettisesti siinä, että Neuvostoliiton hajoamisesta huolimatta sotilaalliset uhkakuvat säilyivät keskusteluissa esitetyissä uhkakuvissa keskeisinä. Esimerkiksi presidentti Koivisto piti sotilaallisiin uhkiin varautumista yhä tärkeänä ja korosti vakiintuneen ulko- ja turvallisuuspoliittisen linjan tärkeyttä. Uudenvuodenpuheessaan tammikuun 1990 alussa Koivisto totesi, että vaikka suurvaltojen väliset jännitteet olivat vähentyneet, saattaisivat pienimuotoisemmat konfliktit yleistyä.¹⁴⁰ Osaltaan tähän vaikutti 1990-luvun alkupuolen epävakaus, joka johti maailmassa useisiin aseellisiin konflikteihin ja piti myös suomalaisessa keskustelussa yllä sotilaallisen konfliktin uhkaa.

Suomen puolustussuunnittelun perustana käytettyjä uhkakuvia kuvasi julkisuudessa esimerkiksi puolustusvoimien komentaja amiraali Jan Klenberg. Sotilaallisesti Suomen kerrottiin varautuvan kolmeen uhkakuvaan, jotka olivat yllätyshyökkäys valtion lamauttamiseksi, kauttakulkuhyökkäys kolmatta osapuolta vastaan sekä laajamittainen hyökkäys Suomen valtaamiseksi. Ennaltaehkäisevää puolustuskykyä kehitettiin ja ylläpidettiin tätä taustaa vasten. Tavoitteena oli sellainen puolustuskyvyn taso, jonka perusteella mahdollinen hyökkääjä arvioisi hyökkäyksen kannattamattomaksi siitä aiheutuvien tappioiden vuoksi.¹⁴¹

¹³⁸ Limnell 2009, 117, 211.

¹³⁹ Limnell 2009, 370–371.

¹⁴⁰ Ritvanen 2021, 87–88.

¹⁴¹ Penttilä 1992, 109–111; Möttölä 1993, 109; Virta 2001, 18.

Sinänsä Klenbergin esittämät uhkakuvat ja puolustussuunnittelun tavoite eivät olleet muuttuneet aiemmasta. Julkisesti esitetyt uhkakuvat säilyivät samoina kylmän sodan aikakaudesta, mutta niiden järjestys muuttui turvallisuustilanteen kehittyessä. Kylmän sodan aikana ensisijaisena uhkakuvana pidettiin laajamittaista hyökkäystä Suomen valtaamiseksi, jonka torjuminen edellytti laajaa, pääasiassa maavoimista koostuvaa, reserviläisarmeijaa. Kylmän sodan päättymisen myötä ensisijaiseksi nousi kaappauksenomainen yllätyshyökkäys valtionjohdon alistamiseksi, joka oli uhkakuvana aiempaa rajatumpi ja vaati suppeampaa, mutta korkeatasoisempaa puolustuskykyä.¹⁴²

Tästä huolimatta suuria muutoksia puolustusvoimien toimintaan ei tässä vaiheessa ollut ilmoitettu, vaan laajan reserviläisarmeijan kouluttamista jatkettiin samalla kun rajatun joukon suorituskykyä tehostettiin. Ilmavoimat olivat yksi osa tätä rajattua joukkoa, jonka varustelu vei kokoaan huomattavasti suuremman osan määrärahoista. Toisaalta ilmavoimat ja merivoimat erosivat keskeisesti maavoimista myös siinä, ettei maavoimilla ollut samanlaista jatkuvaa valmiustehtävää. Ilmavoimat ja merivoimat vastasivat jo tällöin jatkuvasta aluevalvonnasta, ja tarvittaessa myös Suomen alueen puolustamisesta. Maavoimilla ei vielä tällöin ollut samanlaista valmiustehtävää tai organisaatiota, joka olisi ollut jatkuvassa toimintavalmiudessa. Puolustussuunnittelun tavoite ennaltaehkäisevän puolustuskyvyn ylläpidosta ei kuitenkaan ollut muuttunut.

Turvallisuusympäristön muutosten lisäksi myös sodankuva, eli käsitys sodasta ja sodankäynnin tavoista, muuttui. Esimerkiksi Alpo Rusi ja Jukka Salovaara pitivät Jugoslavian sotaa esimerkkinä uudesta sodankuvasta, jossa vastakkain eivät enää olleet kansallisvaltioiden kaltaiset selkeästi rajatut toimijat omine alueineen, vaan konfliktien osapuolet, alueet ja päämäärät olivat vaikeammin määriteltävissä. Tästä huolimatta sotilaalliset konfliktit säilyttivät merkityksensä niin yksittäisten valtioiden kuin kansainvälisen yhteisönkin uhkakuvastossa 1990-luvun alussa.¹⁴³

Hävittäjähankintaa tutkineet Heikki Hiilamo ja Simo Sipola ovat teoksessaan ”*Aavelasku : dokumenttikirja vuosisadan suomalaisesta asekaupasta*” voimakkaasti kritisoineet toimintatapaa, jolla päätös hävittäjähankinnasta tehtiin. Hiilamon ja Sipolan mukaan hankinta ajettiin läpi siten, ettei hankinnasta keskusteltu hallituksessa periaatteellisella tasolla kertaakaan

¹⁴² Hiilamo–Sipola 1994, 104.

¹⁴³ Rusi–Salovaara 1993, 155.

eikä suurella osalla ministereistä ollut mahdollisuutta vaikuttaa hankkeen käsittelyyn. Hankinnan päätöksentekoa on kritiikissä kuvailtu pienen piirin junailemaksi ja salailevaksi.¹⁴⁴

Hiilamon ja Sipilän mukaan hanketta ajoivat hallituksessa pääministeri Esko Aho (kesk.), valtiovarainministeri Iiro Viinanen (kok.) ja puolustusministeri Elisabeth Rehn (r.), jotka torjuivat muiden ministerien ehdottamat keskustelut hävittäjähankinnan taustalla olevista uhkakuvista sekä muista turvallisuuspoliittisista seikoista. Hiilamon ja Sipilän mukaan osa ministereistä olisi ollut sitä mieltä, että hävittäjät perustuivat vanhentuneeseen käsitykseen turvallisuuspoliittisesta tilanteesta, eivätkä vastanneet Suomeen kohdistuviin sotilaallisiin uhkiin. Monet pitivät maavoimien varustelutason parantamista tärkeämpänä.¹⁴⁵

Hiilamo ja Sipilä eivät teoksessaan ole esittäneet näille väitteilleen lähteitä, jonka takia väitteiden todenmukaisuutta on vaikea arvioida. Hallituksen päätöksentekotapaa on kuitenkin kritisoitu myös muualla. Esimerkiksi Pentti Sainion mukaan muiden ministereiden mahdollisuuksia perehtyä hankintaan rajoitettiin, eikä eduskuntaakaan tiedotettu hankinnasta tarpeeksi¹⁴⁶. Pääministeri Aho puolestaan on kertonut hallituksen käyneen hävittäjähankinnasta periaatteellisen keskustelun iltakoulussaan 6. toukokuussa 1992, juuri ennen valtioneuvoston istuntoa, jossa virallinen päätös hävittäjävalinnasta tehtiin¹⁴⁷. Ahon mukaan hallituksessa oli muissakin yhteyksissä keskusteltu hävittäjähankinnasta. Sitä, mistä keskusteluissa puhuttiin ja keitä keskusteluihin on osallistunut, ei ole julkisesti tiedossa.

Päätöksentekotapaa on myöhemmin pahoitellut muun muassa puolustusministeri Rehn, joka on kuvannut päätöksentekotapaa ”rumaksi tempuksi”¹⁴⁸. Rehn kertoi asiasta Johanna Vesikallion teoksessa Lillan (2014). Kirjoittajan mukaan Rehn kertoi hallituksen johdon arvioineen, että päätös hävittäjähankinnasta täytyi saada tehtyä nopeasti. Taloustilanteen heikentyessä paine hävittäjähankintaa kohtaan kasvoi, eikä hallituksen johto uskonut hankinnan toteutumiseen, jos se altistettaisiin laajalle keskustelulle. Päätös hävittäjähankinnasta päätettiin Rehnin mukaan tietoisesti pitää pienessä piirissä ja poissa julkisuudesta. Rehn kertoo tiedostaneensa, ettei päätöksenteko toteutunut demokraattisen järjestelmän edellyttämällä tavalla, mutta toimintatapaan päädyttiin hävittäjähankinnan toteutumisen varmistamiseksi.¹⁴⁹ Hallituksen johdolla Rehn todennäköisesti viittasi hävittäjähankinnan kannalta tärkeimpiin ministereihin,

¹⁴⁴ Hiilamo–Sipola 1994, 33.

¹⁴⁵ Hiilamo–Sipola 1994, 33.

¹⁴⁶ Sainio 2016, 70–71.

¹⁴⁷ Aho 2021, 72.

¹⁴⁸ Aho 2021, 75.

¹⁴⁹ Sainio 2016, 71–72.

jotka olivat juuri Aho, Viinanen ja Rehn. Hävittäjähankinnan toteuttaminen ilman näiden ministereiden tukea olisi ollut käytännössä mahdotonta.

Hävittäjähankinta etenikin hallituksessa ilman suurempaa vastustusta huhtikuuhun 1992 asti. Esimerkiksi ensimmäisen tilausvaltuuden, joka oli arvoltaan 9,5 miljardia markkaa, sisällyttämisen hallituksen budjettiesitykseen oli pääministeri Ahon mukaan puhututtanut hallituksessa, mutta mennyt lopulta läpi suuremmista vastalauseista.¹⁵⁰ Suurimmat vastalauseet esitettiin 3. huhtikuuta 1992, kun hallitus piti kriisikokouksen taloustilanteen kärjistyttyä valuuttapaon takia. Hiilamon ja Sipolan mukaan muutamat ministerit vaativat tällöin hävittäjähankinnan uudelleentarkastelua, kun muilta hallinnonaloilta oltiin valtiontalouden tasapainottamiseksi leikkaamassa miljardeja. Hiilamon ja Sipolan mukaan asia ihmetytti erityisesti Sirpa Pietikäistä (kok.), Eeva Kuuskoskea (kesk.) ja Tytti Isohookana-Asunmaata (kesk.). Hallituksen kriisikokous päättyi hävittäjähankinnan osalta kompromissiin, jossa sovittiin, että hävittäjien määrää voitaisiin taloustilanteen kärjistyessä supistaa tai niiden maksu- tai toimitusaikataulua lykätä.¹⁵¹

Hallituksen kriisikokouksen keskustelunaiheista ei ole tarkkaa tietoa, mutta on mahdollista, että kokoukseen kutsuttu puolustusministeriön kansliapäällikkö Aimo Pajunen sai osallistujat vakuutettua hävittäjähankinnan taustalla vaikuttavista uhkakuvista. Vaikka hallituksessa ei olisikaan keskusteltu hävittäjähankintaan vaikuttaneista uhkakuvista, käytiin keskustelua aiheesta ainakin jossain määrin eduskunnassa. Puolustus suunnittelun perusteiden kannalta kumpikaan näistä foorumeista – hallitus tai eduskunnan julkiset keskustelut – eivät kuitenkaan olleet keskeisiä, vaan keskeiset puolustus suunnittelua koskevat analyysit tehtiin tosiasiasa muualla.

Vielä 6. toukokuuta 1992 pidetyssä valtioneuvoston istunnossa, jossa hankintapäätös ja tyyppivalinta lopullisesti tehtiin, kehitys yhteistyöministeri Toimi Kankaanniemi (skl.) olisi halunnut keskustella hankittavasta hävittäjä määrästä, mutta ehdotusta ei hyväksytty. Puolustusministeri Rehnin mukaan myös Pietikäinen, Isohookana-Asunmaa ja Kuuskoski suhtautuivat hankintaan hyvin kriittisesti. Lopulta päätökset hävittäjän tyyppivalinnasta ja hankittavasta määrästä kuitenkin tehtiin hallituksessa yksimielisesti, ainakin muodollisesti.¹⁵² Todellista vastustusta hankintaa kohtaan ei taloustilanteesta riippumatta ainakaan hallituksen

¹⁵⁰ Aho 2021, 59.

¹⁵¹ Hiilamo–Sipola 1994, 37–3

¹⁵² Hiilamo–Sipola 1994, 39; Rehn 1998, 55–56.

äänestyksissä ollut. Lopullisessa hankintapäätöksessä jouduttiin tinkimään suunnitellusta 67 hävittäjästä kolmella kappaleella. Hävittäjämäärää ei supistettu säästötoimenä suunnitellun 9,5 miljardin markan hankintasumman pienentämiseksi, vaan jotta hankinta saatiin mahtumaan tähän summaan.¹⁵³

Eduskunnan keskusteluissa uhkakuvista korostuivat näkemykset siitä, että sotilaalliset uhat olivat teknologian kehityksen seurauksena muuttuneet. Esimerkkejä haettiin ajankohtaisista tapahtumista. Esimerkkinä sotilaallisista uhkista nostettiin esiin Irakin hyökkäys Kuwaitiin elokuussa 1990 ja siitä seurannut Persianlahden sota. Turvallisuustilanne oli epävakaa myös lähempänä Suomea itäisessä Euroopassa ja erityisesti Balkanilla, jossa sisäiset levottomuudet entisen Jugoslavian alueella yltyivät sodaksi vuoden 1991 lopulla. Näihin konflikteihin vedottiin eduskunnassa käydyissä keskusteluissa useasti. Yhtäältä nämä muuttivat Suomessa vallinnutta sodankuvaa, tai ainakin keskusteluissa vallinnutta käsitystä siitä, ja toisaalta alleviivasivat tarvetta sotilaallisten suorituskykyjen ja puolustusvoimien kehittämiseksi. Ajankohtaiset konfliktit pitivät sodankäyntiä myös jatkuvasti esillä julkisessa keskustelussa ja ylläpitivät puolustuskysymysten merkitystä päivänpolitiikan agendalla. Esimerkiksi Sirkka-Liisa Anttila (kesk.) piti jo joulukuussa 1990 Persianlahden tapahtumia ja Itä-Euroopan jännitteitä kehityksenä, joka ”*ehdottomasti pakottaa meidät kehittämään puolustusvoimiamme ja ylläpitämään nykyistä mahdollisuutta turvata maamme rajat.*”¹⁵⁴

Persianlahden sota oli keskeisenä tapahtumana muuttamassa laajan yleisön kuvaa nykyaikaisesta sodankäynnistä. Yhdysvaltojen johtaman liittouman lyhytkestoista, mutta laajaa operaatiota Kuwaitin vapauttamiseksi seurattiin ympäri maailmaa lähes suorana, kun länsimaiset kirjeenvaihtajat raportoivat suoraan konfliktialueelta operaation etenemisestä. Ilmavoimien ja täsmäaseiden, kuten risteilyohjusten ja erilaisten maaliinsa ohjautuvien ampuatarvikkeiden, massamaiseen käyttöön nojanneessa liittouman sodankäyntitavassa oli selvästi nähtävissä sotateknologiassa tapahtunut kehitys. Suomessa Persianlahden tapahtumia seurattiin tarkkaan. Kriisin ajankohtaisuutta lisäsi se, että Suomi toimi sen aikaan YK:n turvallisuusneuvostossa vaihtuvana jäsenenä ja puheenjohtajana YK:n sanktiokomiteassa. Persianlahden tapahtumia käsiteltiin myös Helsingissä syyskuun 1990 alussa järjestetyssä huippukokouksessa.¹⁵⁵

¹⁵³ Hiilamo–Sipola 1994, 38.

¹⁵⁴ PTK 157/1990 vp, S-L. Anttila, 15.12.1990, 5474.

¹⁵⁵ Ritvanen 2021, 142.

Osittain sodan saamaan huomioon vaikutti myös hävittäjähankinnan ajankohtaisuus, joka lisäsi mielenkiintoa länsimaisten ilmavoimien toimintaan. Kansanedustajat tekivätkin länsiliittouman sodankäyntitavasta omia johtopäätöksiään. Niin Persianlahden kuin Balkaninkin konflikteissa länsimaiset ilmavoimat olivat keskeisissä rooleissa, mitä monet kansanedustajat tulkitsivat niin, että konfliktit korostivat hävittäjien merkitystä Suomellekin. Näkemykset riippuivat kuitenkin pitkälti siitä, miten kukin kansanedustaja lähtökohtaisesti suhtautui hävittäjähankintaan.

Paavo Nikula (vihr.) piti hävittäjähankintaa kyseenalaisena sodankäynnin ja teknologian kehityksen takia, sekä katsoi vuosien ajan valmistellun hankinnan perustuneen täysin vanhanaikaiseen sotilasteknologiseen ajatteluun. Nikula perusteli näkemystään juuri Persianlahden sodan tapahtumilla, jossa oli nähty kuinka *”täsmäaseet ammutaan nykyään tykinputkesta sisään”*. Hankintasuunnitelmat olisi Nikulan mukaan pitänyt jäädättää, jotta puolustusvoimien kehittämissuunnitelmat voitaisiin uudelleen arvioida sen perusteella, mitä ajankohtaisista konflikteista oli opittavissa. Nikulan näkemyksenä oli, että vastuullisen puolustuspolitiikan perustana tulisi olla perusteellinen harkinta siitä, minkälainen aseistus on tarpeellista, mihin Suomella on varaa ja minkälaisia muita turvallisuusjärjestelyjä tämän rinnalle tarvittaisiin. Näiden argumenttien perusteella Nikula totesi vihreiden pitävän suunniteltua hävittäjähankintaa perusteettomana.¹⁵⁶ Myös Satu Hassi (vihr.) oli Nikulan kanssa samoilla linjoilla. Hassi katsoi, että Persianlahden sodassa nähty *”asetekniikan kehitys on asettanut täysin kyseenalaiseksi hävittäjien merkityksen”*, jonka takia Suomessakin olisi tullut arvioida puolustus suunnittelun lähtökohtina pidetyt uhkakuvat uudelleen.¹⁵⁷

Nikula ja Hassi pitivät Persianlahden sodassa nähtyä aseteknologian kehitystä tekijänä, joka muutti myös Suomen uhkakuvia. Persianlahden sodassa läntinen koalitio oli ennen maahyökkäystä toteuttanut ilmaoperaation, jonka aikana Irakin puolustus oli lamautettu ilmavoimien ja täsmäaseiden avulla. Nikula ja Hassi pitivät juuri täsmäaseiden ja ilmavoimien kehitystä uhkakuvana, joka vaikutti myös Suomeen. Valtaosa edustajista ei kuitenkaan ollut valmis vetämään Persianlahden tilanteesta yhtä vahvoja Suomea koskettavia johtopäätöksiä.

Sodan kokemuksia ei kuitenkaan sivuutettu täysin, vaikka esimerkiksi puolustusministeri Rehn katsoi asiaa eri tavalla kuin Nikula. Rehn vetosi parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan mietintöön, jossa ilmapuolustus todettiin keskeiseksi osaksi Suomen puolustusta myös Persianlahden sodasta saatujen kokemusten valossa. Rehn kuitenkin korosti

¹⁵⁶ PTK 51/1991 vp, P. Nikula, 17.9.1991, 1354–1355.

¹⁵⁷ PTK 52/1991 vp, S. Hassi, 18.9.1991, 1405–1408.

maanpuolustuksen kokonaisuutta, jossa maa-, meri- ja ilmapuolustus olivat kaikki tärkeässä roolissa.¹⁵⁸

Persianlahden sota olikin monessa mielessä hyvin erilainen kuin ne konfliktit, joihin Suomessa varauduttiin. Maantieteellisesti tarkasteltuna Kuwait, jonka pinta-ala vastaa murto-osaa Suomesta, antoi länsiliittoumalle mahdollisuuden keskittää valtava ilmaylivoima pienelle alueelle. Lisäksi aavikkoinen Kuwait tarjosi ilma-aseen hyödyntämiseen hyvin erilaisen ympäristön, kuin harvaan asuttu ja pääosin peitteinen Suomi. Lisäksi ilmavoimien ja täsmäaseiden käyttöön pohjautuneesta valmisteluvaiheesta huolimatta hyökkäyksen keskiössä olivat lopulta maavoimat. Esimerkiksi Pentti Sainio on korostanut maavoimien tykistön, erityisesti raskaan raketinheittimistön, keskeistä roolia nykyaikaisessa sodankäynnissä¹⁵⁹.

Persianlahden tapahtumista huolimatta Suomeen kohdistuneet uhat katsottiin yhä pääosin erilaisiksi. Keskeiset uhkakuvat liittyivät Suomen lähialueiden turvallisuusympäristön muutoksiin ja epävarmuuteen. Esimerkiksi suurvaltojen aseistariisunnan edistymisen, jota itsessään pidettiin positiivisena asiana, nähtiin vaikuttavan Suomen turvallisuuteen negatiivisesti. Vähennykset suurvaltojen strategisten aseiden määrissä korostivat merellisten suorituskykyjen merkitystä, joka puolestaan korosti erityisesti Neuvostoliiton Kuolan niemimaalla sijaitsevien tukikohtien ja pohjoisten meriväylien tärkeyttä. Tämän katsottiin kasvattavan Pohjois-Euroopan strategista merkitystä suurvaltojen laskelmissa.¹⁶⁰

Suurvaltojen liennytyks ei myöskään ollut poistanut ydinaseiden merkitystä, ja tavanomaisen aseistuksenkin vähennykset olivat lähinnä vain lieventäneet suurvaltasodan uhkaa. Lisäksi 1990-luvun alkupuolen kehitys oli tuonut mukanaan uudenlaisia turvallisuusuhkia, joista osa liittyi juuri aseistukseen ja sen tulevaan jakautumiseen. Neuvostoliiton hajottua Suomen turvallisuusympäristössä keskeiseksi toimijaksi tuli jälleen Venäjä. Neuvostoliiton ongelmat perineeseen Venäjään liitettiin monenlaisia uhkakuvia, joista keskeisimpien katsottiin johtuneen uuden tilanteen epävarmuudesta ja Neuvostoliitolta perityistä ongelmista. Huolta herättivät esimerkiksi Neuvostoliiton ydinaseet, joita oli hajoamisen jälkeen jäänyt Ukrainaan ja joiden valvonnan pelättiin heikentyneen. Lisäksi Neuvostoliitto jätti jälkeensä valtavan

¹⁵⁸ PTK 54/1991 vp, E. Rehn, 19.9.1991, 1571–1572.

¹⁵⁹ Sainio 2016, 34–36.

¹⁶⁰ Möttölä 1993, 102.

määrän tavanomaista aseistusta, jonka pelättiin epävarmuuden leimaamissa ja taloudellisesti vaikeissa oloissa päätyvän väärin käsiin.¹⁶¹

Parlamentaarinen puolustuspoliittinen neuvottelukunta tulkitsi alkuvuonna 1990 turvallisuustilanteen muutoksia niin, että nopeasta ja myönteisestä yleiskehityksestä huolimatta Suomen turvallisuusympäristön epävarmuus oli lisääntynyt. Erityisesti tämän katsottiin vaikuttavan Suomen lähialueisiin, missä tilanne ei ollut suurvaltojen aseriisunnasta ja luottamuksen lisääntymisestä huolimatta juuri muuttunut.¹⁶² Ulkoministeri Pertti Paasio (sd.) arvioi erityisesti mannertenvälisten ohjusten määrän vähentämisen START-sopimuksen¹⁶³ myötä korostaneen pohjoisten alueiden strategista merkitystä. Mannertenvälisten ohjusten molemminpuolinen vähentäminen tarkoitti käytännössä sitä, että suurvallat tukeutuivat pelotteiden ylläpitämisessä jatkossa aiempaa vahvemmin ilma-aluksiin ja nopeasti kehittyviin risteilyohjuksiin. Paasio arvioi, että tilanne ei tulisi nopeasti muuttumaan, koska pohjoiset alueet eivät olleet edes agendalla suurvaltojen aseriisuntakeskusteluissa.¹⁶⁴ Samoilla linjoilla oli ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja Markus Aaltonen (sd.), joka arvioi erityisesti Kuolan niemimaan sekä Pohjois-Atlantin merireittien merkityksen nousseen. Aaltonen katsoi, että jännitteet Pohjois-Euroopassa eivät olleet varsinaisesti lisääntyneet, mutta suurvaltojen liennytys- ja aseriisuntakehitys ei ollut realisoitunut Pohjois-Euroopassa sotilaallisen voiman vähennyksinä.¹⁶⁵

Jännitteiden siirtyessä Keski-Euroopasta vahvemmin pohjoiseen, uhkakuvana korostui Suomen ilmatilan joutuminen suurvaltojen ohjuksien ja muun hyökkäyksellisen ilmatoiminnan reitille mahdollisessa konfliktitilanteessa. Lähialueiden kasvaneen strategisen merkityksen katsottiinkin korostavan tarvetta omalle puolustuskäytölle. Henrik Lax katsoi tämän vaikuttavan väkisinkin myös Suomeen, joka oli YYA-sopimuksen myötä sitoutunut huolehtimaan omasta puolustuksestaan.¹⁶⁶ Vaikeasti ennakoitavassa turvallisuusympäristössä Suomeen kohdistuvaa sotilaallista uhkaa ei pidetty todennäköisenä, mutta sitä ei voitu sulkea pois. Yhtenä perusteena ilmavoimien hävittäjäkaluston uusimiselle käytettiin tarvetta kansallisen ilmavalvonta- ja ilmapuolustuskäytön ylläpitämiselle. Suomen tapauksessa tämä katsottiin erityisen tärkeäksi maantieteellisen sijainnin ja puolueettomuuden takia, joka korosti Suomen velvoitetta huolehtia

¹⁶¹ Vilen 1993, 65–67; Virta 2001, 12.

¹⁶² PTK 157/1990 vp, I. Melin, 15.12.1990, 5475–5476.

¹⁶³ *Strategic Arms Reduction Treaty*, strategisten aseiden vähentämissopimus Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välillä.

¹⁶⁴ PTK 68/1990 vp, P. Paasio, 31.5.1990, 2113.

¹⁶⁵ PTK 88/1990 vp, M. Aaltonen, 19.9.1990, 2873–2874.

¹⁶⁶ PTK 157/1990 vp, H. Lax, 15.12.1990, 5479.

oman alueensa koskemattomuudesta. Aimo Ajo (sd.) katsoi kansainvälisten sopimusten, Suomen tapauksessa erityisesti YYA-sopimuksen, korostavan Suomen velvollisuutta huolehtia omasta puolustuskyvystään.¹⁶⁷ Pelko siitä, että Suomen puolustuskyvyn heikentyessä Neuvostoliitto/Venäjä vetoaisi YYA-sopimuksen sotilaallisiin artikloihin ja ottaisi ohjat omiin käsiinsä, oli vielä keväällä 1990 läsnä. Esimerkiksi Ajo katsoi tämän puoltavan hävittäjähankintaa, eli uhkakuvana oli tässä suhteessa vain vahvistunut Pohjois-Euroopan strategisen merkityksen korostuessa.

Sotateknologian kehitys ja sodankuvan muutos vaikuttivat tätä kautta myös Suomen lähialueisiin. Kylmän sodan loputtua kuva sodankäynnistä muuttui. Uhkakuvana ei enää ollut koko Eurooppaa koskettava suurvaltasota ydinaseineen ja miljoonine sotilaineen, vaan rajatun tavanomaisen aseistuksen käyttöön perustuvat konfliktit, jossa kehittyvät täsmäaseet ja ilmavoimat olivat keskiössä. Suomen ilmatilaan kohdistuvan uhan katsottiin pohjautuvan juuri tavanomaisiin aseisiin lukeutuviin täsmäaseisiin ja ilmavoimaan, joita vastaan hävittäjien toivottiin soveltuvan. Risteilyohjuksien luoma uhka Suomen ilmatilan väärinkäytölle oli tiedostettu jo 1970-luvulta asti. Pohjimmiltaan tämäkin uhkakuvana perustui suurvaltojen väliseen konfliktiin, jossa vaarana oli tulla vedetyksi mukaan, jos Suomi ei kykenisi huolehtimaan ilmatilansa koskemattomuudesta.¹⁶⁸

Keskusteluissa vedottiin myös entisten sotilaiden julkisuudessa esittämiin näkemyksiin hävittäjähankinnasta. Viittauksilla tarkoitettiin todennäköisesti kenraaliluutnantti evp. Veikko Vesterisen julkisuudessa esittämää kritiikkiä. Vesterinen oli julkisuudessa yksi hankinnan näkyvimmistä sotilastaustaisista kriitikoista. Vesterinen argumentoi esimerkiksi, että 45 hävittäjää olisi Suomelle riittävä määrä ilmavalvonnan toteuttamiseen, koska sotatilanteessa vastassa olisi joka tapauksessa moninkertainen määrä viholliskoneita, eikä Suomen hävittäjä määrällä olisi tällöin merkitystä. Vesterinen kritisoi myös hankinta-aikataulua liian nopeaksi ja uskoi sen johtavan siihen, että maavoimien varusteluohjelmat joudutaan keskeyttämään.¹⁶⁹ Puolustusvoimissa Vesterisen kritiikkiin suhtauduttiin negatiivisesti ja häntä kehoitettiin lopettamaan hankkeen julkinen arvostelu. Kehotuksista huolimatta Vesterinen jatkoi

¹⁶⁷ PTK 68/1990 vp, A. Ajo, 31.5.1990, 2110.

¹⁶⁸ Sainio 2016, 29–30.

¹⁶⁹ Hiilamo–Sipola 1994, 98–99.

julkista kritiikkiään ja tilanteen kerrotaan lopulta johtaneen täyteen välirikoon Vesterisen ja puolustusvoimain komentaja Klenbergin välillä.¹⁷⁰

Kritiikissään Vesterinen viittasi ensisijaisina sotilaallisina uhkina pidettyjen suurvaltojen – Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen – ilmavoimien määrälliseen ylivoimaan. TAE-sopimuksesta seuranneen joukkojen uudelleensijoittamisen myötä Neuvostoliitolla arvioitiin vuonna 1991 olevan Suomen lähialueilla Baltiassa ja Leningradin sotilaspiirissä jopa 1 800 taistelukonetta.¹⁷¹ Näihin näkemyksiin vedoten myös Jaakko Laakso (vas.) totesi, että ”*varsinaisessa kriisitilanteessa 67 torjuntahävittäjällä ei ole sotilaallista merkitystä.*” Erityisenä uhkana Laakso mainitsi Pohjoiselle jäämerelle sijoitettavat risteilyohjukset, joiden torjuntaan hävittäjät eivät Laakson ”sotilasasiantuntijoiden yksimielisyyteen” pohjautuvan näkemyksen mukaan soveltuisi. Ratkaisuna Laakso piti ilmavalvonnan ja -puolustuksen hoitamista muilla keinoilla, mainiten erityisesti mallin, jossa hävittäjiä hankittaisiin suunniteltua vähemmän ja tutkaverkostoa sekä ohjusilmatorjuntaa kehitettäisiin. Tämän pohjalta Laakso peräänkuulutti hankinnan ja vallitsevien uhkakuvien harkitsemista uudelleen.¹⁷²

Varsinaista yksimielisyyttä sotilasasiantuntijoiden keskuudessa ei kuitenkaan ollut. Julkisuudessa esitetystä ajoittaisesta kritiikistä huolimatta sotilaat olivat kuitenkin vastuussa hävittäjähankinnan edistämisestä ja toteuttamisesta puolustusvoimien sisällä, missä hävittäjähankintaa pidettiin välttämättömänä. Hävittäjähankintaa ajaneet sotilaat vaikuttivat luottavan hävittäjien soveltuvuuteen myös vallinneessa tilanteessa, vaikka julkisuudessa ja puolustusvoimien ulkopuolelta hanketta kritisoi. Tässäkään tapauksessa kyse ei ollut siitä, että ilmavalvontaa ja -puolustusta ei olisi pidetty tarpeellisena. Kyseessä oli enemmänkin näkemysero siitä, miten ilmapuolustus olisi parhaiten hoidettavissa suhteessa vallinneisiin uhkakuviin. Hävittäjähankkeen kriitikot kannattivat ohjusilmatorjuntaa ja tutkaverkoston kehittämiseen perustuvaa ratkaisua, kun puolustusvoimien virallinen tavoite oli hankittavien hävittäjien ja maasta käsin toimivan ilmatorjunnan yhteistyöhön perustuva kokonaisratkaisu. Nämä eivät poissulkeneet toisiaan, mutta näkemyksissä painoarvot olivat erilaiset.

Pohjois-Euroopan strategisen merkityksen korostumisesta johtuvan uhan ei katsottu tulevan vain idästä, vaan keskustelussa nostettiin esiin mahdollisuus siitä, että länsimaat loukkaisivat Suomen ilmatilaa. Ulpu Iivari (sd.) katsoi, että puutteellinen ilmavalvontakyky voisi johtaa

¹⁷⁰ HS 29.10.1997, ”Kenraali ja amiraali ottelivat, Veikko Vesterinen kertoo välirikostaan Jan Klenbergin kanssa”.

¹⁷¹ Virta 2001, 12–13.

¹⁷² PTK 54/1991 vp, J. Laakso, 19.9.1991, 1572–1573.

tilanteeseen, jossa ”esimerkiksi Naton tai joittenkin muitten lentokoneet käyttävät myös rauhan oloissa, mutta tietyssä selkiintymättömässä, epävakaaassa tilanteessa Suomen aluetta”.¹⁷³ Tällä Iivari korosti ilmavalvontakyvyn tärkeyttä myös YYA-sopimuksen velvoitteiden näkökulmasta.

YYA-sopimuksen 1. artiklassa ilmaistua puolustusvelvoitetta tulkittiin käytännössä siten, että Suomi oli velvoitettu ylläpitämään sellaista puolustuskykyä, joka nostaa kynnystä hyökätä Suomeen. Neuvostoliiton perimmäisenä tavoitteena oli YYA-sopimuksen sotilaallisten artiklojen avulla varmistaa, ettei Suomen aluetta voitaisi käyttää hyökkäyksessä tai muussa toiminnassa Neuvostoliittoa itseään vastaan. Riittävän puolustuskykytason tarkka määrittely oli kuitenkin vaikeaa. Esimerkiksi vuoden 1961 noottikriisi oli seurausta siitä, että Neuvostoliitto epäili Suomen ilmapuolustuksen uskottavuutta. Välittömän kriisin purkamisen jälkeen Suomessa aloitettiin erityisesti ilmapuolustuskvyn vahvistaminen ja aktivoiduttiin myös diplomaattisesti. Samalla maanpuolustuksen toimintaedellytyksistä huolehtiminen kytkeytyi aiempaa tiiviimmin osaksi Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa. Ulko- ja turvallisuuspolitiikassa Pohjois-Euroopan vakauden kehittäminen muodostui yhdeksi johtavaksi päämääräksi, jota oman puolustuskyvyn kehittäminen tuki. Tämä ja noottikriisin jälkeen suoritettut toimenpiteet Suomen ilmapuolustuksen vahvistamiseksi vakuuttivat lopulta Neuvostoliiton siitä, että Suomen puolustuskyky oli riittävällä tasolla, eikä sotilaallisiin artikloihin ollut enää tarvetta vedota.¹⁷⁴

Puolustusministeri Rehn yhtyi Iivarin näkemykseen ilmavalvonnan ja -puolustuksen tärkeydestä todeten, että asiassa on viime kädessä kyse Suomen suvereniteetista, johon kuuluu myös velvoite oman alueen turvaamisesta kaikissa olosuhteissa.¹⁷⁵ Konkreettisia esimerkkejä haettiin ajankohtaisista tapahtumista. Henrik Lax käytti marraskuussa 1991 Itävaltaa konkreettisena esimerkkinä siitä, kuinka puutteellinen puolustuskyky voi lisätä epävarmuutta. Laxin mukaan Itävalta ei ollut heikon ilmapuolustuksensa takia pystynyt estämään Jugoslavian ilmavoimien hävittäjiä käyttämästä ilmatilaansa, kun nämä olivat suorittaneet taistelulentoja Slovenian kansalaisia vastaan. Itävalta oli tapahtuneen seurauksena Laxin mukaan päättänyt nopeasti kehittää ilmapuolustustaan.¹⁷⁶ Hävittäjähankintaa kannattaneet edustajat pitivätkin hävittäjähankintaa välttämättömänä, jotta Suomen ilmapuolustus ei ajautuisi tällaiseen tilaan.

¹⁷³ PTK 122/1991 vp, U. Iivari, 9.1.1992, 4293.

¹⁷⁴ Möttölä 1993, 78–79; Rusi–Salovaara 1993, 141.

¹⁷⁵ PTK 122/1991 vp, E. Rehn, 9.1.1992, 4293.

¹⁷⁶ PTK 87/1991 vp, H. Lax, 19.11.1991, 2899–2900.

Kylmän sodan turvallisuuspoliittinen linja, joka edellytti vahvaa puolustuskykyä, oli Suomessa iskostunut selkärankaan, eikä Suomella katsottu olevan puolueettomana maana varaa tällaiseen tilanteeseen ajautumiselle.

1990-luvun alun suurvaltojen liennytyksen ja aseriisunnan ilmapiirissä yksi eduskunnan keskusteluissa esiin nostettu uhkakuva koskikin sotilaallisia tyhjiöitä ja niiden täyttymistä. Useissa puheenvuoroissa nostettiin esiin ajatus siitä, että sotilaalliset tyhjiöt täytyivät aina tavalla tai toisella. Pentti Mäki-Hakola (kok.) piti hävittäjähankintaa tärkeänä sen takia, ettei Suomeen syntyisi puolustuskyvyn heikentymisen takia tilannetta, jossa ”*jostain suunnasta katsottaisiin, että Suomi on asemassa, että se täytyy puolustuksellisesti käyttää hyväksi.*”¹⁷⁷

Mäki-Hakolan ajatuksen taustalla vaikutti kylmän sodan Suomen asema idän ja lännen välissä, jonka katsottiin asettavan velvoitteen oman alueen valvonnalle ja puolustamiselle. Suomessa uskottiin, että kummassakin sotilasliitossa pidettiin tärkeänä sitä, ettei Suomi ajautuisi kummankaan sotilasblokin etupiiriksi. Tämä edellytti itsenäisen ja uskottavan puolustuskyvyn ylläpitämistä, jossa hävittäjähankintaa kannattaneet edustajat pitivät ilmavoimien kaluston uusimista keskeisenä toimenpiteenä Suomen uskottavan puolustuskyvyn ylläpitämiseksi. Konkreettisesti ilmavalvontakyvyn tärkeyttä perusteltiin sillä, että sitä testattiin säännöllisesti vallinneissakin oloissa.¹⁷⁸ Käytännössä ilmavalvontakykyä testattiin esimerkiksi ilmatilaloukkausten yhteydessä, joita Suomen alueella on tapahtunut säännöllisesti nykypäivään asti. Ilmatilaloukkaukset ovat vaatineet ilmavoimilta jatkuvaa reagointi- ja valvontakyvyn osoittamista myös käytännössä.

Tulkinnat turvallisuusympäristöstä ja sen muutoksista eivät olleet muuttumattomia, vaan kehittyivät 1990-luvun ensimmäisten vuosien aikana. Hallituksen tulkinta ja toimenpiteet pohjautuivat 1990-luvun ensimmäisten vuosien ajan pitkälti parlamentaarisen neuvottelukunnan keskeisiin johtopäätöksiin, jotka olivat turvallisuusympäristön epävarmuus ja kehityksen ennakkoinnin vaikeus. Uhkina ei pidetty pelkästään edellä esitettyjä ajatuksia, joilla perusteltiin ilmavalvonnan ja -puolustuksen tärkeyttä, vaan myös muista ajankohtaisista tapahtumista haettiin vertailukohtia.

Puolustusministeri Rehn avasi omaa näkemystään ajankohtaisista uhista todeten ympäristön epävarmuuden puolustussuunnittelun kannalta vaikeimmaksi tekijäksi. Esimerkiksi

¹⁷⁷ PTK 88/1990 vp, P. Mäki-Hakola, 19.9.1990, 2875.

¹⁷⁸ PTK 157/1990 vp, H. Lax, 15.12.1990, 5473.

Neuvostoliiton hajoaminen vuoden 1991 lopulla loi uudenlaisia uhkia sekä lisäsi ympäristön epävarmuutta, minkä takia Suomen lähialueiden tilanteen ei katsottu mahdollistavan puolustuskyyntä heikentämistä. Rehn vetosi esimerkiksi siihen, että entisen Neuvostoliiton alueen taloudellisen epävarmuuden lisäksi ”*siellä myös rakennetaan aivan uusia armeijoita niin Baltiassa, Ukrainassa kuin Venäjällä*”.¹⁷⁹ Rehn tiivistä tulkintansa turvallisuusympäristöstä ja ilmapuolustuskyyntä tärkeydestä todetessaan vuoden 1992 alussa seuraavaa:

Itsenäisen maan velvollisuus on huolehtia paitsi alueensa myös ilmatilansa koskemattomuudesta ja tarvittaessa sen puolustamisesta. On valitettavasti osoittautunut, ettei ilmatilassa sallita sotilaallisia tyhjiöitä, varsinkaan, kun naapurina on maailman suurin sotilastukikohta Kuolan niemimaa tai vaikkapa Venäjän toiseksi suurin kaupunki Pietari.¹⁸⁰

Tässä mielessä Rehn ei nähnyt Suomen asemassa tapahtuneen minkäänlaista muutosta. Varsinaisen kylmän sodan kauhun tasapainon loppumisen ei katsottu poistaneen Suomen alueen kautta Venäjän strategisesti tärkeisiin kohteisiin mahdollisesti kohdistuvaa uhkaa. Kuten kylmän sodan aikana, Suomen olisi yhä huolehdittava oman ilmatilansa valvonnasta ja puolustuksesta sellaisella tasolla, jota myös muut valtiot pitivät uskottavana. Epävarmassa ja nopeasti muuttuvassa tilanteessa tätä pidettiin kenties jopa tärkeämpänä, kuin kylmän sodan vakiintuneen vastakkainasettelun aikana.

Muualla muutokset turvallisuustilanteessa olivat näkyvämpiä. TAE-sopimuksen toimeenpanon myötä joukkojen ja aseistuksen määrässä mitattuna turvallisuustilanne muuttui ympäri Eurooppaa. Sotilaallisia suorituskykyjä siirrettiin keskisestä Euroopasta muualle, minkä seurauksena sotilaallisten suorituskykyjen määrä lisääntyi eteläisessä ja pohjoisessa Euroopassa muuttaen voimatasapainoa näillä alueilla.¹⁸¹ Aseriisunnan eteneminen Keski-Euroopassa ja lopulta Neuvostoliiton hajoaminen näkyivät Suomen lähialueilla myös konkreettisesti. Useat edustajat toivat puheenvuoroissaan esiin sen, että joukkojen määrä Pohjois-Euroopassa – Suomen kannalta erityisesti läheisessä Leningradin sotilaspiirissä – kasvoi entisen Neuvostoliiton asevoimien siirtyessä Keski-Euroopasta itään. Joukkojen määrä kasvoi merkittävästi esimerkiksi juuri Rehnin mainitsemilla Kuolan niemimaan ja Pietarin alueilla entisen Neuvostoliiton joukkojen vetäytyessä Venäjän alueelle. Omat ongelmansa

¹⁷⁹ PTK 122/1991 vp, E. Rehn, 9.1.1992, 4287–4290.

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Rusi–Salovaara 1993, 147.

aiheuttivat myös Neuvostoliitolle kuuluneet ydinaseet, joita jäi järjestelmän hajoamisen jälkeen itsenäistyneelle Ukrainalle.

Vaikka suurvaltasodan todennäköisyys oli Neuvostoliiton hajoamisen myötä pienentynyt entisestään, oli aseellisten konfliktien todennäköisyys Euroopassa kasvanut. Konkreettisesti tämä nähtiin entisen Jugoslavian alueella, kun jännitteinen tilanne kehittyi hajoamissodaksi. Tämän kehityksen Rehn katsoi korostavan tarvetta puolustuskyvylle ja tehokkaalle ilmavalvonnalle, vaikka aiemmat uhkakuvat Suomen ilmatilan käytöstä hyökkäyksellisessä toiminnassa suhteellisesti heikkenivät suurvaltasodan tullessa epätodennäköisemmäksi. Keskustelussa usein peräänkuulutettua harkintaa turvallisuuspoliittisesta tilanteesta ja sen kehityksestä oli Rehnin mukaan harjoitettu ahkerasti niin ulkoasiainministeriössä kuin puolustusministeriössäkin, eli Suomen tilannekuvan Rehn katsoi olevan ajan tasalla.¹⁸²

Paavo Lipponen (sd.) totesi yhtyvänsä Rehnin tulkintaan itäisen Euroopan kehityksestä, mutta kiinnitti huomiota myös lännessä tapahtuvaan kehitykseen. Omiin kokemuksiinsa ja keskusteluihinsa viitaten Lipponen kiinnitti huomiota asevoimien kehitykseen. Lipponen mukaan sotilaallisten suorituskykyjen kehittämisessä trendi oli ympäri maailmaa kohti pienempiä, mutta samalla tulivoimaisempia ja liikkuvampia joukkoja. Tällä Lipponen halusi kiinnittää huomiota siihen, että uhkia ei pitäisi arvioida ja puolustussuunnittelua ei tulisi tehdä vain sen perusteella, kuinka paljon joukkoja Suomen lähialueilla on milloinkin. Suunnittelussa tuli hänen mukaansa huomioida paitsi lähialueilla olevat joukot, myös sinne nopeasti tuotavissa olevat joukot.¹⁸³

Tästä huolimatta Lipponen ei katsonut Suomeen kohdistuvan akuuttia sotilaallista uhkaa. Myöhemmin, eduskunnan käsitellessä Venäjän federaation kanssa solmittavia valtiosopimuksia, Lipponen ilmaisi näkemyksensä Suomeen kohdistuneista uhista, joiden kannalta ilmavalvonta- ja ilmapuolustuskyky olivat keskeisiä. Lipponen piti pohjoisilta merialueilta Suomen ja Skandinavian ilmatilan kautta Venäjään kohdistuvaa Naton pommikoneiden ja risteilyohjuksien uhkaa ”ainoana todellisena uhkana”. Tässä suhteessa Suomea koskettanut uhkakuva ei ollut juuri muuttunut verrattuna Suomen asemaan kylmän sodan suurvaltakamppailussa. Tämän takia Lipponen katsoi hankittavien hävittäjien olevan paitsi tarpeellisia, myös välttämättömiä. Uhkakuvien tarkastelussa Lipponen peräänkuulutti

¹⁸² PTK 122/1991 vp, E. Rehn, 9.1.1992, 4287–4290, 4295.

¹⁸³ PTK 122/1991 vp, P. Lipponen, 9.1.1992, 4296–4298.

sitä, että on tarkasteltava Suomen ympäristössä olevia hyökkäyksellisiä suorituskykyjä, joihin lukeutuivat esimerkiksi edellä mainitut länsimaiden pommikoneet ja risteilyohjukset.¹⁸⁴

Kaikki eivät jakaneet samaa käsitystä sotilaallisten uhkien kehityksestä ja niiden todennäköisyydestä. Esimerkiksi Arja Ojala (sd.) kummasteli Henrik Laxin (r.) argumenttia siitä, että Suomen ilmatilan kautta tapahtuvan ilmahyökkäyksen uhka edellytti suurempaa määrää hävittäjiä, koska toteutuessaan mahdollinen hyökkäys olisi niin nopea, ettei pienempi määrä hävittäjiä ehtisi Suomen maantieteellisen laajuuden takia reagoimaan siihen.¹⁸⁵ Ojala tulkitsi Laxin puheenvuoroa siten, ettei hankinnassa ”*olekaan siis kysymys ilmavalvonnasta, vaan nimenomaan hyökkäykseen varustautumisesta*”, jonka tarpeellisuudesta Ojala oli eri mieltä.¹⁸⁶ Vallinneessa turvallisuustilanteessa, jossa hallituskin yhtäältä totesi, että Suomeen ei kohdistu sotilaallista uhkaa, mutta toisaalta piti hävittäjiä välttämättöminä, hankinnan perustelut vaikuttavat herättäneen sekaannusta kansanedustajissakin. Keskustelussa vedottiin esimerkiksi puolustusvoimien komentajan, amiraali Jan Klenbergin, julkisuudessa esittämään arvioon, jonka mukaan Suomea ei uhannut ”*mikään esillä tai näköpiirissä oleva sotilaallinen uhka*”¹⁸⁷. Tähän viitaten Tuija Pykäläinen (vihr.) totesi ihmettelevänsä, ”*mikä on se todellinen uhka tai pelote, jota vastaan me kaiken aikaa varustaudumme ja perustelemme sotahankintoja.*”¹⁸⁸ Esimerkiksi Ojala vaikuttaa pitäneen ilmavalvontaa sinänsä tarpeellisenä ja kannattavana toimintana, mutta suhtautui puheenvuoronsa perusteella sotilaallisen konfliktin varalta rakennettavan ilmapuolustuksen tarpeellisuuteen kielteisesti.

Keskustelu kuvasti tilannetta, jossa sotilaallisen uhan todennäköisyys oli selkeästi vähentynyt, mutta sotilaallisista uhkakuvista ei oltu valmiita luopumaan. Selkeää sotilaallista uhkaa ei vaikuttanutkaan olevan, tai ainakaan siitä ei ollut yksimielisyyttä. Keskeisimmät hävittäjiin liitetyt sotilaalliset uhkakuvat perustuivat sotateknologian kehitykseen ja sodankuvan muutokseen. Ilmavalvontaa ja -puolustusta pidettiin yhä tärkeinä, mutta niihin kohdistui uudenlaisia uhkia. Täsmäaseiden, erityisesti risteilyohjuksen, yleistymisen katsottiin vaikuttavan myös Suomeen ja edellyttävän toimenpiteitä Suomen alueellisen koskemattomuuden turvaamiseksi. Kuten aiemminkin, uhan ei nähty kohdistuvan suoraan Suomeen, vaan uhkakuvana oli Suomen joutuminen mahdollisen lännen ja Venäjän välisen konfliktin osapuoleksi sijaintinsa takia. Tässä mielessä uhkakuva ei ollut juuri muuttunut

¹⁸⁴ PTK 59/1992 vp, P. Lipponen, 15.5.1992, 1765–1766.

¹⁸⁵ PTK 122/1991 vp, H. Lax, 9.1.1992, 4303–4304.

¹⁸⁶ PTK 122/1991 vp, A. Ojala, 9.1.1992, 4304–4305.

¹⁸⁷ PTK 122/1991 vp, A. Ojala, 9.1.1992, 4300–4301.

¹⁸⁸ PTK 122/1991 vp, T. Pykäläinen, 9.1.1992, 4294.

kylmän sodan ajasta, vaan edellytti yhä vahvaa ennaltaehkäisevää puolustuskykyä, jollaista hävittäjien uskottiin tarjoavan. Kaikkiaan kylmän sodan päättyminen ei juuri muuttanut keskusteluissa esitettyjä sotilaallisia uhkakuvia, jotka pohjautuivat yhä samanlaiseen suurvaltapolitiikasta ammentavaan sotilaallisiin uhkiin keskittyneeseen uhka-ajatteluun.

3.2 Uudenlaiset uhat ja turvallisuuskäsityksen laajentuminen

Suurempi muutos uhkakuvissa tapahtui muissa kuin sotilaallisissa uhissa. Keskusteluissa Suomeen kohdistuneista uhista ei ollutkaan kyse vain sotilaallisista uhista, vaan turvallisuusympäristö oli tässäkin suhteessa muuttumassa. Useissa puheenvuoroissa Neuvostoliitossa tapahtuneita muutoksia pidettiin jo vuoden 1990 lopulla niin perustavanlaatuisina, että Euroopan kahtiajakoon liittyneen sotilaallisen uhan katsottiin lieventyneen ja uhkakuvaston muuttuneen. Jo joulukuussa 1990 Pekka Haavisto (vihr.) katsoi Suomen puolustuspoliittisten linjausten perustuvan vanhoihin ajatusmalleihin, joissa jouduttiin tasapainottelemaan kahden sotilasblokin välissä. Konkreettisena esimerkkinä tästä ajattelutavasta Haavisto piti puolustusvoimien materiaalihankintoja, erityisesti hävittäjiä.¹⁸⁹

Sotilaallisten uhkien säilymisestä huolimatta turvallisuuskäsitys laajentui 1990-luvun alussa kattamaan muitakin turvallisuuden osa-alueita. Parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan arviot olivat vaikuttamassa Suomen virallisiin uhkakuviiin. Neuvottelukunta tarkasteli turvallisuutta laajemmin jo vuonna 1990 tuomalla arviossaan ja mietinnössään esille myös muut kuin sotilaalliset uhkakuvat, painottaen erityisesti ympäristöongelmia.¹⁹⁰ Ympäristöongelmat nousivat 1990-luvun alussa erityisen ajankohtaisiksi, kun Itä-Euroopan entisistä sosialistimaista paljastui laajoja ympäristövaurioita¹⁹¹.

Turvallisuusympäristön muutokset muuttivatkin myös käsitystä turvallisuudesta. Jo vuoden 1990 lopussa puolustusministeri Rehn totesi haluavansa laajentaa turvallisuuskäsitystä. Rehn halusi sisällyttää turvallisuuteen aikaisempien osa-alueiden – ulkopoliitiikan ja sitä tukeneen puolustuspolitiikan – lisäksi myös kriisivalmiuden, joka kattaisi sotilaallisten uhkien lisäksi muitakin uhkia. Esimerkkeinä tällaisista Rehn mainitsi puheenvuorossaan ympäristöuhat,

¹⁸⁹ PTK 157/1990 vp, P. Haavisto, 15.12.1990, 5473–5474.

¹⁹⁰ Limnell 2009, 216.

¹⁹¹ Ritvanen 2021, 120.

suuronnettomuudet ja taloudelliset kriisit, joita hän piti sotilaallisia uhkia todennäköisempänä.¹⁹²

Nämä eivät kuitenkaan poistaneet sotilaallisten uhkien mahdollisuutta tai todennäköisyyttä. Sotilaalliset uhat säilyivät yhä merkittävänä tekijänä, johon varautumista Rehn pitkäjänteisesti perusteli. Vuoden 1991 syksyllä Rehn arvioi Euroopan olevan murrosvaiheessa, jonka kesto ei osattu arvioida ja jonka pelättiin johtavan konflikteihin. Tästä huolimatta Rehn ei pitänyt turvallisuustilannetta ja siitä kumpuavia uhkia luonteeltaan vain sotilaallisina, vaan katsoi, että Euroopan epävarmuutta ruokkivat ”*poliittinen ja taloudellinen eriarvoisuus ja pitkään tukahdutettuina olleet kansallisuuskysymykset*”. Kyseessä olikin suurempi entisen Neuvostoliiton alueella tapahtuva järjestelmätason muutos, joka ilmeni monin tavoin. Muutosten myötä valtioiden rajat ylittävien uhkien, kuten ympäristöongelmien, järjestäytyneen rikollisuuden sekä suurten siirtolaisliikkeiden, arvioitiin korostuvan. Hävittäjien soveltuvuutta tällaisten uhkien torjumiseen Rehn ei puheenvuorossaan kommentoinut, mutta vetosi parlamentaarisen neuvottelukunnan johtopäätökseen siitä, että vallinneessa tilanteessa tulisi huolehtia ”*vakaan ja turvallisuuspoliittiseen asemaamme nähden uskottavan ja teknisesti korkeatasoisen kansallisen puolustuskyvyn säilymisestä*.”¹⁹³

Neuvostoliiton sisäisen epävakauden katsottiin täten vaikuttavan Suomeenkin. Esimerkiksi Suojelupoliisi piti todennäköisenä, että Neuvostojärjestelmän vaikeudet johtaisivat Suomeen suuntautuvan siirtolais- ja pakolaismäärän kasvuun sekä järjestäytyneen rikollisuuden voimistumiseen. Yksimielisyyttä uhan todennäköisyydestä ei kuitenkaan ollut, sillä esimerkiksi rajavartiolaitos ei pitänyt suurien pakolaismäärien saapumista todennäköisenä.¹⁹⁴ Näiden uhkien pohjalta eduskunnassa kuitenkin peräänkuulutettiin kriisivalmiutta, joka vastaisi nykypäivänä kutakuinkin kokonaisturvallisuuden sanastoon kuuluvaa valmiutta. Kokonaisturvallisuuden sanaston mukaan valmius tarkoittaa tilaa, jossa erilaisten varautumistoimenpiteiden seurauksena kyetään vastaamaan erilaisiin uhkiin¹⁹⁵.

Uhkina pidettiin esimerkiksi Neuvostoliiton epävakaiden olojen leviämistä sen ulkopuolelle ja Itä-Euroopan epävakaudesta aiheutuvia hallitsemattomia pakolaisvirtoja. Tulkinnat näiden vaikutuksista Suomeen kuitenkin vaihtelivat. Pekka Haavisto (vihr.) ei pitänyt Neuvostoliiton epävarmuudesta kumpuavia uhkia lainkaan sotilaallisina ja totesi, että Neuvostoliiton sisäisen

¹⁹² PTK 157/1990 vp, E. Rehn, 15.12.1990, 5470.

¹⁹³ PTK 54/1991 vp, E. Rehn, 19.9.1991, 1569–1571.

¹⁹⁴ Ritvanen 2021, 147–149.

¹⁹⁵ Sanastokeskus 2017, 15.

kehityksen seuraukset ”*eivät varmasti tule merkitsemään ulospäin suuntautunutta sotilaallista aktiviteettia*”. Todennäköisempänä lopputuloksena Haavisto piti Neuvostoliiton alueiden itsehallinnon kasvamista ja Neuvostoliiton suurvalta-aseman purkautumista. Puolustusmäärärahojen kasvattaminen olisi Haaviston mukaan väärä lääke siinäkin tapauksessa, että Neuvostoliiton muutokset johtaisivat sen ulkopuolelle suuntautuviin pakolaisliikkeisiin.¹⁹⁶

Haavisto ei ollut ajatuksiensa kanssa yksin, vaan monet muutkin pitivät puolustusmäärärahojen nostamista vallinneessa tilanteessa tarpeettomana. Esimerkiksi vasemmistoliitto ja ruotsalainen kansanpuolue ehdottivat jo vuoden 1991 budjetin käsittelyssä yli 800 miljoonan markan leikkauksia puolustusbudjettiin, vedoten juuri Euroopan turvallisuustilanteessa tapahtuneisiin muutoksiin. Rkp:n eduskuntaryhmän puheenjohtaja Jörn Donner perusteli omaa 900 miljoonan markan leikkaus ehdotustaan puolustusmäärärahoihin uusilla uhkakuvilla todeten, että:

Sotilaallisten uhkakuvien sijaan turvallisuusriskiksi ovat nousseet ympäristön pilaantuminen sekä Eurooppaa sisäisesti jakava ja pohjoista ja etelää erottava sosiaalisen ja taloudellisen kehityksen epäsuhta. Asevarustelulla – edes tehokkaimmilla uusilla torjuntahävittäjillä – ei kyetä torjumaan näitä uhkia.¹⁹⁷

Turvallisuuskäsityksen laajentumisesta huolimatta Venäjä säilyi keskeisenä tekijänä Suomen turvallisuusympäristössä ja uhkakuvissa. Uhkia ei pidetty vain sotilaallisia tai ei-sotilaallisina, mutta molemmissa tapauksissa uhat liitettiin usein Venäjään. Juurisyynä pidettiin pääasiassa entisen Neuvostoliiton alueella vallinnutta epävarmuutta ja taloudellisia vaikeuksia. Uhkana pidettiin myös Venäjällä esiintyneitä ääri-ilmiöitä, kuten edellisessä luvussa käsiteltyä niin kutsuttua Žirinovski-ilmiötä. Sulo Aittoniemi (smp.) kiinnitti huomiota siihen, että puolustusministeri Rehn ja puolustusvoimien komentaja olivat esittäneet Žirinovski-ilmiön uhkana ja käyttäneet sitä perusteluna puolustusmäärärahoihin suunniteltuja leikkauksia vastaan. Aittoniemi piti tätä lyhytnäköisenä ja kysyi, ”*aikooko hallitus määritellä tulevaisuudessa puolustusvalmiutemme tason yleisen riittävyyden sijasta satunnaisten ilmiöiden perusteella?*”.¹⁹⁸

Rehn kiisti Aittoniemen väitteen ja totesi puolustussuunnittelun perustuvan ”*johdonmukaiseen pitkän aikavälin suunnitteluun*”. Rehn totesi kuitenkin pitävänsä perusteltuna, että hallitus oli huolissaan Suomen lähialueiden turvallisuustilanteen kehityksestä ja entisen Neuvostoliiton

¹⁹⁶ PTK 157/1990 vp, P. Haavisto, 15.12.1990, 5480–5482.

¹⁹⁷ PTK 157/1990 vp, H. Astala, 15.12.1990, 5477–5478.

¹⁹⁸ PTK 58/1992 vp, S. Aittoniemi, 14.5.1992, 1734–1736.

alueella esiintyvistä epävarmuustekijöistä. Näiden uhkaavuutta konkretisoivat entiseen Neuvostoliittoon jääneet suuret asevarannot, joille syntyivät itäisessä Euroopassa suuret markkinat. Žirinovski oli lopulta vain yksi Venäjällä esiintyvien ääri-ilmiöiden edustaja, mutta Rehn totesi pitävänsä itäisessä Euroopassa laajemminkin nähtyä kansallisuuskiihkoa sekä vähemmistöjen sortamista huolestuttavina ilmiöinä, joiden kehitystä seurattiin ja jotka olivat osa hallituksen turvallisuuspoliittista tilannekuvaa. Muina epävarmuustekijöinä pidettiin laajan turvallisuuskäsityksen mukaisia uhkia, kuten ympäristökatastrofeja, taloudellista epävarmuutta ja suuria siirtolaisliikkeitä, jotka olivat sidoksissa toisiinsa.¹⁹⁹ Suomen lähialueilla esimerkiksi Itämeren alueella sijaitsevien teollisuuslaitosten kunto ja ympäristövaikutukset olivat yksi huolenaihe, joka sai Suomessakin paljon huomiota.

Turvallisuuskäsityksen laajentumisesta ja uudenlaisten uhkakuvien esiinnoususta huolimatta turvallisuuspolitiikka säilyi vielä hyvin sotilaallisiin uhkiin painottuneena. Muista kuin luonteeltaan sotilaallisista uhista keskusteltiin aiempaa enemmän, mutta ne eivät vielä nousseet poliittiselle agendalle siinä määrin, että olisivat merkittävästi vaikuttaneet turvallisuuspolitiikan muodostumiseen. Valtiollisella tasolla toiminta esimerkiksi Suomea koskettavien laajojen ympäristöonnettomuuksien tai kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden saralla säilyi vielä varsin reaktiivisena. 1990-luvun alun kehitys kuitenkin pohjusti seuraavien vuosikymmenten kehitystä. Seuraavina vuosikymmeninä turvallisuuskäsitys laajentui entisestään ja käsitys turvallisuudesta kokonaisvaltaista toimintaa edellyttävänä ilmiönä nostettiin kokonaisturvallisuuden mukana Suomen turvallisuuspolitiikan perustaksi, joka tunnetaan myös maailmalla. Erityisesti 2000-luvun alussa erilaisten uhkakuvien muodostaminen ja asioiden turvallistaminen, eli asioiden määrittäminen turvallisuuskysymyksiksi, nousi poliittisesti merkittäväksi kiistakysymykseksi²⁰⁰.

Uhakuvien määrittämisessä onkin lopulta kyse poliittisesta toiminnasta. Asioiden turvallistamisella ja määrittämisellä uhiksi on myös konkreettisia seurauksia, esimerkiksi kyseiseen asiaan vaadittavien taloudellisten resurssien ja poliittisen painoarvon muodossa. Vielä 1990-luvun alussa sotilaalliset uhkakuvat säilyivät Suomen uhkakuvapolitiikassa johtavassa asemassa, joka osaltaan johtui turvallisuustilanteesta tapahtuneista muutoksista ja selkiytymättömästä tilanteesta. 2000-luvun alussa tilanne oli jo toisenlainen. Turvallisuustilanne oli verrattain vakiintunut, eikä sotilaallisia uhkia pidetty enää niin

¹⁹⁹ PTK 58/1992 vp, E. Rehn, 14.5.1992, 1734.

²⁰⁰ Limnell 2009, 461–462.

ajankohtaisina kuin vuosikymmentä aikaisemmin. Sotilaallisessa toiminnassa painopiste siirtyi länsimaissa entistä vahvemmin muun muassa kansainvälisen rikollisuuden ja terrorismin torjuntaan sekä länsimaiden ulkopuolella tapahtuvaan kriisinhallintaan, joka näkyi myös Suomessa. Tämä puolestaan antoi tilaa turvallisuuskäsityksen laajentumiselle kattamaan muita, kuin luonteeltaan sotilaallisia, uhkia entistä laajemmin. Suomessa sotilaalliset uhat eivät kuitenkaan menettäneet merkitystään, vaan säilyivät useisiin länsimaihin verrattuna merkittävässä asemassa. Osaltaan tähän vaikuttivat jo aiemmin mainitut syyt, kuten aiempien sotien kokemukset sekä puolustusvoimien merkittävä asema osana yhteiskuntaa.

4 Puolustuskyvyn kehittäminen ja taloudelliset resurssit

Hävittäjähankinta yhdistettiin keskusteluissa koko maanpuolustusratkaisun tulevaisuuteen. Asian merkitystä korostivat hävittäjien miljardiluokan kustannukset, joiden katsottiin vaikuttavan paitsi puolustusvoimien toimintaan ja rakenteisiin, myös koko valtiontalouteen. Eduskunnan tammikuussa 1992 myöntämä ensimmäinen hävittäjähankinnan tilausvaltuus oli arvoltaan 9,5 miljardia markkaa, eikä sisältänyt esimerkiksi koneiden tarvitsemia tukijärjestelmiä tai aseistusta. Valuuttakurssien ja indeksien muutosten myötä hankinnan todellinen hinta nousi lopulta merkittävästi suunniteltua korkeammaksi, eikä lopullista hintaa tiedetty vielä pitkään aikaan. Toimittajat Heikki Hiilamo ja Simo Sipola kuitenkin arvioivat jo vuonna 1995 hankintakustannusten nousseen noin 16 miljardiin markkaan²⁰¹. Tämänkaltaiset muutokset hankintakustannuksissa ovat kuitenkin ominaisia hävittäjähankintojen kaltaisille suurhankinnoille, joiden toteutus ja maksatukset ajoittuvat jopa vuosikymmenten ajalle.²⁰²

Erityisen merkittäväksi näkökulmaksi hävittäjien taloudellinen taakka nousi Suomen ajautuessa lamaan. Tässä luvussa tarkastellaan hankintojen taloudellisista vaikutuksista esitettyjä näkemyksiä, mikä oli keskeinen näkökulma hävittäjähankinnasta käydyissä keskusteluissa.

4.1 ”On kysymys siitä, rakastaako torjuntahävittäjiä vai rakastaako opiskelijoita” – 1990-luvun lama ja hävittäjien taloudellinen taakka

Keskeinen teema hävittäjähankinnasta käydyissä keskusteluissa oli hankinnan vaikutus jo valmiiksi vaikeuksissa olleelle kansantaloudelle. Hävittäjähankinnan saamasta huomiosta huolimatta todelliset kustannukset jättivät monille edustajille kysymysmerkkejä. Muun muassa Heikki Hiilamo ja Simo Sipola ovat kritisoineet päätöksentekoa hävittäjähankinnasta siitä, että edustajat joutuivat tekemään päätöksensä hankinnasta puutteellisin tiedoin²⁰³. Pääministeri Esko Aho (kesk.) puolestaan on myöhemmin vastannut väitteeseen todeten, etteivät edes hankinnan kiivaimmat vastustajat moittineet hallitusta tiedonpuutteesta. Ahon mukaan

²⁰¹ Hiilamo–Sipola 1995, 25.

²⁰² Hiilamo–Sipola 1994, 45, 62–68; Aho 2021, 82–85.

²⁰³ Hiilamo–Sipola 1994, 30–31.

ongelma johtui pääosin siitä, ettei monilla edustajilla ollut halua perehtyä päätöksen taustoihin riittävässä määrin.²⁰⁴

Todennäköisesti molemmat väitteet pitävät jossain määrin paikkansa. Esimerkiksi hallituksen budjettiesityksen yhteydessä esittämät perustelut hävittäjähankinnan tilausvaltuuksille olivat hankinnan mittakaava huomioon ottaen suppeat ja hankinnan on katsottu edellyttäneen laajempia perusteluja. Valtion tilintarkastajat ovat jälkikäteen moittineet hankinnan valmistelua siitä, ettei hävittäjähankinnasta kerrottu riittävästi vuosien 1992 ja 1993 budjettien yhteydessä. Lisäksi tilintarkastajat ovat ihmetelleet hävittäjähankinnan indekseistä kerrottuja niukkoja tietoja, jotka vaikeuttivat vaikutuksien arviointia.²⁰⁵ Toisaalta kiinnostus hävittäjähankintaa kohtaan hiipui nopeasti sen jälkeen, kun ensimmäinen tilausvaltuus oli myönnetty. Esimerkiksi vuoden 1993 budjetin eduskuntakäsittelyssä oppositiopuolueista sosiaalidemokraatit eivät vaatineet lainkaan muutoksia puolustusmenoihin, vihreät ja vasemmistoliitto puolestaan vaativat vain puolustusmenojen yleistä supistamista²⁰⁶.

On kuitenkin ymmärrettävää, että pääosan edustajien huomiosta veivät muut päivänpoliittiset asiat. Ylipäänsä puolustuspoliittisten asioiden painoarvo ei eduskunnan agendalla ollut kovinkaan merkittävä, ja asioihin paneutuivat syvällisesti vain muutamat edustajat. Valtiontalouden heikentyessä monien huomio keskittyi muihin asioihin, kuten valuuttapaon seurantaan, kaavailtuihin leikkauksiin sekä pankkisektorin vaikeuksiin. Esimerkkinä hävittäjähankintaan kohdistuneen kiinnostuksen hiipumisesta voidaan pitää myös vuoden 1994 budjetin käsittelyä, jolloin kauppa- ja teollisuusministeriön johto tarjoutui kertomaan hankintaan sisältyneiden vastakauppojen edistymisestä ulkoasiainvaliokunnalle, puolustusvaliokunnalle sekä valtiovarainvaliokunnan turvallisuus- ja puolustusjaostolle. Tässä vaiheessa valiokunnat kieltäytyivät tarjouksesta vedoten siihen, että toisella tilausvaltuudella oli jo tarvittava määrä kansanedustajia tukenaan. Käytännössä syynä oli myös se, että budjetti itsessään työllisti valiokuntia enemmän kuin tarpeeksi.²⁰⁷

Tarjous voidaankin nähdä myös näennäisenä avoimuutena, sillä budjettikäsittelyn aiheuttama työmäärä oli varmasti myös kauppa- ja teollisuusministeriön virkamiesjohdon tiedossa. Tällaisessa tilanteessa vastakauppojen etenemisen seuraaminen ei ollut eduskunnan työlistan kärkipäässä, vaan jäi toissijaiseksi päivänpolttavien asioiden takia. Eduskunnan keskusteluissa

²⁰⁴ Aho 2021, 60–61.

²⁰⁵ Hiilamo–Sipola 1995, 19.

²⁰⁶ Aho 2022, 165.

²⁰⁷ Hiilamo–Sipola 1994, 31.

hävittäjähankinnasta päähuomion saivat koneiden hankintaan tarvittu 9,5 miljardin markan ensimmäinen tilausvaltuus, joka myönnettiin vuoden 1991 budjetissa, sekä hävittäjien arvioidut käyttökustannukset.

Arvioihin hankinnan kokonaishinnasta ja hävittäjien elinkaaren aikaisista käyttökustannuksista liittyi huomattavaa epävarmuutta. Esko Ahon mukaan hankintaa koordinoanut hävittäjätyöryhmä oli kuitenkin jo heinäkuussa 1991 saanut tiedon puolustusministeriön laskelmista, joiden mukaan koko hankinta olisi toteutettavissa 12 miljardin markan tilausvaltuudella.²⁰⁸ Toukokuussa 1992 valtioneuvoston tehdessä päätöksen hävittäjän tyyppivalinnasta oli arvio hankinnan kokonaiskustannuksista noussut talouskehityksen myötä 13 miljardiin markkaan. Seuraavana vuonna, kun seuraavat tilausvaltuudet hyväksyttiin osana vuoden 1994 budjettia, oli ase- ja tukijärjestelmien hankintaan suunniteltu 3,5 miljardin markan määräraha noussut 4,4 miljardiin markkaan. Hankinnan kokonaiskustannukset nousivat täten jo tässä vaiheessa 13,9 miljardiin markkaan.²⁰⁹

Jo ennen taloustilanteen kärjistymistä ja varsinaisen laman alkua muutokset Euroopan turvallisuusympäristössä herättivät kysymyksiä puolustusvoimien kehittämisestä ja sen taustalla vaikuttaneista uhkakuvista. Keskusteluissa nostettiin esille erityisesti se, että samalla kun muut Euroopan maat vähensivät puolustusmäärärahojaan, oli Suomi valmistelemassa niiden huomattavaa kasvattamista hävittäjähankinnan myötä. Osmo Soininvaara (vihr.) teki vuoden 1990 keväällä tästä johtopäätöksen, että joko Suomen puolustuskyky ei aikaisemmin ollut riittävä suhteessa turvallisuusympäristöön tai turvallisuusympäristön muutoksen myötä uhka Suomea kohtaan on kasvanut. Molemmissa tapauksissa ratkaisu olisi kuitenkin sama – määrärahoja oli kasvatettava.²¹⁰

Vastauksessaan Soininvaaralle pääministeri Harri Holkeri (kok.) totesi, että ”*Suomi ei ole kasvattanut puolustuskykyään, vaan pyrkinyt ylläpitämään sen tason, jolla se on riittävä*”. Määrärahojen kasvun Holkeri katsoi johtuvan pääasiassa siitä, että aikaisemman suorituskyytason ylläpitäminen on jatkuvasti kalliimpaa, kun teknologia kallistuu kehittymisensä myötä. Holkeri vetosi myös Suomen laajaan pinta-alaan ja harvaan asutukseen,

²⁰⁸ Aho 2021, 59.

²⁰⁹ Aho 2021, 82–84.

²¹⁰ PTK 68/1990 vp, O. Soininvaara, 31.5.1990, 2111.

jonka takia riittävän puolustuskyvyn ylläpitämisestä aiheutuva ”*suhteellinen tehtävämme on jokaista Suomen kansalaista kohden keskimääräistä suurempi*”.²¹¹

Tilanteessa, jossa puolustusvoimien johtokin totesi, ettei Suomeen kohdistu akuuttia sotilaallista uhkaa, monet kansanedustajat pitivät hankintaa arvovalintana. Esimerkiksi Pekka Haavisto (vihr.) viittasi valtiovarainministeri Iiro Viinasen (kok.) puheenvuoroihin, joissa Viinanen oli perustellut hankinnan välttämättömyyttä ja sen rahoittamista lainanotolla, ja piti tätä selvänä merkinä hallituksen arvomaailmasta. Haavisto totesi itse pitävänsä esimerkiksi työttömyysturvaa sellaisena kysymyksenä, joka valtion on hoidettava kaikissa tilanteissa, vaikka lainarahalla.²¹²

Selkeimmin arvokysymys näkyi juuri siinä, miten edustajat suhtautuivat velkarahalla rahoitettavaan hankintaan, kun samanaikaisesti valmisteltiin merkittäviä leikkauksia muun muassa sosiaali- ja työttömyysturvaan. Anna-Liisa Jokinen (vas.), katsoi ettei suunniteltu hävittäjähankinta sopinut tilanteeseen, jossa yhtäältä Euroopan turvallisuustilanne oli parantunut kylmän sodan päättyessä ja toisaalta taloudellinen tilanne oli heikentymässä. Jokinen katsoi hankintaan suunniteltujen määrärahojen olevan paremmin käytettävissä monissa muissa käyttötarkoituksissa, mainiten esimerkiksi ympäristönsuojelun, rakentamisen asuntopulan helpottamiseksi sekä terveydenhuollon.²¹³

Konkreettisesti paine puolustusmäärärahojen leikkaamiseen alkoi tiivistyä jo vuoden 1991 aikana talouden näkymien heikentyessä. Valtiontalouden ajautuessa lamaan hallitus valmisteli suuria leikkauksia lähes kaikkiin valtion menoihin. Myös puolustusmäärärahoja leikattiin, joka aiheutti entistä enemmän kritiikkiä hävittäjähankintaa kohtaan. Valtiovarainministeri Viinanen puolusti hävittäjähankinnan tekemistä ja puolustusmäärärahojen nostamista sillä, että se ei tule kasvattamaan puolustusbudjettia koko kauppahintansa edestä. Viinasen mukaan hankinnassa oli kyse noin kymmenen vuoden hankkeesta, johon sisältyy myös puolustusvoimien muiden hankintojen karsiminen ja puolustusmäärärahojen supistaminen muilta osin. Keskeinen argumentti hävittäjien puolesta olivatkin hankintaan sisältyneet vastakaupat, joiden työllistävää vaikutusta Viinanen markkinoi keskeisenä.²¹⁴ Samaa viestiä toisti puolustusministeri Rehn, jonka mukaan ”*puolustusministeriössä on ymmärretty se, että meidän kaikin osin on*

²¹¹ PTK 68/1990 vp, H. Holkeri, 31.5.1990, 2111.

²¹² PTK 51/1991 vp, P. Haavisto, 17.9.1991, 1320.

²¹³ PTK 157/1990 vp, A.-L. Jokinen, 15.12.1990, 5484–5486.

²¹⁴ PTK 51/1991 vp, I. Viinanen, 17.9.1991, 1321–1322.

osallistuttava säästötalkoisiin”.²¹⁵ Juuri taloudellinen tilanne, jossa työttömyys oli nopeassa kasvussa ja samanaikaisesti valmisteltiin huomattavia leikkauksia valtion menoihin, sai monet kyseenalaistamaan hävittäjähankinnan mielekkyyttä.

Opposition kritiikki hävittäjähankintaa kohtaan voimistui taloustilanteen heikentyessä ja erityisesti taloutta koskevat keskustelut muuttuivat kärkkäämmiksi. Tämä näkyi selvästi hävittäjähankintaa kriittisesti suhtautuneiden edustajien puheenvuorojen koventumisessa. Valtiontalouden ajautuessa syvään lamaan keskusteluissa kritisoitiin esimerkiksi suunnitellun hankinnan laajuutta ja hävittäjien tosiasiallista tarpeellisuutta. Taloudellinen tilanne korosti aiemmissa luvuissa käsiteltyjä eriäviä tulkintoja turvallisuustilanteen kehityksestä ja Suomeen kohdistuneista uhista.

Erityisen kärkkäästi hallituksen talouslinjaa kommentoi Heli Astala (vas.), joka katsoi vuoden 1992 budjettiesityksen kuvastavan hallituksen arvomaailmaa, jonka Astala tiivistä sanoin *”köyhät kyryryn, ammattiyhdistysliikkeen selkäranka nurin, hyvinvointivaltion palveluvarustus samoin*”. Astala piti hävittäjiä hukkainvestointina ja katsoi porvarihallituksen arvottavan hävittäjät esimerkiksi opiskelijoita tärkeämmiksi, vaikka koulutus ja opiskelijoiden toimeentulon tukeminen olisivat nimenomaan olleet investointeja tulevaisuuteen. Astala kuvasi asiaa toteamalla, että *”opiskelijat olisivat kuitenkin varmempia ja turvallisempia tulevaisuuden rakentajia ja Suomen turvaajia kuin kylmät ja hengettömät hävittäjät*”.²¹⁶ Puheenvuoro kuvasti budjettiesityksen aiheuttamaa huolta valtiontalouden tilasta ja kipeistä leikkauksista. Keskustelussa opposition puheenvuorot olivat poikkeuksellisen kärkkäitä ja tunteisiin vetoavia.

Opposition suhtautuminen hallituksen talouspolitiikkaan ja budjettiesityksiin oli poikkeuksellisessa tilanteessa erityisen kriittistä. Valtiontalouden alamäki ja kipeiksi tunnustetut leikkaukset herättivät runsaasti keskustelua, jossa hävittäjähankinta oli vain yksi juonne. Vuoden 1992 budjettiesityksen käsittelyssä esimerkiksi Antti Kalliomäki (sd.) kuvasi hallituksen talouspolitiikkaa näköalattomaksi ja katsoi sen vievän Suomea kohti konkurssia. Puheenvuorossaan Kalliomäki totesi leikkaukset tarpeellisiksi, mutta katsoi hallituksen esitysten olleen sattumanvaraisia ja kohdistuneen väärin. Syvempää tarkastelua Kalliomäki kaipasi juuri puolustusministeriön menoihin, joihin sisältyi hallituksen esitys 9,5 miljardin markan tilausvaltuudesta hävittäjähankinnan aloittamiseksi. Kalliomäki kritisoi hallituksen toimintatapaa hävittäjähankinnan rahoituksessa ja peräänkuulutti lisätietoa hankinnan

²¹⁵ PTK 152/1991 vp, E. Rehn, 18.9.1991, 1408–1409.

²¹⁶ PTK 51/1991 vp, H. Astala, 17.9.1991, 1379–1381.

kokonaishinnasta. Erityisesti hän kyseenalaisti, miksi eduskunnan odotettiin vallinneessa turvallisuus- ja taloustilanteessa sitoutuvan seuraavalle vuosikymmenelle asti ulottuvaan hävittäjähankintaan.²¹⁷

Kalliomäen puheenvuoro oli yksi esimerkki siitä, kuinka asenteet hävittäjähankintaa kohtaan koventuivat taloustilanteen heikentyessä. Kalliomäki oli itse jäsenenä sekä vuosien 1986–1987 parlamentaarisessa puolustuspoliittisessa toimikunnassa että vuosien 1989–1991 parlamentaarisessa puolustuspoliittisessa neuvottelukunnassa, jotka olivat arvioineet turvallisuustilanteen kehitystä ja puolustusvoimien kehitystarpeita²¹⁸. Juuri puolustuspoliittinen toimikunta oli vuonna 1986 yksimielisesti arvioinut ilmapuolustuksen ylläpitämisen välttämättömäksi turvallisuustilanteen kehityksestä huolimatta ja esittänyt vanhentuneiden hävittäjien korvaamista ennen vuosituhannen vaihdetta.

Hävittäjähankinnan kritiikissä korostui myös tarve turvallisuusympäristön kehityksen ja sotilaallisen tarpeen seurannalle. Euroopassa tapahtuneita muutoksia pidettiin niin nopeina, ettei niiden vaikutusta voitu vielä täysin arvioida. Erityisesti vasemmistoliiton edustajat halusivat lisää aikaa kehityksen seurannalle ja sotilaallisen tarpeen arvioinnille ennen hävittäjistä tehtävää hankintapäätöstä. Esimerkiksi Pauli Uitto (vas.) ehdotti jo vuoden 1990 keväällä, että hävittäjähankinta jäädytettäisiin kymmeneksi vuodeksi, jolloin Euroopan turvallisuustilanteen kehitys olisi selventynyt. Uitto perusti ehdotuksen näkemykseensä, jonka mukaan ilmavoimien käytössä olleet Draken- ja MiG-21-hävittäjät säilyisivät käyttökuntoisina vuoteen 2004 asti.²¹⁹

Hallituksen näkemys koneiden käyttöiästä oli hyvin erilainen. Vastauksessaan Uittolle puolustusministeri Ole Norrback (r.) totesi puolustusvoimien laskeneen käytössä olleiden koneiden vanhentuvan asteittain 1990-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Koneiden hankintaa ei myöskään pidetty aivan yksinkertaisena, vaan lähtökohtana oli, että hankinnan valmistelu, koneiden vertailu ja tarvittavien päätöksien tekeminen tulisi viemään vuosia. Norrbackin näkemyksen mukaan valmistelut olisikin ollut syytä aloittaa jo aiemmin, sillä jo tässä vaiheessa oltiin jäljessä tarvittavasta aikataulusta.²²⁰ Aikataulua käytössä olleiden hävittäjien uusimiseksi kommentoi myöhemmin myös Norrbackin seuraaja, puolustusministeri Elisabeth Rehn (r.). Vuoden 1992 puolustusbudjetin käsittelyssä Rehn painotti sitä, että vanhat hävittäjät ovat

²¹⁷ PTK 51/1991 vp, A. Kalliomäki, 17.9.1991, 1278–1281.

²¹⁸ ”Antti Kalliomäki”. Eduskunnan verkkosivut. <<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/166.aspx>>, [luettu 16.4.2023].

²¹⁹ PTK 68/1990 vp, P. Uitto, 31.5.1990, 2109–2110.

²²⁰ PTK 68/1990 vp, O. Norrback, 31.5.1990, 2110.

väistämättä poistumassa käytöstä vuodesta 1995 alkaen. Hankintapäätös uusista hävittäjistä olisi Rehnin mukaan tehtävä viimeistään vuonna 1992, jotta koneiden ja tarvittavien tukijärjestelmien valmistamiselle, käyttöönotolle ja kouluttamiselle jää riittävästi aikaa. Muuten riskinä olisi ilmavoimien ajautuminen tilanteeseen, jossa kalustoa poistuu käytöstä eikä korvaavaa ole saatavilla.²²¹

Toinen keskeinen teema hävittäjähankinnan taloudellisen vaikutuksen kritiikissä oli se, että puheenvuoroissa vedottiin siihen, mihin kaikkeen tärkeämmäksi katsottuun hankintaan vaadittava rahoitus olisi käytettävissä. Leikkaustarpeista käyty keskustelu jakautui pitkälti puoluelinjojen mukaisesti ja hävittäjähankinta nostettiin usein esiin ratkaisuna, jolla kipeiksi koetut vaihtoehdot voidaan välttää. Vaihtoehtoja esitettiin kunkin edustajan ja puolueen omista intresseistä käsin. Esimerkiksi Sulo Aittoniemi (smp.) kommentoi keskusteluissa esitettyjä ehdotuksia hävittäjähankinnasta säästettävien rahojen vaihtoehtoisista käyttötarkoituksista toteamalla, että ehdotuksien perusteella säästettävä summa ”*on osoittautunut varsin riittoisaksi, niin että mieleeni tulee Raamatun kertomus viidestä leivästä ja kahdesta kalasta*”.²²²

Keskusteluissa esimerkiksi Erkki Pulliainen (vihr.) totesi vihreiden sitoutuneen hallituksen peräänkuuluttamiin taloustalkoisiin ja totesi säästötavoitteiden saavuttamisen olevan helppoa, kun vain poistetaan hävittäjähankinnat sekä suunnitellut moottoritiehankkeet budjetista.²²³ Pulliainen näki lama-ajan leikkaukset ja edessä olleen talouden rakenneuudistuksen mahdollisuutena siirtyä kohti vihreiden ajamaa ympäristövaikutuksiltaan kestävämpää yhteiskuntaa. Vasemmistoliiton ja sosiaalidemokraattien edustajat puolestaan pitivät hävittäjähankinnan yleensä vastineena sosiaali- ja terveystalouteen. Esimerkiksi Sinikka Hurskainen (sd.) luetteli omassa puheenvuorossaan hallituksen esittämiä toimenpiteitä, joiden katsottiin heikentävän sosiaaliturvaa ja rinnasti nämä suoraan hävittäjähankintaan. Hurskainen puolusti sosiaalimenojen tärkeyttä ja katsoi, että ”*hallitus on vetänyt budjetissa olevia säästöesityksiään hihasta ajattelematta todellisuudessa niiden taloudellisia vaikutuksia*”.²²⁴

Puoluepoliittinen kanta ei kuitenkaan täysin sanellut suhtautumista hävittäjähankintaan. Esimerkiksi Ulpu Iivari (sd.) oli samoilla linjoilla puolueensa valtavirran kanssa pitäessään hallituksen talouspoliittista linjaa täysin vääränä, todeten sen johtavan laman syvenemiseen, työttömyyden lisääntymiseen ja tarvittavien taloudellisten rakennemuutosten puuttumiseen.

²²¹ PTK 122/1991 vp, E. Rehn, 9.1.1991, 4287–4290.

²²² PTK 122/1991 vp, S. Aittoniemi, 9.1.1992, 4295–4296.

²²³ PTK 52/1991 vp, E. Pulliainen, 18.9.1991, 1419.

²²⁴ PTK 52/1991 vp, S. Hurskainen, 18.9.1991, 1495.

Iivari kuitenkin totesi olevansa eri mieltä puolueensa puolustuspoliittisesta kannasta. Sosiaalidemokraattien eduskuntaryhmä esitti hävittäjien hankintapäätöksen lykkäämistä vuodella talous- ja turvallisuustilanteen kehittymisen seuraamiseksi. Iivari ei kannattanut ehdotusta, vaan vetosi parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan sekä edellisen hallituksen päätöksiin hävittäjäkaluston uusimisen välttämättömyydestä. Iivari katsoi, että hankinnan lykkäämisellä olisi lisäksi kielteisiä vaikutuksia myös vastakauppojen toteutumiseen, joka vastoin sosiaalidemokraattien tavoitteita heikentäisi työllisyystilannetta entisestään.²²⁵

Erityisesti sosiaalidemokraattien linja hävittäjähankinnassa oli jakautunut. Sosiaalidemokraatit olivat suurin oppositiopuolue ja enemmistö puolueen eduskuntaryhmästä suhtautui hankintaan kielteisesti. Hankinnasta käytyihin keskusteluihin osallistuivat puolueen edustajista kuitenkin pääasiassa vain Ulpu Iivari ja Paavo Lipponen, jotka molemmat kannattivat hävittäjähankintaa.

Jakautuminen näkyi myös äänestystuloksessa 9,5 miljardin markan tilausvaltuudesta, joka hyväksyttiin lopulta äänin 99 puolesta, 68 vastaan ja 17 tyhjää. Hävittäjähankintaa aktiivisimmin vastustaneet vihreät ja vasemmistoliitto äänestivät hallituksen esitystä vastaan. Oppositiopuolue SDP:n ja pääministeripuolue keskustan äänet puolestaan jakoutuivat. Sosiaalidemokraattien enemmistö äänesti esitystä vastaan, mutta yhdeksän edustajaa – mukaan lukien hankinnan puolesta puhuneet Lipponen ja Iivari – äänesti tyhjää. Keskustan eduskuntaryhmästä seitsemän edustajaa äänesti tyhjää. Mielenkiintoisena yksityiskohtana keskustan ministerit Eeva Kuuskoski ja Tytti Isohookana-Asunmaa äänestivät kumpikin tilausvaltuutta vastaan, mutta kertoivat painaneensa vahingossa punaista. Ministereistä juuri Kuuskoski, Isohookana-Asunmaa ja Sirpa Pietikäinen (kok.) olivat puolustusministeri Rehnin mukaan hallituksessa suhtautuneet hankintaan erittäin kriittisesti.²²⁶

Myös hallituksen mainostamat hävittäjien vastakaupat nousivat esiin useissa puheenvuoroissa. Hallituksen puheenvuoroissa vastakaupat olivat keskeinen argumentti hävittäjähankinnan toteuttamisen puolesta. Vastakaupoilla tarkoitettiin hävittäjähankintaan sisältynyttä ehtoa, jossa koneiden myyjä sitoutui kauppahintaa vastaavien vastaostojen järjestämiseen suomalaiselta teollisuudelta. Vastakauppojen kautta hankintaa markkinoitiin investointina suomalaisen vientiteollisuuden elvyttämiseksi ja sen kilpailukyvyn parantamiseksi. Esimerkiksi vastakaupoista syntyvien kauppasuhteiden kuvattiin avaavan uusia vientimahdollisuuksia

²²⁵ PTK 120/1991 vp, U. Iivari, 8.12.1991, 4186–4187.

²²⁶ Aho 2021, 61–63; Rehn 1998, 55–56.

Suomen korkean teknologian vientiteollisuudelle.²²⁷ Nimenomaan vientiteollisuuden tukemista ja elpymistä pidettiin tärkeänä. Hallitus pitikin yhtenä vastakauppojen merkittävänä etuna sitä, että ne mahdollistavat vientiteollisuuden tukemisen ilman, että vaihtotase heikkenee.²²⁸ Pentti Sainion mukaan Ahon hallituksen ympäristöministeri Sirpa Pietikäinen (kok.) on myöhemmin kertonut erityisesti Ahon ja Viinasen ajaneen vastakauppoja voimakkaasti ja uskoneen vahvasti niiden taloutta elvyttävään vaikutukseen²²⁹.

Vastakaupat epäilyttivät useita edustajia ja koko järjestelyn mielekkyyttä kyseenalaistettiin. Esimerkiksi vihreät pitivät erikoisena, että työllisyyden tueksi tarkoitettuja rahoja täytyi hävittäjähankinnan vastakauppojen muodossa kierrättää ulkomaiden kautta. Satu Hassi (vihr.) totesi vihreiden vastustavan tällaista kierrätykseksi kutsumaansa menettelytapaa.²³⁰ Vastakauppoja pidettiin yleisemminkin kyseenalaisena toimintatapana, jonka hyödyllisyydestä ja todellisesta merkityksestä ei ollut selvyttä. Myös Pirjo-Riitta Antvuori (kok.) piti vastavuoroista kaupankäyntiä periaatteellisesti ongelmallisena ja haavoittuvaisena toimintatapana, ja totesi olevansa epävarma hävittäjähankinnan perusteluista vallinneessa tilanteessa.²³¹ Kielteisesti vastakauppajärjestelyihin suhtautuivat myös valtion tilintarkastajat, jotka totesivat vuoden 1994 tarkastuskertomuksessa, että ”*sinänsä koko vastakauppajärjestelmää on pidettävä luonnottomana ilmiönä vapaakauppaan suuntautuvassa maailmankaupassa*”. Samalla kuitenkin tiedostettiin järjestelyn yleisyys ympäri maailmaa erityisesti asehankinnoissa, jonka takia järjestely katsottiin perustelluksi Hornet-hankinnan yhteydessä. Tilintarkastajat kuitenkin kritisoiivat järjestelyä siihen liittyneestä salailusta, joka vaikeutti viranomaisvalvontaa.²³²

Vastaostoihin kohdistui paljon mielenkiintoa vielä hankintapäätöksen jälkeen. Pirjo-Riitta Antvuori (kok.) esitti jo vuoden 1992 lopulla suullisen kysymyksen vastaostojen etenemisestä ja viittasi siinä siihen, ettei vastaostoista ollut tullut julkisuuteen juuri ollenkaan tietoa. Mielenkiinto jatkui myös seuraavina vuosina, jolloin eduskunnassa käydyt keskustelut hävittäjähankinnasta keskittyivät pitkälti juuri vastakauppojen edistymiseen ja sen seurantaan. Edustajien kysymysten perusteella vaikutti siltä, ettei vastakaupoista saatu juuri tietoa tai ainakaan se ei tavoittanut kaikkia kansanedustajia.

²²⁷ PTK 52/1991 vp, E. Rehn, 18.9.1991, 1461.

²²⁸ PTK 25/1992 vp, O. Norrback, 19.3.1992, 883–884.

²²⁹ Sainio 2016, 73.

²³⁰ PTK 120/1991 vp, S. Hassi, 8.12.1991, 4148–4149.

²³¹ PTK 122/1991 vp, P.-R. Antvuori, 9.1.1992, 4290–4291.

²³² K 11/1995 vp, Valtiontilintarkastajain kertomus vuodelta 1994, 231.

Vuosien kuluessa alkoi kuitenkin käydä selväksi, että vastakaupat osoittautuivat toimintatapana ongelmalliseksi ja taloudelliselta merkitykseltään vähäisemmiksi, kuin oli toivottu ja hallitus oli lausunnoissaan uskotellut²³³. Täysin merkityksettömiä ne eivät kuitenkaan olleet, sillä vientiteollisuuden elpyminen alkoi 1990-luvun puoliväliin mennessä ja nosti Suomea lamasta. Yhtenä markkina-alueena juuri Yhdysvallat kasvoi huomattavasti aiemmasta. Tätä voidaan toisaalta pitää myös luonnollisena, kun aiemmin vahvasti idänkauppaan nojannut Suomen kansantalous joutui etsimään uusia markkina-alueita Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen.

4.2 Maanpuolustusratkaisun tulevaisuus?

Taloustilanteen vaikeus ja hävittäjähankinnan vaikutukset valtiontalouteen tunnistettiin myös opposition ulkopuolella ja hävittäjähankintaa kannattaneiden joukossa. Puolustusvoimien varustelutilanteeseen liittyvät vaikeudet oli tunnistettu jo tammikuussa 1991 valmistuneessa parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan arviossa puolustusvoimien tilasta. Neuvottelukunta katsoi maavoimien muodostavan edelleen Suomen puolustusratkaisun rungon. Maavoimien varustelutilanteessa oli kuitenkin huomattavia puutteita, joita ei ollut maavoimien hankintaohjelmista huolimatta pystytty korjaamaan.²³⁴

Taloustilanteen heikentyessä ja hävittäjähankinnan viedessä suuren osan puolustusmäärärahoista huoli puolustusratkaisun tulevaisuudesta näkyi esimerkiksi siinä, että eduskunnan keskusteluissa esitettiin vaihtoehtoisia ratkaisuja tai hankintamalleja ilmapuolustuksen toteuttamiselle. Esimerkiksi kristillisen liiton eduskuntaryhmän näkemys oli, että turvallisuustilanne oli parantunut siinä määrin, että suunnitellusta hävittäjämäärästä voitaisiin taloustilanteen vuoksi tinkiä ja tilanteessa tulisi käydä laajempaa keskustelua hävittäjähankinnasta.²³⁵

Hävittäjien määrä oli kysymys, joka nostettiin keskusteluissa esiin useaan otteeseen. Hallitus perusteli määrää sillä, että puolustushallinto oli arvioinut 60 hävittäjää koko Suomen puolustamiseen vaadituksi minimimääräksi. Tarvittuun määrään vaikuttivat puolustusministeri Rehnin mukaan paitsi Suomen maantieteellinen laajuus, myös se, etteivät kaikki koneet olleet milloinkaan samanaikaisesti käytössä. Koneita käytettiin tehtävävalmiuden lisäksi esimerkiksi

²³³ Ks. esim. Valtiontalouden tarkastusvirasto, 1999; Lehto–Pulkkinen 2001; Tahvanainen–Tiilikka 2000.

²³⁴ Sainio 2016, 37–40.

²³⁵ PTK 51/1991 vp, B. Kallis, 17.9.1991, 1301–1305.

koulutukseen ja ne vaativat myös säännöllistä huoltoa. Rehnin mukaan määrä oli mitoitettu nimenomaan riittäväksi Suomen ilmatilan valvontaan sekä osoitukseksi Suomen puolustusvalmiudesta.²³⁶

Kaikki eivät näitä argumentteja hyväksyneet. Jaakko Laakso (vas.) kritisoi Rehnin perusteluja ja totesi Suomen pärjänneen kylmän sodan ajan suurvaltojen vastakkainasettelun keskellä 40 hävittäjällä ja vetosi sotilasasiantuntijoiden arvioihin siitä, ettei suunnitellulla hävittäjämäärällä olisi kriisitilanteessa sotilaallista merkitystä. Sitä, keitä puheenvuorossa mainitut sotilasasiantuntijat olivat, Laakso ei puheenvuorossaan avannut. Todennäköisesti Laakso viittasi esimerkiksi jo aiemmin mainitun kenraali evp. Veikko Vesterisen julkisuudessa esittämään kritiikkiin. Tämän perusteella Laakso katsoi, että hävittäjiä voitaisiin hankkia vähemmän hankinnan perusteluiksi esitettyjen tarpeiden, eli ilmavalvonnan ja ilmapuolustuksellisen pelotteen ylläpitämiseksi.²³⁷ Myös Arja Ojala (sd.) kritisoi perusteluja määrästä ja vetosi sotilailta kuulemiinsa eriäviin näkemyksiin tarvittavasta määrästä. Ojala kiinnitti huomiota siihen, että vaikka hävittäjähankinta suoritettaisiin suunnitellusti, olisi ilmavoimien hävittäjäkalustossa katvetta hävittäjien toimituksen aikana, jolloin käytössä olisi vain kaksi laivueellista kolmesta.²³⁸

Toisena vaihtoehtona esitettiin hankinnan siirtämistä. Asian nosti esiin esimerkiksi Pekka Leppänen (vas.), jonka mukaan pelkällä hankinnan siirtämisellä vuoteen 1994 säästettäisiin noin kolme miljardia markkaa.²³⁹ Sitä, mistä säästö koostui Leppänen ei puheenvuorossaan kommentoinut, vaikka hävittäjien tarve ei siirtämisellä mihinkään poistunut. Siirtämistä pidettiin muissa puheenvuoroissa tarpeellisena myös siksi, että se antaisi mahdollisuuden turvallisuustilanteen kehityksen seurannalle ja tarkemmalle arvioinnille. 1990-luvun ensimmäisinä vuosina Euroopassa tapahtuneet muutokset olivat vielä keskeneräisiä, eikä tulevaisuuden suunnasta ollut selvyttä.

Vaihtoehtoisiksi ratkaisuiksi esitettiin myös käytettyjen hävittäjien hankintaa ja jopa puolustusyhteistyön tiivistämistä. Pekka Haavisto (vihr.) esitti jo syyskuussa 1991 ajatuksen yhteistyön tiivistämisestä Ruotsin kanssa. Haavisto katsoi, että puolueeton Ruotsi, jolla oli vahvat ilmavoimat, voisi olla Suomelle mahdollinen kumppani yhteiseen ilmavalvontaan. Haavisto esitti myös ajatuksen puolustuksen hankkimisesta ostopalveluna Ruotsista, mutta

²³⁶ PTK 122/1991 vp, E. Rehn, 9.1.1992, 4293, 4295.

²³⁷ PTK 54/1991 vp, J. Laakso, 19.9.1991, 1572–1573.

²³⁸ PTK 122/1991 vp, A. Ojala, 9.1.1992, 4294–4295.

²³⁹ PTK 52/1991 vp, P. Leppänen, 18.9.1991, 1457–1458.

ajatus tyrmättiin nopeasti.²⁴⁰ Mahdollisuutena esitettiin myös puolustusyhteistyön syventämistä hävittäjien vuokraamisen muodossa. Tässäkin tapauksessa Ruotsia pidettiin vaihtoehtona Suomen ja Ruotsin läheisen suhteen sekä Ruotsin laajojen ilmavoimien vuoksi.²⁴¹

Erityisen kielteisesti Haaviston ajatukseen puolustuspalveluiden ostamisesta suhtautui jatkosodassa itsekin palvelut Maunu Kohijoki (kok.), jonka mukaan ehdotus oli ”*kevytmielistä, edesvastuutonta ajattelua ja puhumista*”.²⁴² Omiin kokemuksiinsa peilaten Kohijoki piti investointeja välttämättöminä – jopa liian matalina – puolustuskyvyn ylläpitämiseksi. Kohijoen mukaan oli selvää, että Suomen täytyi itse pitää puolustuskyvystään huolta, sillä mikään muu maa ei sitä tulisi tekemään.²⁴³

Ruotsia piti houkuttelevana vaihtoehtona myös Paavo Lipponen (sd.), joka ei kuitenkaan mennyt ehdotuksissaan aivan yhtä pitkälle. Lipponen näki Suomen ja Ruotsin jakavan yhteisen vastuun Itämeren ilmatilasta, ja piti Ruotsia oleellisena tekijänä arvioitaessa Itämeren ilmapuolustusta. Lipposen argumentti perustui kuitenkin ennemminkin siihen, että Suomen tulisi valita hävittäjäkseen ruotsalainen JAS Gripen, jossa Lipponen näki paljon kehityspotentiaalia sekä mahdollisuuden osallistua koneen jatkokehittämiseen. Tärkeänä Lipponen piti myös sitä, että Ruotsilla olisi vahva kannustin pitkäkestoiseen yhteistyöhön nimenomaan Suomen kanssa maiden läheisyyden ja yhteisten intressien takia. Tämän pohjalta Lipponen oli valmis ehdottamaan lähtemistä ”*strategiseen allianssiin Ruotsin kanssa, jos tietyt ehdot täyttyvät*”, joka voisi johtaa puolustuspoliittisen yhteistyön syventymiseen maiden välillä. Lipposen silmissä ruotsalainen vaihtoehto olisi ollut Suomelle selkeä valinta, johon hän kannusti toteamalla: ”*och vad skulle jag säga; ge JAS en chans.*”²⁴⁴

Ajatukset puolustusyhteistyön tiivistämisestä eivät kuitenkaan johtaneet juuri mihinkään konkreettiseen. Käytännössä yhteistyön tiivistämiselle nähtiin monia esteitä. Jo muutamia viikkoja myöhemmin puolustusministeri Rehn torppasi ajatukset puolustusyhteistyön syventämisestä Ruotsin kanssa toteamalla julkisesti, ettei sotilaallista yhteistyötä ollut suunnitteilla.²⁴⁵

²⁴⁰ PTK 51/1991 vp, P. Haavisto, 17.9.1991, 1320.

²⁴¹ PTK 122/1991 vp, E. Helle, 9.1.1992, 4290.

²⁴² PTK 120/1991 vp, M. Kohijoki, 8.12.1991, 4170–4172.

²⁴³ PTK 52/1991 vp, M. Kohijoki, 18.9.1991, 1511–1514.

²⁴⁴ PTK 122/1991 vp, P. Lipponen, 9.1.1992, 4296–4298.

²⁴⁵ HS 24.1.1992, ”Elisabeth Rehn totesi, että sotilaallista yhteistyötä ei suunnitella.”

Hankinnan tiedostettiin väistämättä vaikuttavan puolustusvoimien rahoitukseen ja muuhun toimintaan. Jo vuoden 1990 lopulla parlamentaarisessa puolustuspoliittisessa neuvottelukunnassa vasemmistoliittoa edustaneet puoluesihteerit Matti Viialainen ja Jorma Hentilä olivat jättäneet neuvottelukunnan mietinnöstä eriävän mielipiteen. Hentilä ja Viialainen pitivät puolustusvoimille 1990-luvuksi kaavailtuja määrärahaesityksiä taloudellisesti epärealistisina ja niiden sotilaspoliittisia perusteluja epäuskottavina. Neuvottelukunnan suurimmat esitykset olivat kymmenen jääkäriprikaatin varustaminen ja kaikkien torjuntahävittäjien korvaaminen, joiden Viialainen ja Hentilä katsoivat edellyttävän puolustusmäärärahojen korottamista. Erityisesti vallinneessa taloustilanteessa, jossa valtiontalouden näkymät olivat heikentymässä, Viialainen ja Hentilä eivät pitäneet hankintasuunnitelmia ja määrärahaesityksiä kannatettavina.²⁴⁶

Hävittäjien taloudellinen taakka tiedostettiin myös hallituksessa. Esimerkiksi valtiovarainministeri Viinanen totesi hävittäjähankinnan pitävän sisällään sen, että puolustusvoimien määrärahoja ylipäänsä tullaan supistamaan.²⁴⁷ Puolustusministeri Rehn puolestaan totesi useissa puheenvuoroissaan puolustushallinnon tiedostaneen edessä olevat leikkaukset ja totesi hallinnonalan suhtautuvan niihin ymmärtäväisesti. Puolustaessaan hävittäjähankintaa Rehn vetosi erityisesti siihen, että puolustushallinto oli yksi ainoista hallinnonaloista, joka oli pysynyt sille asetetuissa menokehyksissä ja jopa onnistunut alentamaan menojaan. Rehn vetosi puolustushallinnon velvollisuudentuntoon ja siihen, kuinka puolustusministeriössä oli tarkkaan arvioitu minimitaso, jolla hallinnonalan oleelliset ja lakisääteiset tehtävät pystyttiin suorittamaan.²⁴⁸ Keskustelussa puolustushallinnon säästötoimenpiteiden merkityksen katsottiin korostuvan sen takia, että Suomen puolustusmäärärahat olivat jo pitkään olleet kansainvälisellä tasolla matalat. Esimerkiksi Rehnin mukaan Suomen puolustusmenojen bkt-taso oli yksi läntisten teollisuusmaiden matalimmista.²⁴⁹

Lopulta hallinnonalan säästötoimet johtivat siihen, että puolustusvaliokunnassa huolestuttiin hävittäjähankinnan ja leikkauksien vaikutuksista puolustusvoimien toimintaan. Puolustusvaliokunta antoi valtiovarainvaliokunnalle lausunnon, jossa tuotiin esiin valiokunnan huoli säästötoimien hallitsemattomasta täytäntöönpanosta sekä siitä, ettei säästötoimien

²⁴⁶ Komiteamietintö 1990:57, eriävä mielipide, 68–71; Virta 2001, 32–34.

²⁴⁷ PTK 51/1991 vp, I. Viinanen, 17.9.1991, 1321–1322.

²⁴⁸ PTK 52/1991 vp, E. Rehn, 18.9.1991, 1408–1409.

²⁴⁹ PTK 54/1991 vp, E. Rehn, 19.9.1991, 1569–1571.

kansantaloudellisia vaikutuksia ollut huomioitu riittävästi. Erityisen huolissaan oltiin suunnitelluista puolustusvoimien henkilöstön lomauttamisista sekä varuskuntien sulkemisista. Näiden välttämiseksi lausunnossa, jonka oli allekirjoittanut valiokunnan 10 jäsentä, suositeltiin epäsuorasti hävittäjähankinnan lykkäämistä. Valiokunnassa asiasta ei kuitenkaan oltu yksimielisiä, esimerkiksi puheenjohtaja Kalevi Lamminen (kok.) todetessa lykkäysajatuksen epärealistiseksi ja pitävänsä lausuntoa ”tyhmänä”.²⁵⁰ Lausunto kuitenkin kuvasti huolta, jonka puolustushallintoon kohdistuneet leikkaukset ja hävittäjähankinnan kasvava osuus puolustusmenoista eduskunnassakin aiheuttivat.

Myös muiden puolustushaarojen määrärahatilanne herätti huolta jo ennen laman aiheuttamia määrärahaleikkauksia. Jo vuonna 1990 keskusteluissa tuotiin esiin huoli muiden puolustushaarojen tilanteesta. Puolustushallinnon suunnitelmissa 1980- ja 1990-luvun taitteessa materiaalihankintojen painopisteenä oli paitsi ilmavoimien kaluston uudistaminen, myös maavoimien materiaallisen valmiuden parantaminen. Taloudelliselta mittaluokaltaan valtava hävittäjähankinta herätti kuitenkin huolen siitä, että hävittäjät söivät muiden puolustushaarojen tarpeiden täyttämiseen vaaditut määrärahat. Useat edustajat tunnistivat maavoimat edelleen keskeisiksi Suomen puolustusratkaisussa ja huolestuivat etenkin maavoimien varustelutilanteesta sekä sen kehityksestä. Huolensa ilmaisi esimerkiksi Heikki Järvenpää (kok.) kysyessään pitkö puolustusministeri tärkeämpänä maavoimien hankintojen viimeistelemistä vai lentokaluston uusimista. Puolustusministeri Norrback (r.) kiersi kysymyksen, mutta totesi kuitenkin, että ilmavoimien kasvavasta merkityksestä huolimatta Suomen puolustus olisi syvässä kriisitilanteessa lopulta riippuvainen maavoimista.²⁵¹

Miljardiluokan panostus vain yhden puolustushaaran kalustoon herätti epäilyksiä muissakin kansanedustajissa. Sakari Knuuttila (sd.) painotti sitä, että maanpuolustusta tulisi tarkastella kokonaisuutena eikä vain yhtä osa-aluetta kerrallaan. Knuuttilan mukaan maanpuolustukselle osoitetut määrärahat tulisi käyttää niin, että *”niillä on jotakin katetta myöskin maanpuolustuksen ja turvallisuuden kannalta”*. Knuuttilalle tämä vaikuttaa tarkoittaneen panostamista nimenomaan maavoimien kehittämiseen, koska hänen mukaansa maailmalta saatujen esimerkkien mukaan *”torjuntaohjukset ja jalkaväki ovat avainasemassa”*.²⁵² Näkemykset omien ilmavoimien todellisesta merkityksestä olivat kriittisiä muillakin edustajilla. Esimerkiksi Heikki Rinne (sd.) totesi vuoden 1991 budjetin käsittelyssä

²⁵⁰ Hiilamo–Sipola 1994, 41–42.

²⁵¹ PTK 68/1990 vp, H. Järvenpää, O. Norrback, 31.5.1990, 2111.

²⁵² PTK 88/1990 vp, S. Knuuttila, 19.9.1990, 2875.

ilmavalvonnasta keskusteltaessa, että ”*Suomen ilmavoimat ovat Euroopassa psykologiaa. Vain maavoimilla on jokin merkitys, jos yleensä armeijalla on jokin merkitys.*”²⁵³

Suhteellisen vähäisestä määrästä huolimatta hävittäjillä oli kuitenkin tärkeä rooli Suomen ilmapuolustuksen järjestelyissä. Torjuntahävittäjillä voitiin määrästänsä huolimatta saavuttaa edes jonkinlainen koko maan kattava ilmapuolustus- ja tunnistuskyky. Vaikka hävittäjät olivat vain yksi osa ilmapuolustuksen kokonaisuutta, tarjosi niiden nopea liikuteltavuus ja kantama suorituskyvyn, jota ei muilla tavoin voitu täysin korvata. Esimerkiksi maavoimiin sijoitettujen ilmatorjuntajoukkojen kyvyt olivat nekin puutteellisia ja niiden täydentäminen tasolle, joka olisi mahdollistanut koko maan puolustaminen, olisi myös tullut kalliiksi. Maavoimien materiaalikannan kehittäminen oli kuitenkin toinen keskeinen osa-alue, jota puolustusvoimien materiaalihankinnoilla pyrittiin vielä 1990-luvulla paikkaamaan.

Mahdollisuus maavoimien kehittämiseen tarjoutui lopulta hieman yllättäen Neuvostoliiton hajoamisen ja Euroopan aseriisuntakehityksen seurauksena. Varsovan liiton hajottua ja Saksojen yhdistyttyä monet Neuvostoliittoon kuuluneet maat purkivat asevarastojaan. Suomelle tämä tuli otolliseen aikaan, kun maavoimien varustelutasoa pyrittiin parantamaan. Suomi teki 1990-luvun alussa suuria ja edullisia hankintoja esimerkiksi Itä-Saksasta, jotka paransivat maavoimien runkona toimivien prikaatien varustelutasoa merkittävästi. Asehankinnat Saksasta olivat tulleet mahdollisiksi, kun Suomi oli irtautunut Pariisiin rauhansopimuksen sotilaallisista artikloista, jotka olivat rajoittaneet Suomen aseellista varustautumista²⁵⁴. Saksasta hankittiin muun muassa panssarivaunuja kahden panssariprikaatin tarpeisiin. Hankittu kalusto ei kuitenkaan ollut kaikilta osin ajantasaista tai hyväkuntoista. Esimerkiksi hankitut T-72-taistelupanssarivaunut olivat 1970-luvulla valmistettuja ja olisivat vaatineet peruskunnostusta.²⁵⁵ Pääosin hankitun materiaalin on kuitenkin kerrottu olleen asianmukaisesti varastoitua ja hyväkuntoista.²⁵⁶

Puutteistaan huolimatta hankinnat mahdollistivat sekä maavoimien että ilmavoimien kehittämisen. Tehtävästään väistynyt puolustusvoimain komentaja Klenberg myönsi myöhemmin Saksasta tehtyjen hankintojen mahdollistaneen hävittäjähankinnan toteuttamisen, sillä asehankinnat lievensivät painetta maavoimien kehittämiseen seuraavan vuosikymmenen

²⁵³ PTK 88/1990 vp, H. Rinne, 19.9.1990, 2875.

²⁵⁴ Ritvanen 2021, 116.

²⁵⁵ Möttölä 1993, 110; Hiilamo–Sipola 1994, 102; Aho 2021, 51–52.

²⁵⁶ Jouko 2018, 313–315.

aikana tarvittaviin investointeihin.²⁵⁷ Puolustusministeri Rehn vetosi tähän ja siihen, että puolustuksen kehittämisen painopiste oli edeltäneen vuosikymmenen aikana ollut maavoimissa. Rehn katsoi, että julkisuudessa esitetyt lausunnot esimerkiksi maavoimien huomioimiseksi paremmin johtuivat siitä, että jokainen puolustushaara ajoi viime kädessä omaa asiaansa.²⁵⁸ Samansuuntaisen havainnon teki Eila Rimmi (vas.), joka kuvasi puolustushaarojen keskinäistä kilpailua määrärahoista kissanhännänvedoksi²⁵⁹.

Hornet-hävittäjien hankinta vaikutti epäilemättä puolustusvoimien toimintaan ja suorituskykyyn sekä koko kansantalouteen. Kiistatta suurin vaikutus hävittäjähankinnalla oli ilmavoimiin, jonka kaluston taso hyppäsi hankinnan myötä kertaheitolla nykypäivään. Vanhat MiG-21 BIS- ja Draken-hävittäjät olivat jo 1980-luvulla olleet ajan teknologiseen tasoon nähden vanhentuneita. Hornet-hävittäjät puolestaan olivat Suomeen saapuessaan elinkaarensa parhaassa vaiheessa. Ilmavoimissa hankinta otettiin ilolla vastaan. Muualla puolustusvoimissa hävittäjien suuret kustannukset ja samaan aikaan toteutetut määräraahaleikkaukset johtivat toimintojen supistamiseen, kuten hankinnan kriitikot olivat eduskunnassakin arvelleet. 1990-luvun aikana puolustusvoimat joutui muun muassa karsimaan rakennuskantaansa ja yhdistämään toimintoja, sekä merkittävästi supistamaan reserviläisarmeijan kannalta tärkeitä pidettyjen kertausharjoituspäivien määrää.

1990-luvun lopulla puolustusvoimissa toteutettiin lopulta rakenneuudistus, jolla pyrittiin johtamisjärjestelmän selkeyttämiseen. Tavoitteena oli myös sodan ajan joukkojen määrän supistaminen ja joukkojen laadun parantaminen. Käytännössä tämä tarkoitti, että lukumäärällisesti pienempi sodan ajan armeija varustettiin aiempaa korkeatasoisemmin. Rakenneuudistus ei kuitenkaan ollut seurausta vain taloudellisesta paineesta, vaan johtui suuremmista muutoksista. Rakenneuudistuksen taustalla vaikuttivat muun muassa demografiset muutokset ja sodankuvassa tapahtunut kehitys. Ikäluokkien pienentyessä suurten ikäluokkien jälkeen yhtä mittavalle koulutusorganisaatiolle ei enää ollut tarvetta. Toisaalta sodankäyntikin oli kehittynyt kohti aiempaa pienempiä, mutta teknologisesti korkeatasoisempia ja tulivoimaisempia yksiköitä, joka vähensi miesmäärän merkitystä. Tämä kehitys jatkui myös 1990-luvun jälkeen.

²⁵⁷ Hiilamo–Sipola 1995, 11.

²⁵⁸ PTK 122/1991 vp, E. Rehn, 9.1.1992, 4291.

²⁵⁹ PTK 122/1991 vp, E. Rimmi, 9.1.1992, 4299.

Maanpuolustuksen perusratkaisu ei kuitenkaan muuttunut. Suomen maanpuolustus perustui yhä koko maan puolustamiseen maa-, meri- ja ilmavoimien yhteistyönä. Puolustusvoimien perusratkaisuna säilyi yleiseen asevelvollisuuteen pohjautuva reserviläisarmeija. Tulevina vuosikymmeninä merkittävin muutos oli puolustuspoliittikan kansainvälistyminen. Tässä Hornetit olivat alusta lähtien merkittävässä roolissa. Hankinta kansainvälisti Suomen puolustusta jo ennen ensimmäisten koneiden toimittamista. Ilmavoimat lähettivät Yhdysvaltoihin paitsi lentäjiä koulutettavaksi, myös yhteysupseereita useisiin eri tukikohtiin ja toimintoihin hoitamaan hankinnan käytännön järjestelyjä. Jo tämä loi pohjaa yhteistyön syventämiselle ja antoi kokemusta kansainvälisestä yhteistyöstä, jota on sittemmin laajennettu merkittävästi.

5 Johtopäätökset

Jo 1990-luvun ensimmäisinä vuosina oli selvää, ettei käynnissä ollut hävittäjähankinta ollut vain mikä tahansa puolustushankinta muiden joukossa. Hankinta oli Suomessa mittakaavaltaan ja ajoitukseltaan poikkeuksellinen, mikä näkyi myös hankinnan julkisuudessa saamassa huomiossa sekä asiasta eduskunnassa käydyissä keskusteluissa. Eduskunnassa hankinnasta keskusteltiin varsin moninaisten asioiden yhteydessä. Hankinta ja siitä käydyt keskustelut eivät kuitenkaan missään vaiheessa varsinaisesti nousseet eduskunnan asialistan kärkisijoille. Lopulta kyseessä oli kuitenkin vain yksi osa puolustuspolitiikkaa, missä eduskunnan vaikutusvalta ulottui lähinnä maanpuolustusta koskevien lakien säätämiseen ja budjettivallan käyttöön. Kuten yleensäkin, asioiden valmistelu suoritettiin ministeriötason virkamiestyönä, eikä eduskunnalla ollut valmistelussa merkittävää roolia.

Tietyssä määrin kritiikkiä siitä, ettei eduskunta saanut tietoa hävittäjähankinnasta voi pitää perusteltuna. Hankinta valmisteltiin ja toteutettiin pitkälti puolustushallinnon virkamiestyönä, eikä eduskuntaa ymmärrettävistä syistä tiedotettu kaikista hankinnan vaiheista. Tiedonjakamista vaikeuttivat muun muassa hankintaan liittyvät kaupalliset ja sotilaalliset salassapitomääräykset, jotka rajoittivat tiedonjakamista. Tosiasiassa hankinnan toteutus- ja rahoitussuunnitelmat tulivat kuitenkin tietoon suurimmalle osalle edustajista vasta syksyllä 1991, kun pääosan hävittäjähankinnan rahoituksesta sisältänyt hallituksen vuoden 1992 budjettiesitys annettiin eduskunnan käsiteltäväksi. Tietoa hankinnasta oli kuitenkin tarjolla jo ennen tätä, mutta sen hankkiminen olisi vaatinut edustajilta myös enemmän aktiivisuutta asiaan perehtymisessä.

Hankinnasta käytyyn keskusteluun vaikutti merkittävästi kansanedustajien oma perehtyneisyys ja kiinnostuneisuus hävittäjähankinnasta. Keskusteluista onkin havaittavissa se, ettei hävittäjähankinta herättänyt kansanedustajista merkittävästi kiinnostusta. Aktiivisia keskustelijoita hävittäjähankintaan liittyvissä asioissa olivat pääasiassa sellaiset edustajat, jotka olivat perehtyneet ulko- ja turvallisuuspoliittisiin kysymyksiin ja olivat muutenkin aktiivisia näistä keskusteltaessa. Erityisesti puolustuspolitiikkaa käsitelleiden parlamentaaristen komiteoiden ja neuvottelukuntien tai puolustuspolitiikan kannalta keskeisten valiokuntien – puolustusvaliokunnan sekä valtiovarainvaliokunnan turvallisuus- ja puolustusjaoston – työskentelyyn osallistuneet edustajat olivat perehtyneet puolustuspoliittisiin kysymyksiin keskimääräistä paremmin. Pääosin myös hävittäjähankintaan ja turvallisuuspolitiikkaan

perehtyneiden edustajien puheenvuorot jäivät kuitenkin yksittäisiin kommentteihin, joita edustajat esittivät hävittäjähankinnan sivuttaessa muita heille tärkeitä asioita.

Keskusteluista on havaittavissa myös se, että eduskunnassa esille nostetut hävittäjähankintaan liittyvät asiat seurasivat usein medioiden uutisointia hankinnasta. Mediassa hankintaan kiinnitettiin varsin paljon huomiota. Miljardiluokan hävittäjähankinta sai huomattavasti enemmän huomiota lehdistössä, kuin monet mittakaavaltaan pienemmät tai muutoin media-arvoltaan vähäisemmät hankinnat esimerkiksi maavoimille. Hävittäjien julkisuusarvo olikin varsin suuri ja ne olivat korkean teknologian asejärjestelmänä osaltaan luomassa mediakuvaa niin puolustusvoimista kuin Suomesta laajemminkin.²⁶⁰

Eduskunnan keskusteluissa hankintaan liittyvät epäselvyydet tai epäkohdat nostettiin usein esiin sen jälkeen, kun niistä oli uutisoitu tai ne olivat muutoin saaneet huomiota julkisuudessa. Media ja julkisuus toimivat tällä tavoin opposition tukena hallituksen toiminnan valvonnassa. Opposition tehtävä hallituksen valvojana näkyi myös siinä, että oppositio oli ymmärrettävästi aktiivisempi kommentoimaan hävittäjähankintaa.

Keskusteluissa kansanedustajien suhtautuminen hankintaa noudatteli pääosin hallitus-oppositio-linjaa. Oppositioista esitetyt näkemykset olivat pääosin kriittisiä ja kriittisyys voimistui päätöksenteon lähestyessä, kun taloustilanne samanaikaisesti jatkoi heikentymistään. Hankintaa kritisoitiin erityisesti siitä, mistä kaikista muista valtion toiminnoista hankintaan käytettävät varat olisivat pois. Hävittäjähankinnan tarpeellisuutta ei kuitenkaan tyrmätty täysin. Tarve hävittäjäkaluston uusinnalle erityisesti ilmavalvontatehtävien suorittamiseksi tunnustettiin laajalti niin hallituksessa kuin oppositiossakin. Ylipäänsä keskusteluissa oli nähtävissä Suomessa perinteisesti vallinnut turvallisuuspoliittisen konsensuspolitiikan perinne ja puolustusmyönteinen ilmapiiri, missä maanpuolustukseen ja sen tarpeiden täyttämiseen on pääsääntöisesti suhtauduttu myönteisesti. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, ettei hankintaa olisi kritisoitu.

Selkeästi kriittisesti hankintaan suhtautuivat alusta lähtien useat vihreiden ja vasemmistoliiton edustajat. Erityisen huolestuneita vihreissä ja vasemmistoliitossa oltiin sosiaaliturvaan ja terveydenhuoltoon kaavailluista leikkauksista. Useissa vihreiden kansanedustajien puheenvuoroissa näkyi myös erilainen tulkinta turvallisuusympäristön kehityksestä.

²⁶⁰ Sainio 2016, 63–64.

Esimerkiksi Pekka Haavisto peräänkuulutti useaan otteeseen puolustusmenojen vähentämistä ja vahvempaa tukea kansainväliselle aseriisunnalle.

Oppositioista sosiaalidemokraattien suhtautuminen vaihteli, eikä puolueella ollut täysin yhtenäistä linjaa. Tämä näkyi myös äänestyksessä hävittäjähankinnan tilausvaltuutuksesta, missä yhdeksän sosiaalidemokraattia äänesti lopulta tyhjää. Sosiaalidemokraateista hävittäjähankintaa kannattivat keskusteluissa muun muassa Paavo Lipponen ja Ulpu Iivari, jotka olivat perehtyneet ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan selkeästi keskimääräistä paremmin.

Hallituspuolueiden edustajien kommentointi oli puolestaan varsin rajallista. Kommentoinnista vastasivat lähinnä keskeisistä hallinnonaloista vastanneet ministerit sekä yksittäiset ulko-, turvallisuus- ja puolustuspoliittisiin kysymyksiin vihkiytyneet edustajat. Huomionarvoista oli se, että erityisesti pääministeripuolue keskustan edustajat eivät kommentoineet hävittäjähankintaa juuri lainkaan. Yksimielisyyttä hankinnasta ei pääministeripuolueessa ilmeisesti ollutkaan, sillä myös keskustan äänet jakautuivat hävittäjähankinnasta päätettäessä.

Hankinnan kasvoina niin eduskunnassa kuin julkisuudessaakin profiloitui puolustusministeri Rehn, joka oli hallituksen ministereistä myös aktiivisin hankinnasta keskusteltaessa. Puolustusministerinä Rehn vastasi pääosaan eduskunnassa esitetyistä kysymyksistä, kritiikistä ja pohdinnoista. Myös valtiovarainministeri Viinanen osallistui keskusteluihin ajoittain. Viinanen oli aktiivinen keskusteluissa erityisesti siinä vaiheessa, kun taloustilanne heikkeni ja valtionhallinnon leikkaukset puhututtivat eduskunnassa. Keskusteluissa Viinanen muun muassa puolusti puolustusministeri Rehnin toimintaa sekä vakuutteli puolustushallinnon osallistuvan säästötalkoisiin hävittäjähankinnasta huolimatta.

Rehnin ja Viinanen lisäksi hankinnan kannalta keskeinen oli myös pääministeri Esko Aho. Hankinnan toteutumisen kannalta keskeisten ministerien tuki oli erittäin tärkeää. Jo 1980-luvun lopulla Holkerin hallituskaudella aloitetulla hankinnalla oli myös seuraavan Esko Ahon porvarihallituksen vahva tuki. Huomattavaa oli se, ettei pääministeri Aho osallistunut täysistunnoissa käytyihin keskusteluihin hävittäjähankinnasta käytännössä lainkaan. Toisaalta oli myös luonnollista, että ministerit vastasivat oman hallinnonalansa asioista ja niistä käytävistä keskusteluista. Aho oli tästä huolimatta keskeinen hahmo hävittäjähankinnan toteuttamisessa ja ajoi hankintaa vahvasti kulisissa.

Turvallisuustilanteen muutokset olivat keskeisinä tekijöinä vaikuttamassa hävittäjähankinnasta käytyihin keskusteluihin. Käsitys ympäristössä tapahtuneiden muutosten merkittävydestä oli

pitkälti jaettu, mutta muutoksia tulkittiin silti eri tavoin. Pääasiassa muutoksia pidettiin myönteisinä, mutta muutosten nopeus ja laajuus aiheutti ymmärrettävästi epävarmuutta. Keskeisiä tapahtumia olivat erityisesti suurvaltasuhteissa tapahtunut liennytys 1980-luvun lopulta lähtien, Neuvostoliiton hajoaminen seurauksineen sekä EY-jäsenyyden hakeminen valmisteluineen.

Nopeiden muutosten keskellä hallituksen linjassa ja puheenvuoroissa korostui ulkopoliittinen varovaisuus. Hallituksen linja vaikutti perustuvan pitkälti parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan jo vuonna 1990 laatimaan arvioon turvallisuustilanteen kehityksestä. Arviossa korostuivat juuri ympäristön epävarmuus ja muutosten nopeus. Hallitus korosti tarvetta kehityksen huolelliselle arvioimiselle, ennen kuin Suomessa ryhdyttäisiin merkittäviin ulko- ja turvallisuuspoliittisiin muutoksiin. Hallituksen lisäksi myös presidentti Koiviston ulko- ja turvallisuuspoliittinen linja oli varovainen, mikä näkyi konkreettisesti muun muassa Koiviston varovaisessa suhtautumisessa Neuvostoliitossa tapahtuvaan kehitykseen ja Baltian maiden itsenäistymispyrkimyksiin 1990-luvun alussa.²⁶¹ Ylipäänsä valtionjohto oli pidättyväisempi suhteessa ympäristössä tapahtuneisiin muutoksiin ja korosti jatkuvuuden tärkeyttä.

Oppositiossa turvallisuustilanteen kehitystä pidettiin usein huomattavasti positiivisempana, mikä näkyi esimerkiksi opposition edustajien ulkopoliitiikkaa koskevissa ehdotuksissa. Kuten hävittäjähankintaa koskevissa puheenvuoroissa yleisestikin, ehdotukset olivat kuitenkin hyvin edustajakohtaisia eivätkä varsinkaan radikaalimmat ehdotukset saaneet keskusteluissa juuri kannatusta.

Neuvostoliiton vaikutusvalta oli yhä selvästi havaittavissa ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa koskeneissa keskusteluissa. Useissa puheenvuoroissa turvallisuusympäristön kehitystä tulkittiin yhä samoista, YYA-sopimukseen ja sen sotilaallisiin artikloihin pohjautuneista, lähtökohdista käsin. Turvallisuusympäristön muutoksien tulkinnoissa Neuvostoliiton ja Venäjän turvallisuusintressit nostettiin yhä usein esiin tekijänä, joka myös Suomen täytyi huomioida toiminnassaan. Useissa puheenvuoroissa näiden merkityksen katsottiin jopa korostuneen ja suurvaltojen vastakkainasettelun siirtyneen Keski-Euroopasta pohjoisemmaksi. Suomi katsottiin yhä selvästi osaksi laajempaa geopoliittista toimintaympäristöä, jossa omat mahdollisuudet vaikuttaa olivat rajalliset.

²⁶¹ Ritvanen 2021, 57.

Turvallisuuspolitiikkaa pidettiin tärkeänä osana myös EY-jäsenyydessä. Hallitus ei liittänyt EY-jäsenyyteen omissa puheenvuoroissaan laajempia turvallisuuspoliittisia merkityksiä, mutta edustajien joukossa asiaa tulkittiin monin tavoin. Selkeästi tulkinnat tulivat esiin siinä vaiheessa, kun pääministeri Ahon keskustelut liittolaisalennuksesta Yhdysvaltain presidentin kanssa tulivat ilmi. Eduskunnassa asia yhdistettiin EY-jäsenyyteen ja näiden tulkittiin merkitsevän selvää siirtymistä lähteen ja kohti sotilaallista liittoutumista. Tulkinta jäi kuitenkin yksittäiseksi, eikä pääosa keskustelijoista yhdistänyt tapahtumiin vastaavia merkityksiä. Hallitus korostikin puolustusministeri Rehnin suulla, että sotilaallinen liittoutumattomuus säilyisi Suomen turvallisuuspolitiikan ytimessä myös EY-jäsenyyden jälkeen.

Keskustelujen perusteella oli kuitenkin selvää, että valtaosa edustajista piti sotilaallisia uhkia mahdollisina. Oman lisänsä keskusteluihin toivat ajankohtaiset sotilaalliset konfliktit Balkanilla ja Persianlahdella. Tapahtumista haettiin yhtäläisyyksiä Suomeen ja puolustusvoimien kehityssuunnitelmiin, mutta tapahtumia tulkittiin silti selvästi ”toisenlaisena”. Suoria yhtymäkohtia tapahtumien ja Suomen välillä ei nähty, eikä asioiden nähty suoraan vaikuttavan Suomen turvallisuustilanteeseen merkittävällä tavalla. Pikemminkin tapahtumat korostivat turvallisuusympäristön epävarmuutta, johon myös Suomessa tulisi varautua. Konfliktit vaikuttavatkin vakuuttaneen useat edustajat puolustuskyvyn kehittämisen tarpeellisuudesta.

Persianlahden sodassa ja Balkanissa Jugoslavian hajoamissodissa nähty modernien länsimaisten ilmavoimien massamainen käyttö korosti monien silmissä tarvetta hävittäjähankinnan toteuttamiselle. Ilmavoimien merkityksen katsottiin kasvaneen ja useat edustajat pitivät tärkeänä, että myös Suomi pysyisi kehityksessä mukana. Toisaalta osa edustajista tulkitsi asiaa niin, ettei Suomi pystyisi vastaamaan esimerkiksi Persianlahden sodassa käytetyn kaltaiseen ilmavoimaan. Keskusteluissa vedottiin muun muassa Neuvostoliiton ilmavoimien kalustomääriin, joihin verrattuna Suomen ilmavoimien katsottiin olevan varsin vaatimattomat. Tämän perusteella osa edustajista peräänkuuluttikin tutkaverkoston ja ohjusilmatorjunnan tehostamiseen perustuvaa ilmapuolustusratkaisua.

Hallituksen ja puolustushallinnon puheenvuoroissa niin eduskunnassa kuin sen ulkopuolellakin korostettiin maanpuolustuksen kokonaisratkaisun tärkeyttä, missä maa-, meri- ja ilmapuolustus olivat kaikki omassa tärkeässä roolissaan. Puolustussuunnittelun perustana olevissa virallisissa, julkisesti esitetyissä uhkakuvissa muutokset olivatkin varsin vähäisiä. Käytännössä viralliset

uhkakuvat vain vaihtoivat järjestystään, kun laajamittaisen hyökkäyksen uhkan katsottiin lieventyneen. Ensisijaiseksi uhkakuvaksi nostettiin yllätyshyökkäys valtion lamauttamiseksi.

Keskusteluissa esitetyt uhkakuvat olivat kuitenkin pääasiassa toisenlaisia. Edustajat eivät pitäneet suoraan Suomeen kohdistuvaa valtiollisen toimijan uhkaa kovinkaan akuuttina. Useat edustajat katsoivat uhaksi pääasiassa sen, että Suomi joutuisi haluamattaan osalliseksi suurvaltojen välisessä konfliktissa. Tätä perusteltiin sotilaallisten jännitteiden siirtymisellä Keski-Euroopasta pohjoiseen. Edustajat katsoivat, että todennäköisyys sille, että suurvallat käyttäisivät mahdollisessa konfliktissa Suomen ilmatilaa hyväksi ohjusiskuissaan, oli aiempaan tilanteeseen verrattuna kohonnut turvallisuustilanteen kehityksen myötä. Tämän katsottiin korostavan uskottavan ja ajantasaisen ilmapuolustuskyvyn merkitystä.

Uhkakuvat kuitenkin kehittyivät turvallisuusympäristön muutosten mukana. Valtiollisen toimijan aiheuttaman uhkan lieventyessä Neuvostoliiton hajoamisen myötä ei-sotilaallisten uhkien merkitys korostui valtiollisessa uhkakuva-ajattelussa. Tällaisia olivat rajat ylittävät ja ei-valtiollisista toimijoista riippumattomat ilmiöt, kuten ympäristöonnettomuudet, laajat siirtolaisliikkeet sekä kansainvälinen rikollisuus. Näitäkin uhkia pidettiin toisaalta tietyssä mielessä valtiollisista toimijoista riippuvaisina, sillä erityisesti entisen Neuvostoliiton alueella vallinneen epävarmuuden katsottiin lisäävän kaikkien näiden uhkien riskiä.

Jo alusta asti oli selvää, että miljardeja maksava hävittäjähankinta tulisi väistämättä vaikuttamaan myös puolustusvoimien muuhun toimintaan. Vaikutukset puolustusvoimille sekä koko valtiontaloudelle kasvoivat ja nousivat yhä merkittävämmäksi keskustelunaiheeksi taloustilanteen heikentyessä. Hallituksen näkemys hankinnan tarpeellisuudesta oli kuitenkin vahva. Helpotusta puolustusvoimien tulevaisuudennäkymiin tarjosivat lopulta Neuvostoliiton jäämistöstä tehdyt mittavat hankinnat maavoimien varustelutason parantamiseksi.

Valtiontalouden tilannetta maavoimien hankinnat eivät juuri helpottaneet. Keskusteluissa hävittäjähankinnan taloudellista mittakaavaa ja ajoitusta kyseenalaistivat taloustilanteen heikentyessä myös hallituspuolueiden edustajat, jotka pohtivat muun muassa hankinnan ajoitusta ja laajuutta mahdollisina säästötoimenpiteinä. Kovinta kritiikki oli kuitenkin opposition, erityisesti vihreiden ja vasemmistoliiton, suunnalta. Yli 10 miljardin markan arvoisen puolustushankinnan toteuttaminen tilanteessa, jossa yhtäältä katsottiin sodan uhkan väistyvän ja toisaalta valmisteltiin mittavia leikkauksia valtion menoihin, aiheutti ymmärrettävästi kritiikkiä ja herätti monia kysymyksiä.

Vaikka hävittäjähankinta esitettiin monissa puheenvuoroissa mahdollisena säästökohteena, josta tinkimällä kivuliaat leikkaukset muualta voitaisiin välttää, jäi hävittäjähankinta lopulta sivumaininnaksi lamasta ja talouspolitiikasta käydyssä keskustelussa. Hankintaa käytettiin lähinnä verbaalisena tehokeinona opposition kritiikissä hallituksen talouspolitiikalle. Sen jälkeen, kun ensimmäisestä tilausvaltuudesta oli päätetty, jäi hävittäjähankinta eduskunnassa varsin vähälle huomiolle. Huomiota saivat tilausvaltuuden myöntämisen jälkeen lähinnä hävittäjähankinnan vastakaupat, joita hallitus oli omissa puheenvuoroissaan mainostanut aktiivisesti. Vastakauppoja oli mainostettu piristysruiskeena erityisesti vientiteollisuudelle.

Vastakauppojen merkitys ei lopulta vastannut kaikkia niille asetettuja toiveita Yhdysvaltojen markkinoiden avautumisesta suomalaisyrityksille ja hävittäjähankinnan kulujen kattamisesta, mutta eivät vastakaupat merkityksettömiäkään ollut. Kauppojen myötä luotiin uusia kauppasuhteita länteen ja ne myös toivat Suomeen kauppvoja, joita ei välttämättä olisi muuten tapahtunut. Hävittäjähankinta vastakauppoineen oli myös vahvistamassa Suomen maakuvaan länsimaissa teknologisesti kehittyneenä länsimaana, joka oli valmis investoimaan omaan puolustuskykyynsä taloudellisesti vaikeinkin aikoina.

Vaikka hallitus pyrki välttämään Hornet-hankintaan liitettäviä ulkopoliittisia merkityksiä, oli hankinta ulkopoliittisesti merkittävä. Osaltaan hankinta pohjusti Suomen tietä yhä tiiviimpään yhteistyöhön länsimaiden kanssa sekä tulevana vuosikymmeninä syventynyttä länsimaista puolustusyhteistyötä. Hankinta ei määrittänyt Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittista linjaa, mutta oli merkki yhä vahvemmassa pyrkimyksestä länteen. Suurin merkitys oli kuitenkin ajallisesti Hornet-hankinnan ympärille ajoittuneilla tapahtumilla – erityisesti Neuvostoliiton hajoamisella ja liittymisellä Euroopan unioniin.

Tästä huolimatta Hornet-hävittäjät ovat jättäneet jälkensä Suomen turvallisuuspolitiikkaan. Hankintaan liittyvä kansainvälinen yhteistyö on esimerkiksi antanut kokemusta sekä kehittänyt puolustusvoimien kansainvälistä yhteistyökykyä. Hankinta on myös ylläpitänyt kiinnostusta maanpuolustukseen ja siihen liittyvään päätöksentekoon Suomessa, ja tätä kautta osaltaan ollut rakentamassa maanpuolustustahtoa. Hankinta on konkreettisesti vaikuttanut myös seuraavan hävittäjämallin valintaan. Hornetien korvaamiseksi käynnistetyn HX-hankkeen esiselvityksessä yhtenä osana olivat Hornet-hävittäjähankinnasta saadut opit. Myös tätä kautta hävittäjät ovat jättäneet suomalaiseen puolustuspolitiikkaan kokoaan suuremman jäljen.

Monista merkityksistään huolimatta hankintaa on tähän mennessä tutkittu vähän, vaikka tutkittavaa hankinnassa riittää. Hävittäjähankintaa koskevan perustutkimuksen puute on

tutkimuskentässä selvä aukko, johon tulevassa tutkimustyössä toivottavasti keskitytään. Tutkimista vaikeuttavat Hornet-hävittäjiin liittyvien tietojen salaukset, jotka ovat monilta osin vielä voimassa. Salauksien purkaututtua erityisesti puolustushallinnon asiakirjat hävittäjähankinnan valmistelusta ja toteuttamisesta voivat tarjota mielenkiintoista tietoa hankinnan toteuttamisesta sekä siihen liittyneistä asioista.

Lähteet

I Valtiopäiväasiakirjat

Kertomus K 11/1995 vp, *Valtiontilintarkastajain kertomus vuodelta 1994*.

Komiteamietintö 1990:57, *Arvio puolustusvoimien tämänhetkisestä tilasta ja suorituskyvystä sekä kannanotto puolustusvoimien kehittämisen suunnitelmiin ja puolustumäärärahoihin 1990-luvulla*, Parlamentaarinen puolustuspoliittinen neuvottelukunta, Valtion painatuskeskus, Helsinki, 1991.

Valtiopäivät 1990–1992, pöytäkirjat.

II Lehdistöaineisto

Helsingin Sanomat, 1992.

Helsingin Sanomat, 1997.

III Tutkimuskirjallisuus

Danielsbacka, Mirkka; Hannikainen, Matti; Tepora, Tuomas, *Avaimia menneisyyteen : Opas historiantutkimuksen menetelmiin*, Gaudeamus, Helsinki, 2022.

Eskola, Jari; Suoranta, Juha, *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*, Vastapaino, Tampere, 1998.

Hauvonen, Risto, *Taistelu Koivistosta : Mauno Koiviston presidenttikausi lähihistorian puntarissa*, Sigillum, Turku, 2017.

Ihalainen, Pasi; Saarinen, Taina, *Kielentutkimuksen käsitteet historiantutkimuksessa* teoksessa Ihalainen, Pasi; Valtonen, Heli (toim.) “Sanat siltana menneeseen : Kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa”, Gaudeamus, Helsinki, 2022.

Ihalainen, Pasi; Valtonen, Heli, *Kielen kautta menneisyyden ajatteluun* teoksessa Ihalainen, Pasi; Valtonen, Heli (toim.) “Sanat siltana menneeseen : Kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa”, Gaudeamus, Helsinki, 2022.

Jouko, Petteri, *Maavoimien varustaminen jatkuu lamasta huolimatta – Itä-Saksan kauppa 1991–1994* teoksessa Karjalainen, Mikko (toim.), “Suomen puolustusvoimat 100 vuotta”, Edita, Helsinki, 2018.

Katajisto, Kati, *Poliittisen historian monitahoinen tulkintakehikko* teoksessa Danielsbacka, Mirkka; Hannikainen, Matti; Tepora, Tuomas, “Avaimia menneisyyteen : Opas historiantutkimuksen menetelmiin”, Gaudeamus, Helsinki, 2022.

Koivula, Tommi, *Conventional Arms Control in Europe and it's Current Challenges* teoksessa Koivula, Tommi; Simonen, Katariina (toim.) “Arms Control in Europe:

- Regimes, Trends and Threats”, Maanpuolustuskorkeakoulu, Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 16, Juvenes, Tampere, 2017.
- Lehto, Johanna; Pulkkinen, Tommi, *Hornet-hävittäjävastakaupat : kompensatiovelvoitteen lukuun toteutettujen vienti- ja markkinointiapuhankkeiden arviointi*, Kauppa- ja teollisuusministeriö, Helsinki, 2001.
- Möttölä, Kari, *Puolueettomuudesta sitoutumiseen : Turvallisuuspoliittisen perusratkaisun muutos kylmästä sodasta Euroopan murrokseen* teoksessa Forsberg, Tuomas; Vaahtoranta, Tapani (toim.) ”Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan : Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen”, Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja : nro 2, Gaudeamus, Helsinki, 1993.
- Nikunen, Heikki, *Hornet-hankinnoilla lisää torjuntatehoa* teoksessa Karjalainen, Mikko (toim.), ”Suomen puolustusvoimat 100 vuotta”, Edita, Helsinki, 2018.
- Palonen, Kari, *Parlamentarismi retorisena politiikkana*, Vastapaino, Tampere, 2012.
- Penttilä, Risto E.J., *Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan muutos 1985–1992* teoksessa Lempiäinen, Petri (toim.), ”Suomen ulkosuhteet 1990-luvun Euroopassa : talous ja turvallisuus”, Painatuskeskus, Helsinki, 1994.
- Pesu, Matti, *Koskiveneellä kohti valtavirtaa: Suomen puolustuspolitiikka kylmän sodan lopusta 2010-luvun kiristyneeseen turvallisuusympäristöön*, Puolustusministeriön julkaisuja 1/2017, Puolustusministeriö, Helsinki, 2017.
- Rehn, Olli, *Odottavasta ennakoivaan integraatiopolitiikkaan? : Suomen integraatiopolitiikka kylmän sodan aikana ja sen päätösvaiheessa 1989-92* teoksessa Forsberg, Tuomas; Vaahtoranta, Tapani (toim.) ”Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan : Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen”, Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja : nro 2, Gaudeamus, Helsinki, 1993.
- Ritvanen, Juha-Matti, *Mureneva kulmakivi : Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992*, 2. painos, Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki, 2021.
- Rusi, Alpo; Salovaara, Jukka, *Kylmän sodan jälkeinen epävarma rauha : Suomi Euroopan kehittyvän turvallisuusalueen osapuolena* teoksessa Forsberg, Tuomas; Vaahtoranta, Tapani (toim.) ”Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan : Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen”, Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja : nro 2, Gaudeamus, Helsinki, 1993.
- Tahvanainen, Marja; Tiilikka, Jussi, *Hornet-vastakauppojen yhteydessä toteutettujen teknologian siirtohankkeiden arviointi*, LTT-tutkimus, Helsinki, 2000.

- Tarkka, Jukka, *Koskenlaskun lyhyt historia*, Puolustusministeriön julkaisuja 2/2017, Puolustusministeriö, Helsinki, 2017.
- Tiilikainen, Teija, “*Euroopan unioni Suomen turvallisuuspolitiikassa*” teoksessa Visuri, Pekka (toim.), “Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan linjaukset”, 2. täyd. painos, Otava, Helsinki, 2003.
- Tuomi, Jouni; Sarajärvi, Anneli, *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki, 2018.
- Vilen, Heikki, *Venäjän aseellinen voima 2000-luvulla* teoksessa Kekäle, Petri (toim.) ”Venäjä ja Suomi 2000-luvulla”, MTS:n tutkimus- ja seminaariselosteita, Helsinki, 1993.
- Visuri, Pekka, *Suomen turvallisuuspolitiikan ja maanpuolustuksen linjaukset: Doktriinin muutoksiin vaikuttaneet tekijät ja puolustuspoliittinen päätöksenteko* teoksessa Visuri, Pekka (toim.), “Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan linjaukset”, 2. täyd. painos, Otava, Helsinki, 2003.
- Visuri, Pekka, *Suomi kylmässä sodassa*, 2. painos, Kadettikunta ry ja Otava, Helsinki, 2006.
- Väyrynen, Raimo, *Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen : Suomen ulkopoliitiikan kansainvälinen ympäristö* teoksessa Forsberg, Tuomas; Vaahtoranta, Tapani (toim.) ”Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan : Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen”, Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja : nro 2, Gaudeamus, Helsinki, 1993.
- Wiberg, Matti, *Eduskunta hallituksen valvojana: kansanedustajat ovat kyselevinä ja ministerit ovat vastaavinaan* teoksessa Raunio, Tapio; Wiberg, Matti (toim.) “Eduskunta : kansanvaltaa puolueiden ja hallituksen ehdoilla”, Gaudeamus, Helsinki, 2015.

IV Opinnäytetyöt

- Limnell, Jarno, *Suomen uhkakuvapolitiikka 2000-luvun alussa*, strategian väitöskirja, Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 2009.
- Niskanen, Inka, *Suomen Hornet-hankinnan turvallisuuspoliittiset vaikutukset*, yleisesikuntaupseerikurssin diplomityö, Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 2017.
- Petäjä, Aatusamuli, *Miljardien missikisa – 1990-luvun alun hävittäjäkaupat suomalaisessa lehdistössä*, poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Turku: Turun yliopisto, 2019.
- Tuominen, Petri, *F-18 hävittäjähankinnan päätöksentekoprosessin policy-analyttinen ja verkostanalyttinen tarkastelu*, yleisen valtio-opin pro gradu -tutkielma, Helsinki: Helsingin yliopisto, 1997.

Virta, Jami, *Torjuntahävittäjähankinta turvallisuuspoliittisessa murroksessa : 1990-luvun alun Hornet-hankintaprosessiin vaikuttaneet poliittiset tekijät*, poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsinki: Helsingin yliopisto, 2001.

V Muu kirjallisuus

Aho, Esko, 1992 : *Suomen valinnat aavekissojen varjossa*, Otava, Helsinki, 2022.

Aho, Esko, *Vuosisadan asekauppa : Hornetien nousu Suomen taivaalle*, Otava, Helsinki, 2021.

Hiilamo, Heikki; Sipola, Simo, *Aavelasku : 1. jälkinäytös*, Like, Helsinki, 1995.

Hiilamo, Heikki; Sipola, Simo, *Aavelasku : Dokumenttikirja vuosisadan suomalaisesta asekaupasta*, Like, Helsinki, 1994.

Hirvonen, Tuomo, *Hävittäjät ja sotilaalliset uhkakuvat* teoksessa Kiljunen, Kimmo (toim.) "Raportti uusien hävittäjien hankinnasta", Into Kustannus, Helsinki, 2021.

Häggglund, Gustav, *Leijona ja kyyhky*, Otava, Helsinki, 1996.

Iloniemi, Jaakko; Limnell, Jarno, *Uhkakuvat*, Docendo Oy, Jyväskylä, 2018.

Kekäle, Petri, *Suomen puolustus uuden vuosituhannen kynnyksellä : Finlandia-talo 21.11.1990*, MTS:n tutkimus- ja seminaariselosteita, Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunta, Helsinki, 1991.

Koivisto, Mauno, *Kaksi kautta. 2, Historian tekijät*, WSOY, Juva, 1995.

Penttilä, Risto E. J., *Moskovasta Brysseliin : Suomen muuttuva ulko- ja turvallisuuspolitiikka*, VAPK-kustannus, Helsinki, 1992.

Penttilä, Risto E.J., *YYA-sopimus solmimisesta raukeamiseen* teoksessa Herlin, Ilkka (toim.) "YYA-Suomi", WSOY ja Historian ystävien liitto, Porvoo, 1993.

Rehn, Elisabeth; Snellman, Saska (toim.), *Kaikki on mahdollista : 90-luvun muistelmat*, WSOY, Juva, 1998.

Sainio, Pentti, *Armeijan hukatut miljardit : Suomen sotajohdon salaisuudet*, Into, Helsinki, 2016.

Sanastokeskus, *Kokonaisturvallisuuden sanasto*, Sanastokeskus TSK ry, Helsinki, 2017.

Tuomi, Osmo, *Uusi geopolitiikka*, Gaudeamus, Tampere, 1996.

VI Internet-aineisto

Eduskunta, Haku: Kansanedustajat, 2023.

<<https://www.eduskunta.fi/FI/search/Sivut/people/results.aspx?k=>>

VII Muut lähteet

Puolustusministeriö, *Esiselvitys Hornet-kaluston suorituskyvyn korvaamisesta : loppuraportti*, Puolustusministeriö, Helsinki, 2015.

Pääesikunta, *Suomen maanpuolustus*, Pääesikunnan tiedotusosaston julkaisu, Kuopio, 1993.

Valtiontalouden tarkastusvirasto, *Hornet-hävittäjähankinnan vastakaupat*, Valtiontalouden tarkastusvirasto, Helsinki, 1999.